

T U R U L

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és a Magyar Történelmi Társulat
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXXII

TARTALOM

1. Értekezések

HALÁSZ JÁNOS: III. Béla 1181-es „írásbeliséget elrendelő” oklevelének historiográfiája és egyes tartalmi kérdései	97
FODOR LÁSZLÓ: A jenői Jeney család Zsarolyánban	107

2. Kisebb cikkek

KÁDÁR TAMÁS: Új adatok és észrevételek I. Károly (Róbert) király házasságai kérdéséhez.....	122
HALMÁGYI MIKLÓS: Battonya és a Száraz-ér melléke a 15–16. századi magyar történelem forrásaiban.....	128
VASS CSABA GÉZA: „Tanulmányok az én romlásomon”: Fejezetek a nagykarolyi Károlyi család életéből – gróf Károlyi Ferenc és fia, Antal levelezése	136

TURUL

XCV. évfolyam

2022. 3. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mn.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

Petőfi Kulturális Ügynökség
Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság mint az Emberi
Erőforrások Minisztériuma nevében
és képviselőjében eljáró lebonyolító
szerv által meghirdetett Tudományos
folyóiratok működésének támogatása
pályázat (FIT-SN-2021-0002)

HALÁSZ JÁNOS

III. Béla 1181-es „írásbeliséget elrendelő” oklevelének historiográfiája és egyes tartalmi kérdései

The historiography and some content issues of King Béla III's diploma (1181) on „ordering clerkly literacy”

For almost a century and a half, Hungarian historiography believed, based on a diploma (1181) of King Béla III, that he ordered the introduction of clerkly literacy in its arenga. The medieval Hungarian chronicles already linked provisions related to literacy to Béla and based on these chronicles and the diploma of Froa itself, at least from 1833 to 1975 there were almost no doubt among historians about ordering clerkly literacy in Froa's diploma. In 1975, András Kubinyi refuted the prescription of literacy connected with the diploma, explaining that the arenga actually belongs to the so-called *oblivio-memoria* type of texts. The purpose of this study is to follow up the idea I call the „topos of literacy” in the Hungarian historiography, as well as to supplement the arguments of András Kubinyi, with particular regard to the issue of chirographs, division of tasks in the early medieval administration, release date of the document, witnesses, the French influence reflected in the diploma and the role of Pál, the notary.

Tanulmányomban a szakirodalomban gyakran „Froa-oklevélnek” nevezett, arengája miatt hosszú ideig III. Béla írásbeliséget elrendelő oklevelének tartott középkori forrásunk (1181) elemzésével, valamint a kapcsolódó szakirodalom eredményeinek felhasználásával több kérdésre igyekszem választ találni. Az oklevél tartalmi és szerkezeti ismertetését követően ismertetem az általam „írásbeliségi toposznak” nevezett interpretációs gyakorlat kialakulását, és azt, hogy a történeti gyakorlat Kubinyi András 1975-ös cáfolatát követően mennyiben változott meg a hazai szakirodalomban, illetve forrásközlésekben. Emellett fontosnak tartottam egyes kiemelt témák (például tanúk, keletkezés helye, példányok kérdése stb.) kifejtését, amelyek az oklevél értelmezése kapcsán további érvként szolgálhatnak az írásbeliségi toposz cáfolatához, illetve az oklevél értelmezéséhez. Céлом volt továbbá bemutatni az oklevél fennmaradásának körülményeit és az oklevél szövegének latin nyelvű változataira és magyar fordításaira, kiadására vonatkozó adatokat.

Az oklevél tartalma és külső ismertetőjelei

Az oklevélből a sokáig írásbeliségi rendelkezésnek tartott arengát követően megismerjük Froa asszony, a hospesközösség elöljárója¹ özvegye korábbi elhatározását, miszerint az

ispotálynak kívánta adni Szeles² (ma *Pécsudvard*) nevű prédi-umát, ám szándékát megváltoztatta és ügyében a király színe elé járult. Az uralkodó Makárius pécsi püspökkel, Péter egri püspökkel és Pál notariussal tanácsot tartott, amely alapján Froa eladta birtokát Farkas nádorispán részére 120 márka összegben. Ezután összeírták a prédiához tartozó személyeket és az ügy tanúit – köztük Gilbertus pécsi ispotályos mestert és pécsi kanonokokat –, majd felsorolták a határjárás adatait.

Az oklevél téglalap alakúra vágott 35,5 × 25,5 cm méretű északi pergamenre fekvő alakban készített, függőpecséttel megerősített, egyenes vonal mentén chirographált oklevél. Ünnepeles oklevél, amely azonban 'Q' iniciálét leszámítva grafikus szimbólumokat nem tartalmaz,³ szövege fekete tintával írt kora gótikus könyvírás. Első sorában a díszesebb oklevelekre jellemző módon hosszabbított betűk olvashatók (*scip-tura longior*).⁴ Felépítését tekintve Fejérpataky László szerint az oklevél a Caba-féle oklevélhez hasonlóan primitív, fejletlen formákat mutat: „Arenga vezeti be; a promulgatio formulája után szólal meg a király subjective (ego). Legvégén igen bőszavú anathéma olvasható, a III. Béla uralkodása elejéről való oklevelek jellemző része.”⁵

1 Az oklevél szövegében szereplő *praepositus* Koszta László szerint nem egyházi személyt jelöl, hanem vagy egy terület élén álló királyi tisztségviselőt, vagy a hospesközösség vezető elöljáróját. Koszta László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). Aetas 9. (1994) 1. sz. 64–65.

2 Lásd Udvard (Szeles). Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1987. I. 397.

3 Solymosi László: Chirographum és írásbeliség. In: Írástörténet – szakszerkesztés. Szerk. Sasfi Csaba. (Polgári társadalom 6.) Szombathely 2001. 154–169.

4 Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány kézikönyve) Bp. 1930. 12.

5 Fejérpataky László: III. Béla király oklevelei. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Bp. 1900. 163.

A 12. századi okleveles gyakorlat labilitását mutathatja, hogy az oklevél nélkülözi a protocollumot, ezáltal az invocatiót és a salutatiót is, így az uralkodó, mint oklevéladó nevének és címének említése (intitulatio) is már a contextusban szerepel. A contextus ellenben a későbbi okleveles gyakorlattal azonos módon arengával kezdődik, megtalálható benne a promulgatio, továbbá a narratio és a dispositio. Az általában a dispositiohoz társuló sanctio spiritualis és a corroboratio azonban már az eschatollumban olvasható, a datatioval és a szerzőség megjelölésével együtt.

Az „írásbeliségi toposz” kialakulása

A Froa-oklevél arengája önmagában is egy külön tanulmány tárgya lehetne, hiszen a hazai történettudomány az 1970-es évek derekáig minden kétséget kizáróan – az arengának normatív tartalmat tulajdonítva – az írásbeliség bevezetéseként értelmezte. A következőkben az általam „írásbeliségi toposznak” nevezett, az írásbeliség Froa-oklevélben történő, III. Béla általi elrendelését jelentő interpretáció kezdetét kívánom bemutatni, majd ezt követően a toposz cáfolatát, annak történeti érveit.

A királyi kancellária 12. század végi megszilárdulására utalhat, valamint hozzájárult az írásbeliségi toposz kialakulásához, hogy középkori krónikáink egy része írásbeliséggel összefüggő reform bevezetését kötötte III. Bélához.⁶ Kézai Simon gesztája és a 14. századi krónikakompozíció is nevéhez kötötték az írásbeli kérvényezés (*petitio*) bevezetését.⁷ A kérvényezés gyakorlata azonban 13. századi, és nem III. Béla, hanem valószínűleg IV. Béla nevéhez kötődik. A változást Rogerius is megörökíti, aki *Síralmas énekében* IV. Béla és a magyarok közötti rossz viszony egyik okaként sorolta fel, hogy a király az ország szokásaival szembe menve elrendelte, hogy a nemesek „ügyeiket udvarában meg nem indíthatták, vagy vele személyesen nem szólhattak, ha csak folyamodásaikat a korlátnoknak be nem adták s ügyök végét onnan nem várták.”⁸ III. Béla írásbeliséget elrendelő toposza azonban nem a kérvényezés okán, hanem Froa asszony oklevelének uralkodó előtt tárgyalt ügyek írásba foglalásáról szóló – arengába foglalt – szövegrésze miatt alakult ki.

Az oklevél arengája Philipp Ernst Spiess, az ansbach-bayreuthi örgróf első titkos levéltárosa 1783-as okmányközlése után a hazai történettudomány egyik legrégebbi kérdéséhez, Anonymus krónikájának szerzőségéhez kapcsolódó vitában

jelent meg. Pray György Spiess közlésére hivatkozva a krónika elején álló P. siglát Pálként oldotta fel,⁹ és a Froa-oklevélben szereplő Pál notariust számos alkalommal azonosították a geszta szerzőjeként.¹⁰ Az „írásbeliségi toposz” az általam feltárt forrásokban, egyelőre még a kérvényezéshez kapcsolódva először a *Közhasznu esmeretek tárában* (1833) jelent meg a ’perrend’ címszó alatt, amelyet egy P. J. monogramú szerző jegyez. A sorozat szerzői közül a monogram tulajdonosa egyedül váradi Pólya József lehet, annak ellenére, hogy hozzá a sorozat orvostudományi tárgyú cikkei tartoztak. A szöveg szerzője a Froa-féle oklevelet és a kérvényezés gyakorlatát kötötte össze, rögzítve, hogy „egy 1181-iki oklevél bizonyítása szerint legelőször jött keletbe az ügyes bajos dolgoknak írásba való előadása.”¹¹ Hasonlóan vélekedtek a század második felének történészei is: Horváth Mihály, Hajnik Imre és Kerékgyártó Árpád. Horváth *Magyarország történelme* című művében (1871) III. Béla uralkodásának tárgyalásakor tért ki a Froa-oklevélben rögzített „írásbeliségi” rendelkezésre, kiemelve, hogy a király bizánci tapasztalatai nyomán nem habozott minden fontosabb eljárás írásba foglalását elrendelni. Hajnik a *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt* című munkájában hivatkozott az oklevél arengájának tartalmára, amelynek értelmében szerinte a királyi udvarhoz való folyamodás ezentúl csak írásban történhetett meg. Kerékgyártó már az írásbeliségi toposzt a kérvényezéstől különválasztva tárgyalta *A műveltség fejlődése* című művében, először rögzítve a napjainkban is élő toposzt, miszerint III. Béla elrendelte az előtte tárgyalt ügyek írásba foglalását.¹² Az oklevél tartalmát érdemben először Fejérpataky László vizsgálta *A királyi kancellária az Árpádok korában* című munkájában (1885). Kiemelte, hogy a középkori krónikáinkban foglaltakkal ellentétben a petitio gyakorlatát nem lehet III. Bélához kötni, hiszen az írásba foglalás minden felmerülő kérdés elintézését követően történhetett csak meg. Az arengát Kerékgyártóhoz hasonlóan a király előtt tárgyalt ügyek írásba foglalásaként, egyben újításként fogta fel, amelynek célja a „confirmationak maradandóvá tétele volt”.¹³ Ugyanezen álláspontját tartotta fent az 1900-ban megjelent *III. Béla magyar király emlékezete* című kötetben közölt tanulmányában is.¹⁴

Az arenga szó szerinti értelmezése révén a kezdetben a petitioval összekapcsolódva, később attól függetlenül létező

6 Tagányi Károly például az Erdélyi Lászlóval folytatott 1916. évi vitájában a kérvényezés bevezetése tárgyában bizonyítékként említette együtt a kérvényezést III. Bélához kötő „Képes Krónikát” és az írásbeliség elrendelésének toposztát megtestesítő Froa-féle oklevelet.

7 „Ezután uralkodék görög Béla, kit Becsa és Gregor a görög császárnál hosszacsán tartott. Ez az orvokat és rablókat üldözte, s ez hozta bé szokásba a folyamodvánnyal való szólást, mint római s a birodalmi udvarnál szokásban volt.” Kézai Simon mester magyar krónikája. Ford. Szabó Károly. Pest 1862. <http://vmek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm>, letöltés 2022. szept. 7., illetve „Ezután öccse, Béla uralkodott: üldözte a lopókat és a latrokat, és ő vezette be a kérelmezésnek azt a rendjét, ahogyan a római és a császári udvarban van.” Képes Krónika. Ford. Geréb László. Bp. 1993. <https://mek.oszk.hu/10600/10642/10642.htm>, letöltés 2022. szept. 7.

8 Magyarország történetének forrásai. Magyarország alapításától a XVI-dik századig. Ford. Szabó Károly. Pest 1861. 7.

9 Georg. Pray: *Historia Regum Hungariae...* etc. I–II. Budae 1801. I. XXIX.

10 Vö. Szilágyi Loránd: A 200 éves Anonymus-kérdés. Magyar Könyvszemle 70. (1946) 4. sz. 6–24.; Thorockay Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése. 1977–1993. I. közlemény. Fons 1. (1994) 2. sz. 124.; Thorockay Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése. 1977–1993. II. közlemény. Fons 2. (1995) 2. sz. 142–143.

11 Közhasznu esmeretek tára a Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva I–XII. Pest 1833. IX. 187.

12 Horváth Mihály: Magyarország történelme. Pest 1871. 440.; Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest 1872. 159., 354.; Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése. Bp. 1880. 216., 220., 506.

13 Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 5., 9–10. Nem mondható véletlennek tehát, hogy az oklevél a milleniumi történelmi kiállítás egyik kiemelt darabjaként szerepelt. Pauler Gyula: Kormányzat és közszellem. In: Magyarország közgazdasági és művelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei. I–IX. Bp. 1898. V. kötet. 287., illetve 1896-iki ezredéves országos kiállítás a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa I–III. Bp. 1896. I. 18.

14 Fejérpataky L.: III. Béla király oklevelei i.m. 48.

„írásbéliségi toposz” közel másfél évszázadig tartotta magát a hazai történettudományban és ennek lenyomataként megjelent a közép- és felsőfokú történelemoktatásban, sőt a képzőművészetben is.¹⁵ A Magyar Országos Levéltár Bécsi kapu téri épületében Dudits Andor Klebelsberg Kuno megbízásából 1924–1929 között készített freskói és szekói között az épület első emeletén megtalálható III. Béla alakja, amint elrendeli az írásbéliséget, az oklevél nemesmásolata pedig megtalálható a levéltár Bécsi kapu téri kiállítóterében.¹⁶ A dualizmus történései után a hazai történettudomány későbbi jeles képviselői (például Mályusz Elemér, Mezey László, Kumorovitz L. Bernát) is elfogadták az arenga normatív tartalmának elképzelését,¹⁷ Mezey egyenesen a johanniták „írás haszna iránti nagy érzékének” tudta be az írásbéliség „elrendelését”.¹⁸

15 A toposz megjelenik a budapesti piarista gimnázium 1877. évi értesítőjében és az álláspontra figyelhető meg továbbá az ekkoriban Déván tanárként működő Krenner Miklós 1905-ben megjelent cikkében. Tudósítvány a Kegyes Tanítórendiek Buda-Pesti Főgymnasiumáról. Bp. 1878. 58., *Krenner Miklós*: Magyarország középkori történeti emlékei. In: A Hunyadmegei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, 15. 1904–1905. Szerk. Ballun Ernő. Déva 1905. 55. 1956-ban a történelemoktatás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó *Történelemtanítás* c. folyóiratban hozzá hasonlóan így értelmezte Trócsányi Zsolt, 1982-ben a *Köznevelés* c. periodikában Dóka Klára. *Trócsányi Zsolt*: „Holt” iratok és élő történelem. Történelemtanítás 2. (1956) 3. sz. 81., illetve *Dóka Klára*: Szakköri foglalkozás a fővárosi levéltárban. Köznevelés 38. (1982) 2. sz. 1554. Az egyetemi segédkönyvként készített Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. Szerk. Léderer Emma et al. Bp. 1964. 330. A Magyar Országos Levéltár 200 éves jubileumának megünneplésére rendezett kiállításon külön blokkként szerepelt a magyar írásbéliség története, ahol ugyanezen értelmezés részeként volt kiállítva a Froa-oklevél. *Kocsis Pirokska*: A Magyar Országos Levéltár 200 éves jubileumának megünneplése 1956-ban. Levéltári Szemle 62. (2012) 2. sz. 77.

16 *Borsa Iván*: Az Országos Levéltár épületei 1874–1974. Levéltári Közlemények 50. (1979) 1. sz. 38. Az írásbéliség elrendelésére vonatkozó freskó tervét lásd HU-MNOL-T 63 [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Tervtár] Dudits Andor freskótervei (1924–1929), Nr. 3. III. Béla elrendeli az írásbéliséget.

17 *Makói Makay Dezső*: Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira. Árpád-korszak. Nagykanizsa 1887. 60–62., *Holzwarth F. J.*: Világtörténet I–IX. Temesvár 1888. IV. 206., *Tagányi Károly*: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései”-re. III. Történeti Szemle 5. (1916) 543–608., *Hóman Bálint* – *Szekfü Gyula*: Magyar történet I–VIII. Bp. 1935. I. 406., *Guoth Kálmán*: Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történeti Szemináriumainak kiadványai 9.) Bp. 1936. 29–30., *Jakó Zsigmond*: A laikus írásbéliség kezdetei a középkori Erdélyben. Szemponatok a latin paleográfia műveléséhez a Román Népköztársaságban. Levéltári Híradó 6. (1956) 2–3. sz. 17.; *Kumorovitz L. Bernát*: A középkori magyar „magánjogi” írásbéliség első korszaka (XI–XII. század). Századok 97. (1963) 13., *Klaniczay Tibor*: A közérdekű, retorikus irodalom. In: Magyar Irodalom Története I–X. Főszerk. Sőtér István. Bp. 1964. I. 76., *Mezey László*: A latin írás magyarországi történetéből III. Magyar Könyvszemle 82. (1966) 4. sz. 288. Mezey László az oklevél arengáját a magánjogi ügyletek írásba foglalásaként fogta fel. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 17., *Mályusz Elemér*: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Bp. 1973. 9., *Makk Ferenc*: Magyarország a 12. században. Bp. 1986., 194–197.

18 *Mezey László*: A pécsi egyetemalapítás előzményei (a deákság és hiteleshely kezdeteihez). In: A Pécsi Egyetem történetéből. Szerk. Csizmadia Andor. (Jubileumi tanulmányok) Pécs 1967. 81.

A toposz megkérdőjelezése

A magyar hivatali írásbéliség elrendelését a Froa-oklevél alapján levezető toposzt Kubinyi András cáfolta meg a *Levéltári Közleményekben* 1975-ben megjelent tanulmányában, a toposzt ugyanakkor nem Kubinyi kérdőjelezte meg először. Erdélyi László bencés szerzetes, kolozsvári egyetemi tanár az *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései* című 1915-ben megjelent könyvét részletekben a *Történeti Szemle*-ben tette közzé 1914–1916 között. Művében hivatkozott Rogerius – fentebb idézett – *Síralmas énekére*, amely alapján tévedésként értelmezte a későbbi krónikákat, amelyek III. Bélához rendelték az írásbéliség bevezetését, helyette az oklevelek számának 13. századi növekedésével IV. Bélához kötötte azt.¹⁹ Erdélyi számos elképzelésével a *Történeti Szemle* hasábjain Tagányi Károly szállt szembe. Három részben közölt ellenvetései egyazon számban jelentek meg Erdélyi könyvének utolsó publikált részével. Tagányi meglehetősen vitriolos stílusban született írása szerint Erdélyi amellelt, hogy nem ismeri Fejérpataky III. Béla okleveleiről írt tanulmányát, kétségbe vonja a „Képes Krónika” szavahihetőségét, valamint „III. Bélának épen azt a legnevezetesebb 1181. évi [...] oklevelét nem ismeri, a mely az írásbéliség behozataláról [...] tesz tanuságot”.²⁰

Szkeptikus álláspontra helyezkedett Fejérpataky László kiváló tanítványa, Szentpétery Imre is a *Magyar oklevéltan* című 1930-as munkájában. Részletes indoklást nélkülözve, de mégis feltételes módon írt az írásbéliség elrendeléséről a Froa-oklevél alapján. Részben a Froa-oklevélre hivatkozva úgy látta, „mintha” annak szövegéből „egyenesen valami reformszerű királyi intézkedés visszhangja csendülne ki”.²¹

A toposz megcáfolása

A történettudomány jelenlegi állása szerint a Froa-oklevél arengája nem normatív rendelkezésként, hanem sokkal inkább az európai oklevelesformulás gyakorlat egyik hazai változataként értelmezhető. Az érveket Richard Marsina és Kubinyi András szolgáltatva a szakma számára.

Richard Marsina 1965-ben megjelent tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a Froa-oklevél arengája valóban az ún. oblvio-memoria típusba tartozik, ezért kevésbé lehet ezen oklevélből levezetni a hivatali írásbéliség bevezetését.²² Az arenga szövege az emberi emlékezet múlandóságát és az írás marandóságát állítja szembe egymással, amelyet a szakirodalom *oblvio-memorianak* nevez (az elnevezés Kurcz Ágnestől származik).²³ Ez a típusú arenga a 12–13. században

19 *Erdélyi László*: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Bp. 1915. 125–126.

20 *Tagányi K.*: Felelet i. m. 600.

21 *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 73. További regesztát közöl: *Teutsch, Georg* [D[aniel].–Firnhaber, Friedrich]: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. Theil. Wien 1857.

22 *Marsina, Richard*: Urkundenbuch der Slowakei und sein Programm. Studia Historica Slovaca 3. (1965) 276.

23 *Agnes, Kurcz*: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 70. (1962) 323–354.

keletkezett hazai oklevelekben gyakori jelenség volt, III. Béla archaikusabb szerkezettel bíró és uralkodása első felében kiadott oklevelei mind tartalmaztak ilyen arengát.²⁴ Hasonló értelmű szembeállítás az európai okleveles gyakorlatban is számos példát találunk. Ilyen tartalommal készült a korszakban II. Fülöp Ágost francia király boisscommuni lakosok számára kiadott oklevelének, (1186), vagy akár annak sógora, VI. Knut dán társkirály 1194. évi oklevelének arengája is.²⁵

Kubinyi az oklevél tanúnévsorát vizsgálta meg. Abból indult ki, hogy a királyi oklevelek végén szereplő tanúnévsorok a legfontosabb egyházi és világi méltóságokat sorolják fel: főpapokat, ritkán királyi prépostot és comeseket tüntetnek fel. A Froa-féle oklevél tanúi között azonban nem találni comest vagy főpapot, azok pécsi kanonokok, hospesek. Ebben az időszakban ráadásul már kevésbé tanúkkal, mintsem inkább korjelző méltóságokkal találkozunk az oklevelekben, így feltételezhető, hogy egy átfogó reform elrendelésének magas rangú tanúi lettek volna.²⁶ Emellett Fejérváthy szerint az ügy megtárgyalása (actum) és írásba foglalása (datum) között hosszabb idő – több hónap vagy év – telt el, amit elsősorban az indokol, hogy az írat fogalmazója, Pál korábbi notarius a szövegben már erdélyi püspökként (*P. Ultrasilvano episcopo*) szerepel. Kubinyi több konkrét példát is hozott hasonló tartalmú és szövegezésű oklevélre a korszakból: Barbarossa Frigyes 1171-ben Lüttichben kiadott, a lotharingiai püspök részére elzálogosított föld továbbadásáról szóló oklevelét, illetve a császár 1181-es, a pegauai apátság részére kiállított oklevelét. Az összegyűjtött érvek alapján Kubinyi szerint a szövegben nem kell a magánjogi írásbeliséget elrendelő normatív tartalmat keresni, hiszen az arenga alapvetően levezethető az európai oklevélformulák gyakorlatból, illetve utalhat akár egy vallon származású pécsi klerikus szülőföldjén szerzett emlékeire is.²⁷

Kubinyi 1975-ös cikke óta a történész szakma álláspontja is érezhetően megváltozott a Froa-oklevél és az írásbeliség királyi elrendelése összekötésében. Az újabb értelmezések, említések óvatossággal megfogalmazásokat tartalmaztak, vagy elfogadták érvelését.²⁸ Érdekes jelenség, hogy a szakirodalomban

és forrásközlésekben Kubinyi cikke után is tovább él(t) a „toposzkövető” felfogás.²⁹ Tanulmánya hatásának egyik fokmérője volt az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem Segédtudományai Tanszékén 1981. november 25-én és 26-án 800 éves a magyar hivatali írásbeliség címmel tartott konferencia, ahol III. Béla kancelláriai reformjáról Érszegi Géza tartott előadást. 1984-ben *Magyar Herold* címmel tanulmánykötetben is megjelent Érszegi előadása, amely szerint III. Béla szükségesnek tartotta az eléje kerülő ügyek írásban való rögzítését, mindazonáltal a Froa-féle oklevélben nem rendelte el az írásbeliség bevezetését. Egy többszörös átírásban ránk maradt, ugyancsak 1181-ben kelt oklevélre hivatkozva azonban indokoltnak tartotta kancelláriai reformról beszélni. Ebben Farkas nádor ítélete nyomán Gervasius visszaszolgáltatja a Kölcsi ispán által a Szamosnál meg alapított monostor részére szökött jobbágyságot és rögzíti a monostor birtokait, szolgáló népeit és határait.³⁰ Az oklevél már tartalmazza a következő évszázadok okleveles gyakorlatára jellemző állandó formulákat, így Érszegi a Froa-féle diplomát

24 Veres Kristóf György: A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között. Turul 92. (2019) 15., példákért lásd: *Előd, Nemerikényi*: The Latin Vocabulary of Memory in Medieval Hungary. In: The Making of Memory in the Middle Ages. Ed. by Lucie Doležalová. Lieden–Boston 2010. 269–282.

25 Recueil des actes de Philippe-Auguste, roi de France. Tome I. Années de règne I à XV (1er novembre 1179–31 octobre 1194). Paris 1916. 209., Hasonló arengát látni II. Fülöp Ágost egy 1183. évi oklevelében is. Idézi: *Perényi József*: A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására. Bp., 1938. 43. *Nanna Damsholt*: Kingship in the Arengas of Danish Royal Diplomas 1140–1223. Mediaeval Scandinavia 3. (1970) 66., illetve *Herluf Nielsen*: Über verschiedene Typen der Skandinavischen Königsurkunden. In: Diplomatie royale du Moyen Âge XIIIe–XIVe siècles. Ed. José Marques. Porto 1996. 207–209.

26 Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 46. (1975) 109.

27 Uo. 110.

28 Jól mutatja a változást Jakó Zsigmond „toposzkövető” álláspontjának módosulását 1956. évi és 1997. évi munkája. Vö. *Jakó Zs.*: A laikus írásbeliség i. m. 17., illetve *Jakó Zsigmond*: Erdélyi okmánytár I–V. (Magyar Országos Levéltár kiadványai) Bp., 1997. I. 8. A „toposzkövető” álláspont érvényesülésére lásd még Magyarország történeti kronológiája I–IV. Bp.

1983. I. 119.; *Érszegi Géza*: III. Béla kancelláriai reformjáról. In: A magyar hivatali írásbeliség fejlődése. Szerk. Kállay István. Bp. 1984. 72–77.; *Szijj Jolán*: „Verba volant, scripta manent”. Nemzetközi Levéltári Nap, Budapest, 1984. december 17. Hadtörténelmi Közlemények 32. (1985) 2. sz. 488. Szijj beszámolója szerint a címben idézett szöveggel ellátott kiállítás nyitó irata volt a Froa-oklevél, amelyben III. Béla a „hivatali írásbeliség bevezetését szorgalmazta”. *Trostovszky Gabriella*: Az esztergomi káptalan XIII–XIV. századi oklevelei az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában. Levéltári Közlemények 60. (1989) 1. sz. 57.; Magyar Levéltártörténet kronológiája. 1000–2000. Bp. 2000. 19–20.; *Solymosi L.*: Chirographum i. m. 14.; *Prohászka Péter*: III. Béla udvari kultúrája. Limes 14. (2001) 1–2. sz. 73.; *Érszegi Géza*: A magyarországi írásbeliség. In: Levéltári Kézönyv. Szerk. Körmeny Lajos. Bp. 2009. 39.; *Komáromi László*: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban. Doktori értekezés. Bp. 2013. 206.; *Szőcs Tibor*: Miből lett az országbíró? Az udvarispáni tisztség kialakulása. Századok 151. (2017) 1075.; *Veres K.*: A magyar királyi kancellária i. m. 8.; *Rácz György*: III. Béla „elrendeli az írásbeliséget”. In: Nemzet emlékezete. A magyar történelem mérföldkövei. Bp. 2020. 21–22.

29 Vö. *Zoltán J. Kosztolnyik*: The Foreign Policy of Béla III of Hungary in the Light of Papal Correspondence. In: Ungarn–Jahrbuch, Bd. 9. (1978) 11.; *Bogdán István*: Régi magyar történelmi. Szerk. Keresztesi Éva. Bp. 1980. 72.; *Mollay Károly*: Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp. 1982. 172.; *Kosztó László*: Hiteleshelyek a pécsi egyházmegyében 1353-ig. Baranya 4. (1991) 1–2. sz. 57.; Magyarország levéltárai. Szerk. Blazovich László–Müller Veronika. Bp.–Szeged 1996. 4.; *Kókay György*: A könyvkereskedeleme Magyarországon. Bp. 1997. 19–26.; *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon I–II. Bp. 1997. I, 84.; Levéltárak–kincstárak. Források Magyarország levéltáraitól 1000–1686. Bp.–Szeged 1998. 64.; *Béli Gábor*: Árpád-kori törvényeink. Jura, 6. (2000) 1–2. sz. 37. Béli Gábor egyenesen a dekrétumok közé sorolja az arenga szövegét. *Csurgai Horváth József*: Várostartóirás, „múltidézés” Székesfehérváron. In: „Múltunk építőkövei...” Székesfehérvár, 2001. 12.; *Lakos János*: A Magyar Országos Levéltár története. Bp. 2006. 8. Lakos szerint az újabb értelmezések megerősítették az oklevél ilyen irányú értelmezését, ezt azonban nem támasztja alá szakirodalmi hivatkozással. *Kormos Eszter*: Nők jogai az Árpád-korban. Studia Iuvenum Iurisperitorum. (2010) 5. sz. 20.; *Szatucsek Zoltán*: Magyar Nemzeti Levéltár – Az Archivum Regnitől az elektronikus levéltárig. Bp. 2013. 6.; *S. Király Béla*: Hommage á Jacques le Goff. Magyar Szemle 23. (2014) 7–8. sz. 110.; *Bódiné Beliznai Kinga*: A bíbor méltóság, a sárga árulás. In: Szimbólumok és rituálék a magánjogban. Bp. 2014., 163.; Levéltári kézikönyv i. m. 282.; *Tóth Krisztina*: Két uralkodói oklevél a 13. századból. Levéltári Közlemények 87. (2016) 214.

30 *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Bp. 1923. I. 2. füzet. 43.

– primitív szerkezete okán – ezen reformról tanúskodó oklevél előtt keletkezettnek tartotta. A Froa-féle oklevelet egy harmadik, a zágrábi kanonokok ügyében kiállított oklevél szerkezeti hasonlóságai alapján az utóbbiban szereplő helyhez és időhöz kötötte: Székesfehérvárhoz és 1181. augusztus 20. napjához. Emellett szövegtani elemzéssel arra a következtetésre jutott, hogy az arengában olvasható *dux*i ige csak praesens perfectum logicum formában bírhat jelentéssel ('az a szándékom', 'az a véleményem').³¹ Érszegi tehát elfogadta Marsina és Kubinyi érveit és tanulmányaik által megalapozott és fent bemutatott következtetéseit. A konferenciáról szóló beszámoló, valamint a tanulmánykötetről szóló recenziókban pedig számosan elfogadták az „írásbiliségi toposz” cáfolatát.³²

Érszegihez hasonlóan Komáromi László doktori disszertációjában (2013) szintén toposzszkeptikus álláspontot helyezkedett azzal, hogy a Froa-oklevél a hosszú távú királyi akaratot mindazonáltal kifejezi.³³ Tagadta, hogy a III. Béla korából származó oklevelek hirtelen reformot jelentettek volna, a változást hosszabb, a korábbi gyakorlathoz alapozó folyamatként írta le. Veres Kristóf 2019-ben a *Turulban* megjelent tanulmányában az 1172 és 1235 közötti okleveles gyakorlat alapos elemzését követően egyetértett Érszegivel abban, hogy a reform alapját nem annyira a Froa-féle oklevél, hanem az ugyancsak 1181-es, Kalán kancellársága nyomán kiállított – szökött jobbágyok visszaszolgáltatásáról szóló, fent ismertetett – első teljes szerkezetű privilegiális oklevél jelentette.³⁴

Az 1181-es oklevél interpretálásában Kubinyi tanulmánya óta bekövetkezett változások nyomán követésére az 1975 utáni forrásközlésekben a szerkesztő(k) által közölt értelmezések tanulmányozása ad kiváló alkalmat. A lenti táblázatban „toposzszkeptikusként” értékeltem az arengának normatív tartalmat nem tulajdonító megfogalmazásokat („szorgalmazta”, „állást foglal” stb.). „Toposzkövetőként” értékeltem a hagyományos toposzt átvevő értelmezéseket. A lista nem vettem fel az *Elenchus Fontium Historiae Urbanae* című kötetben közölt Froa-oklevél latin nyelvű átirata részletét, hiszen a gyűjtemény összeállítói a városfejlődés szempontjából gyűjtötték össze a forrásokat, így a toposzkövetés esetükben nem vizsgálható.³⁵

A Froa-féle oklevél 1975 utáni közléseiben a szerkesztők interpretálása csak három esetben volt toposzszkeptikus, Kubinyi cikkének megjelenéséhez legközelebbi két esetben, valamint 2018-ban. A szakirodalom mindazonáltal ennél színeesebb képet mutat, az oklevelet említő számos tanulmány már

toposzszkeptikus álláspontot fogalmaz meg (vö. 28. jegyzetet). Indok nélkülinek mutatkozik azonban, hogy a Makk-Kristó szerzőpáros forrásközlését alapul vételével *Magyar középkor* 997-1526 című gyűjtemény Froa-oklevelének közlése miatt toposzkövető állásponttal készült el. Ugyancsak kérdéseket vet fel, hogy az 1981-ben, 1984-ben és 2009-ben is adatolhatóan toposzszkeptikus, a kérdés egyik legavatottabb ismerőjének számító Érszegi Géza a *Levéltárak-Kincstárak* című forrásközlésben, továbbá a *Magyarország századai* című forrásközlésben az általa válogatott Froa-oklevelet miért toposzkövető módon közölte („III. Béla király elrendeli az írásbiliséget”).³⁶ Összességében azonban megállapítható, hogy Kubinyi 1975-ös cáfolata az elmúlt közel fél évszázad során kevésbé jelent meg a forrásközlésekben, a szakirodalomban azonban erőteljesebb hatás mutatható ki.

Az arenga további tartalmi kérdései A chyrographum példányai

Fejérpataky László szerint a chyrographum két példányát az ügy természeténél fogva Froa, mint eladó és a Farkas nádorispán, mint vevő kapta.³⁷ Mezey László nem tartotta kizártnak, hogy III. Béla az oklevéllel egy időben, vagy már korábban rendelkezett az írásbiliség elrendeléséről.³⁸ Solymosi László 1984-es tanulmányában feltételezte, hogy a chyrographum egyik példányát – figyelemmel arra, hogy a tanúk között pécsi kanonokok is szerepelnek – a székesegyház őrizte meg.³⁹ Ezen feltételezést erősítette meg Fedeles Tamás, arra hivatkozva, hogy az al mádi bencés kolostoralapító levelét is a veszprémi székesegyház sekrestyéjében őrizték meg.⁴⁰

Annak ellenére, hogy Farkas ispán ekkoriban a királyi udvar tagja volt, a Froa-féle oklevélben szereplő cselekmény magánügyletnek számított, amely azonban királyi megerősítésre szorult. Bár az oklevelek kihirdetése biztosította a tartalom széles körű megismerését, felmerül kérdésként, hogy amennyiben III. Béla valóban elrendelte az oklevélben az írásbiliség bevezetését, az elrendelő oklevél egyik példányát miért nem őrizte meg? Ez az írásbiliség elrendelése céljának mond ellent, hiszen „az elmúlt dolgok emlékére könnyen homály borul”, példány híján pedig az utókor nehezen hivatkozhatott döntésére. Ráadásul az írásbiliségi rendelkezés hitele – az azóta elveszett királyi pecsét mellett – a chyrographált oklevél mindkét példányának meglétét feltételezte volna. Úgy vélem, hogy kevésbé valószínű, hogy amennyiben a király mégis ezen oklevélben rendelte volna el az írásbiliség vezetését, az erről szóló iratot a pécsi székesegyház őrzetére bízta volna, hiszen a királyi rendelkezés érvényessége – amelynek feltétele az oklevél fennmaradása – ez esetben a székesegyháztól

31 Érszegi Géza: III. Béla kancelláriai reformjáról 72–77. Érdekes jelenség, hogy a kötet előszavának szerzője mégis tényként kezeli az írásbiliség Froa-oklevél általi elrendelését.

32 Borsodi Csaba: 800 éves a magyar hivatali írásbiliség. Századok 117. (1983) 451.; Veszprémi László: Magyar herold: forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv I. A magyar hivatali írásbiliség fejlődése 1181–1981. Magyar Könyvszemle 101. (1985) 1–4. sz. 184.; Vass Előd: Magyar herold: forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv Nr. I. Levéltári Közlemények 56. (1985) 130.; Bán Judit: A magyar hivatali írásbiliség fejlődése 1181–1981. Századok 120. (1986) 177.; Csóka Gáspár: Magyar herold: forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv Nr. I. A magyar hivatali írásbiliség fejlődése. 1181. Bp. 1984. Levéltári Szemle 36. (1986) 2. sz. 85–86.

33 Komáromi L.: A bizánci hatás i. m. 159.

34 Veres K.: A magyar királyi kancellária i. m. 20.

35 Elenchus Fontium Historiae Urbanae. Bp. 1997. VIII., 13.

36 Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból. 1000–1956. Bp. 2003. 66.

37 Fejérpataky L.: III. Béla király oklevelei i. m. 148., 163.

38 Mezey L.: A latin írás i. m. 288.

39 Solymosi László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. In: A magyar hivatali írásbiliség fejlődése. Szerk. Kállay István. Bp. 1984. 99.

40 Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan hiteles helyi levéltára a középkorban. In: Középkortörténeti tanulmányok 2. Szeged 2001. 40.

függött volna, amely a királyi jogérvényesítés szempontjából meglehetősen hátrányosan hatott volna.

Elképzelhető, hogy a chyrographum egyik példányát a levéltártörténeti szakirodalomban fellelhető feltételezések alapján III. Béla király idején megszervezett⁴¹ királyi magánlevéltárban helyezték el. Szentpétery Imre szerint azonban a 13. század végéig legfeljebb királyi magánlevéltár létezését feltételezhetjük, ugyanis a nem királyi birtokokra vonatkozó okleveles anyagot az uralkodó olykor a székesfehérvári káptalannak adta át őrzésre.⁴² A Froa-féle oklevél a feltételezett írásbeliségi rendelkezés okán pedig hagyományosan az országot érintő (köz)iratnak és nem királyi (magán)iratnak lenne mondható. Az adásvétel jóváhagyása tekintetében is legfeljebb Froa és Farkas nádorispán számára mutatkozhat jogbiztosító magániratként, a király szempontjából kevésbé.

Feltételezhető, hogy Froa asszony számára korábban is kiállításra került egy oklevél, mikor arra az elhatározásra jutott, hogy az ispotályos háznak – vagy a johannitáknak – adományozza Szeles nevű prédiát,⁴³ hiszen a királyi adományozással nyert birtok elidegenítéséhez királyi engedélyre volt szükség. Ezt a szerepet töltötte be Froa számára a későbbiekben az 1181-es oklevél, és ebben kereshető az oklevélben az uralkodó egyes szám első személye általi fogalmazásmód.⁴⁴ Amennyiben Froa első alkalommal valóban a pécsi johannita rendháza számára vagy a káptalan városi ispotályának szánta prédiát, úgy Könyves Kálmán törvényei alapján is királyi jóváhagyást igényelt ügye.⁴⁵

A feladatmegosztás kérdése

Fejérpataky szerint erdélyi püspökként azért volt Pál az ügy felelőse, mert az oklevélben szereplő jogi tény rögzítésekor még notariusként működött, így az actum idején „elmulasztott” írásba foglalásért erdélyi püspökként is még ő felelt.⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy az egyes feladatok a korszakban nem minden esetben a tisztséghez, hanem a személyhez kötődtek és ugyanez olvasható ki az 1177-es Caba-féle oklevélből is. Ezt látszik igazolni az is, hogy erdélyi püspökként mégis alkalma volt – az azóta eltűnt – királyi pecséttel is megerősíteni az oklevelet. Temesváry János szerint azért Pál állította ki a Froa-féle oklevelet, mert egykori „kancellárként” jártasságot szerzett a hasonló okiratok kiállításában.⁴⁷ Árnyalja elképzelését ugyanakkor, hogy Pál – adatolható jártassága ellenére – ezen oklevele formailag primitív, amelynek kiállítására sokkal inkább latin nyelvismerete és írástudása, a tanúkkal

kapcsolatosan feltételezhető kulturális-nyelvi közelsége (l. a tanúkra vonatkozó részt), de leginkább az oklevélben említett tárgyaláson való részvétele tehetette alkalmassá, hiszen oklevélkiállító szervként a kancellária működött. Emellett nem mellékes az sem, hogy amennyiben Pál nem állítja ki az oklevelet, úgy Froa asszonynak az említett királyi tanácskozáson részt vevő püspökökhöz, vagy ismételtén a király elé kellett volna járulnia, ráadásul valószínűleg magára haragítja Farkast, a királyi udvar nádorispánját, aki már gondnokot is állított a prédiára. Az oklevél kiállításának évében kelt, a királyi kancellárián kiállított teljes szerkezetű privilegialis oklevéllel összevetve a Froa-diploma primitív szerkezete jelentheti ugyanakkor azt is, hogy a királyi kancelláriában ekkoriban már használtak kezdetleges formulariumot, amely az immáron erdélyi püspökként működő Pál számára nem állt rendelkezésre – hasonlóan a Caba-féle oklevélhez, amely Scene ispán házában állíttatott ki.

Utólagos kiállítás és tanúk az oklevélben

Kubinyi szerint a tanúnévsor is igazolja, hogy az arenga valójában nem az írásbeliség elrendelésére vonatkozott, hiszen ez esetben illusztrisabb névsort találnánk az oklevél végén, sőt ekkoriban inkább már korjelző méltóságokat. Felmerül azonban, hogy amennyiben III. Béla valóban elrendelte a király előtt tárgyaló ügyek írásba foglalását, azt a püspökökkel való tárgyalásakor tette meg, mikor Froa szóbeli kérelmét is megtárgyalták. Ilyen súlyú döntés írásba foglalásáról pedig valószínűleg a lehető leghamarabb gondoskodtak volna. Úgy vélem, hogy nem valószínű egy ilyen fontos intézkedés bevezetésének *utólagos* írásba foglalása. Feltételezhető, hogy az uralkodó rendelkezését annak meghozatalakor írásba foglalták volna, hogy rögtön érvényt is szerezzenek neki, ekképpen tehát az írásbeliség elrendelésének hitelét a nem különösebben illusztris tanúnévsor mellett tovább rontja az utólagos kiállítás ténye is.

Az oklevélben olvasható tanúnévsor így vélhetően a bejárás tanúit sorolhatja fel – hasonlóan az ún. *cartula sigillatában* vagy II. Fülöp Ágost hasonló tárgyú 1191. évi oklevelében⁴⁸ olvasható, kevésbé illusztris tanúkhöz – és azért nem az oklevélben is említett Makár pécsi püspököt vagy Péter egri püspököt, mert az oklevél kiadására csak később került sor. Szentpétery Imre szerint a tanúk leggyakrabban a cselekmény tanúi, míg a magánrendelkezések megerősítése esetében jobbra az oklevéladás és a királyi megpecsételés elrendelésének jelen lévő tanúi. Esetünkben azonban az uralkodói rendelkezéshez képest – Fejérpataky szerint – néhány hónappal,⁴⁹ másutt három évvel⁵⁰ később szerkesztett oklevélről van szó, amely egyes feltételezések szerint nem a királyi kancellárián készült, így annak szövegezésekor nem a pecsételésnek,

41 Fejérpataky L.: III. Béla király oklevelei i. m. 155.; Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 73.

42 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 93.

43 Hunyadi Zolt egy 1217. évi oklevél alapján valószínűsíti, hogy a püspöki ispotályról lehetett szó. Hunyadi Zolt: Szent János ispotályos testvérei. A johanniták Magyarországon a 12. század közepétől a konstanzi zsinatig. Máltai Tanulmányok 1. (2019) 1–2. sz. 42.

44 Kumorovitz L. B.: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség i. m. 13. 45 Uo. 19.

46 Fejérpataky L.: III. Béla király oklevelei i. m. 163.

47 Temesváry János: Erdély középkori püspökei levéltári kutatásai alapján. Kolozsvár 1922. 10–11.

48 II. Fülöp Ágost 1191-ben kelt oklevelében jóváhagyta Hugo Cambellanus és felesége birtokeladását. Az oklevélben szereplő tanúk méltóságánv nélküli személyek. Recueil des actes op cit. 482.

49 Fejérpataky L.: A királyi kancellária i. m. 9.

50 Fejérpataky L.: III. Béla király oklevelei i. m. 163.

hanem legfeljebb a bejárásnak és az azt követő oklevélszerkesztésnek lehettek tanúi.

Ha tehát valóban eltelt hosszú idő az actum és a datum között, abban az esetben az oklevelet nem a király jelenlétében állították ki. A döntéshozatal, ahogyan a szöveg utal is rá (*habito itaque super hoc consilio nostri et episcoporum*) az uralkodó körében történt meg, ahol a királyi oklevelek tanúnévsorában található – Kubinyi által hiányolt – magas rangú személyekkel közösen hozott döntést az uralkodó. A nem különösebben illusztris tanúnévsor az utólagos lejegyzéssel magyarázható, hiszen ha az ügy a király és a püspökökkel való tanácskozáskor kerül írásba foglalásra, abban az esetben a tanúk is a püspökök lettek volna, akárcsak a veszprémi kánonokok végrendelkezéséről szóló oklevél, amelyben tanúként szerepel Lukács esztergomi érsek, János veszprémi püspök.⁵¹

Kosztá László Makár pécsi püspököt nevezi meg *spiritus rector* gyanánt, mint aki a királlyal fennálló jó kapcsolatait kívánta felhasználni arra, hogy hospeseket telepítsen városába, akiket azután jogokkal is felruháztatnak. A szerző baranyai helyiségevekre alapozva a hospesek lombard és vallon származását feltételezi, kiemelve, hogy érkezésük művészettörténeti szempontból is jelentőséget foglalt magában, ugyanis az 1170-es években francia kőfaragók is megjelentek Pécsen, akik a székesegyház körüli munkálatokban vettek részt.⁵² Mezey László a Froa-oklevél analógiájaként vallon és flamand kapcsolatokra utalt és Székely György is az oklevél alapján igazolta a pécsi és a környező vidéken élő hospesek létezését.⁵³ Feltételezhető, hogy hospes volt maga – a német eredetű nevet viselő – Froa is, akinek neve 1400-ig német nemesasszonyok nevéként fordul elő a hazai forrásokban.⁵⁴

Kosztá László legutóbbi, 2015-ös tanulmányában vetette fel, hogy a tanúk ilyen nagy számban történő felsorolását nem pusztán a prédiüm Pécshez való közelsége indokolja, vagy akár az, hogy a jogügylet jelentős összegére való tekintettel minél több tanút igyekeztek volna felsorakoztatni. Feltételezése szerint nem kizárható, hogy a tanúk közvetlenül is kapcsolódtak a birtokeladáshoz és elsősorban Froa asszonyhoz, akinek férje oklevélben szereplő titulását nem a székeskáptalan vezetőjeként, hanem előjáróként kell értelmezni. Példaként egy 1201. évi oklevelet hoz, amelyben a hospesek vezetőjét is ezzel a címmel illetik. Ekképpen pedig Marcell prépost a pécsi hospesek vezetője volt és emiatt találhatjuk a hospeseket ilyen nagy számban a tanúk között. A tanúk neveinek elemzését követően óvatos következtetéssel francia-német nyelvhatárról való, lotharingiai eredetet feltételezett. A magyar hangzású nevekre hivatkozva feltételezte továbbá, hogy hosszabb ideje élhettek Pécsen és környékén, amit az is alátámaszt,

hogy maga Froa birtokában tekintélyes értékkel bíró prédiüm állt. A telepesek beköltözését az 1160-as évekre tette.⁵⁵ Kubinyi szerint az oklevél arengája utalhat egy vallon származású pécsi klerikus anyaországban szerzett tapasztalataira, így felmerülhet továbbá az is, hogy a több tekintetben is francia hatásokat mutató (I. lent) Froa-oklevél szerzője – legalább nyelvhasználatban és kulturálisan – szorosabban is kötődött a lotharingiai vagy vallon/flamand telepesekhez. Így pedig Pál notarius, erdélyi püspök szerzősége újabb indokkal gazdagodhat, hiszen a francia nyelvterületről származó hospesközösség más püspökökkel szemben inkább hozzá fordulhattott ügyük írásba foglalása végett.

A kiállítás helye és Pál notarius, a királyi tanácsos?

Feltételezhető, hogy a Froa-féle oklevelet nem a királyi kancellária állította ki, hiszen annak fogalmazója Pál ekkoriban már nem volt a kancellária tagja, ráadásul a nyolc 12. századi chyrographum közül ez az egyedüli olyan oklevél, amely nem egyházi testülethez (székesegyházhoz vagy káptalanhoz) kötődik. II. Géza és III. István idején is keletkeztek még királyi oklevelek a kancellárián kívül,⁵⁶ így könnyen elképzelhető, hogy a kancelláriai szervezet és oklevéladási gyakorlat 1190 körüli megszilárdulását megelőzően még III. Béla alatt is sor került erre. Így pedig az oklevél kiállító szervét nem annyira a királyi kancelláriában, hanem talán a pécsi káptalannál érdemes keresni, ahogyan Solymosi László is felvetette, míg Mezey László a tanúk és az oklevél tartalma alapján az oklevél kiállítójaként pécsi scriptort valószínűsített.⁵⁷ Ez esetben feltételezhető, hogy Pál erdélyi püspökként a király mellett maradvá képes volt királyi pecséttel ellátni az oklevelet. Megkérdőjelezhetővé válna továbbá Érszegi Géza székesszékhelyi keletkezésére vonatkozó elmélete, valamint azon megállapítása, miszerint a Froa-féle oklevél formulás primitívsége okán a Gervasius-féle oklevél előtt született volna, hiszen a kancelláriai precizitás nem kérhető számon kancellárián kívüli okleveles gyakorlatot folytató szervén vagy személyen. Kosztá László azonban úgy látta, hogy az oklevél fejlett szerkezete és a káptalanok előtt ekkoriban még ismeretlen írástípusa miatt kevésbé valószínűsíthető pécsi kanonok közbenjárása az oklevél kiadásában. Nem tartotta lehetetlennek azonban, hogy a határjelek lejegyzésében pécsi papok is szerepet játszottak.⁵⁸

Az oklevél kiállítási helyével összefüggésben kérdésként merülhet fel, hogy több hónappal később 28 szabados és 39 tanú neve miként állt Pál erdélyi püspök rendelkezésére? Ha Froa asszony ügyében a király és püspökei tanácskozásának

51 Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok i. m. 41. (126. sz.)

52 Tamás Fedeleš–László Kosztá: Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt in Mittelalter. Wien 2011. 58–59.

53 Laszlo, Mezey: Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert. Kirche und Kultur zwischen Ost und West. In: Probleme des 12. Jahrhunderts. (Vorträge und Forschungen 12.) Konstanz–Stuttgart 1968. 268–269.; Székely György: A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. In: Székesfehérvár évszázadai I–IV. Székesfehérvár 1972. II. 61.

54 Melich János: Tilutoa, mundoa. In: Magyar Nyelvőr XXXII. Bp. 1903. 411.; Reuter Camillo: A török utáni Pécs korai utcaneveire. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 32. Pécs 1988. 47–47.

55 Kosztá László: A püspökség alapításától (1009) a 14. század közepéig. In: Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig. Pécs 2015. 54–56.

56 Fejérpataky L.: III. Béla király oklevelei 147.

57 Belitzky János 1977-es tanulmányában Makár püspök székvárosa okán a pécsi keletkezést tényként említette. Belitzky János: Feltételezések Anonymus és a Gesta Hungarorum egri és Eger-egyházmegyei vonatkozásairól. In: Az Egri Múzeum Évkönyve XV. Eger 1977. 52–53.; Solymosi L.: Chirographum i. m. 14.; Mezey László: A latin írás magyarországi történetéből III. Magyar Könyvszemle 82. (1966) 4. sz. 288.

58 Kosztá L.: Hiteleshelyek i. m. 57.

idején járult a királyhoz, mikor az uralkodó jóváhagyta Széles eladását, a birtok bejárása csak később történhetett meg. A birtok bejárására tehát az uralkodó szándékának ismeretében utólagosan került sor, amikor már Farkas nádorispán gondnokot állított a birtok igazgatására és amikor rögzítésre kerültek a prédiüm határai, illetve valószínűleg ekkor kerültek összeírásra a prédiümhöz tartozó személyek. Mivel emlékeztetből a számos nevet és a határokat nem lehet rekonstruálni, valószínűleg a hiteleshelyeken használt memorálékhoz hasonló segédíratot használtak, vagy az oklevél kiállítására a prédiüm fizikai környezetében, vélhetően Pécsen került sor.

Ugyancsak rendhagyónak ígérkezik a tény, hogy a király két püspök mellett Froa ügyéről a notariussal is tárgyalt, hiszen Pál feladata ekkoriban az írás és pecsételés, ez pedig nem foglalja magában az elvi döntéshozatalban való részvételt. Figyelemmel azonban arra, hogy az irat kiállításakor Pál már erdélyi püspök volt, lehetséges, hogy ranglétrán való előrejutás érdekében említette együtt saját magát püspökökkel – kiemelve akkori és jelenlegi pozícióját is. Erre valószínűleg annál is inkább indoka lehetett, hiszen kútfőink közötti utolsó említéskor kalocsai választott érsek volt.⁵⁹ Pál jelenléte a tárgyaláskor azonban kétségen felül áll.

A francia hatás kérdése

A Froa-féle oklevél számos francia hatást idéző motívumot hordoz magán. Ezek közé tartozik cyrographum volta, amely a francia okleveles gyakorlat gyakori jelensége volt a 12. század folyamán, akárcsak az oklevél első sorában található *scriptura longior*.⁶⁰ Francia hatást mutat az *Ego*-val kezdődő intitutatio (*ego B. illustrum rex Hungariae*), amely VII. Lajos okleveleiben gyakori elem. A királyi cím esetében is hasonlóságot vélek felfedezni, amennyiben a francia királyi oklevelekben a 12. század elején a nép neve helyére a terület neve került és Hajnal szerint ez a változás volt hatással a magyar királyi és osztrák hercegi okleveles gyakorlatra is, sőt az intitutációban olvasható a '*rex Hungaria*' kifejezés egyenesen Franciaországban keletkezett.⁶¹ A korszak francia és magyar okleveles gyakorlatában tényleges tanúaláírással azonban ritkán találkozunk, ugyanakkor a Froa-féle oklevél az *actum* és a *datum* között eltelt idő okán feltételezhetően kivételként kezelhető (l. a tanúkra vonatkozó részt). Mindezek alapján nem tűnik alap nélkülinek Pál notarius, erdélyi püspök francia iskolázottsága, ahogyan Kubinyi feltételezte.⁶²

Az oklevél fennmaradása és kiadásai

A Froa-féle oklevél a 19. század második feléig a Magyar Kamara Archivuma gyűjteményébe tartozott. Vélhetően már az 1750-es évektől a köz- és magánjogi szempontból fontos, illetve

a lappangó királyi jogok feltárása okán kezdődő lajstromozási munkálatok alkalmával regisztrálásra került.⁶³ Az oklevél az archívum időrendben első gyűjteményrész, a *Neo-regestrata actához* tartozott (Fasc. 1501., Nr. 1.), majd a Magyar Országos Levéltár (MOL) 1874. évi létrejöttét követően került be az MOL-ba, a Diplomatikai Levéltár megszervezésekor.⁶⁴ Jelenleg ugyanitt, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Q szekcióját képező Diplomatikai Levéltárában található (DL 22).

Az oklevél szövegét elsőként Philipp Ernst Spiess közölte 1783-ban megjelent munkájában, majd Szeredai Antal (1790), Horányi Elek (1792), Cornides Dániel (1802), Koller József (1812) és Fejér György (1829).⁶⁵ Ezen közlések alapvetően az oklevélben szereplő személynevek esetében (például *Cemis* helyett *Cemts*, *Mathias* helyett *Madnas*) voltak pontatlanok. Fejér szövegét a század végén azután Fejérpataky vette elő ismét a Forster Gyula által szerkesztett *III. Béla magyar király emlékezete* című tanulmánykötetben (1900) közölt átírás előkészítése alkalmával. Vélhetően Fejérpataky pontosításait tartalmazza Fejér György munkájának a Magyar Királyi Országos Levéltár pecsétjét magán hordozó példánya, amelyben láthatók a Froa-féle oklevélnél tollal tett javítások, amelyek kimutathatóan a két szöveg között változtatásokat jelölnek.⁶⁶ Ezt látszik igazolni a szövegek közötti különbségek mellett, hogy Fejérpataky közléséhez fűzött megjegyzésében kiemelte, hogy Fejér „kivált a nevekben sok hibával” közölte az oklevelet.⁶⁷ Felmerül ugyanakkor, hogy a kötetben szereplő javítások a két változat közötti utólagos korrekciókat jelölik.

A századfordulón kiadott tanulmánykötetben szereplő latin nyelvű átírás hosszú ideig alapját képezte a releváns történeti kutatásoknak, magyar fordítás hosszú időn át nem készült. Fordítással először Kumorovitz L. Bernát állt elő a *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I.* című kötetben (1964), és az ő fordítása olvasható a Györffy György által szerkesztett *Árpád-kori oklevelek* című kötetben (1997) és a Bertényi Iván által szerkesztett *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526* című kötetben (2000) is.⁶⁸ A *III. Béla emlékezete* című (1981) és a *Pécs ezer éve* című

63 A Magyar Kamara Archivuma. (Magyar Országos Levéltár kiadványai) Bp. 1992. 33–34.

64 Vö. Martini Schwartzner [Horvát István]: Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Pestanae Custodis Primi, et Professoris Diplomaticae... etc. Budae, 1802. In: Tudományos Gyűjtemény 3. (1819) 9. sz. 78.; Borsai Iván: A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I. In: Levéltári Közlemények 40. (1969) 299.

65 Philipp Ernst, Spiess: Archivische Nebenarbeiten und Nachrichten vermischten Inhalts mit Urkunden. Halle 1783. 140–141.; Szeredai de Szent-Háromság Antonius: Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transsilvaniae etc. Alba Carolinae 1790.; Horányi Elek: Nova Memoria Hungarorum et provincialium. Pestini 1792. 122–127.; Danielis, Cornides: Vindiciae anonymi Belae regis notarii. Editae, auctae J. Christ. Engel. Budae 1802. 311.; Koller Josephus: Historia episcopatus Quinqueeclesiarum. I–III. 1782–1784. Posonii. Tomus VII. Pesthina 1812. 272.

66 A Hungaricana Közgyűjteményi Portálon ezen példány digitalizált változata található meg. Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis Tomi I–XI. Budae 1829. II. 199–201.

67 III. Béla magyar király emlékezete i. m. 44.

68 Árpád-kori oklevelek. 1001–1196. Főszerk. Györffy György. Bp. 1997. 82–83.; Magyar történeti szöveggyűjtemény. Szerk. Bertényi Iván. Bp. 2000. 392–393.

59 Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok i. m. 47–48. (147. sz.)

60 Hajnal István: Írástörténet. Az írásbeliség feljulása korából. H. n. [Bp.] 1921., 53–54.

61 Uo. 60.

62 Kubinyi A.: Királyi kancellária i. m. 109.

(1996), továbbá a *Magyar középkor 997–1526* című (2000) kötetekben szereplő Froa-oklevél fordítása Kristó Gyula vagy Makk Ferenc munkája.⁶⁹ Az 1900. évi tanulmánykötetben szereplő latin nyelvű átírás alapul vételével a nemrégiben elhunyt Érszegi Géza fordította a *Levéltárak – kincstárak* című (1998) és a *Magyarország századai* (2003) című kötetben szereplő szöveget, míg a Mezey Barna által szerkesztett *A magyar jogtörténet forrásai* című kötetben (2000) Béli Gábor fordítása olvasható.⁷⁰ Vélte jelentősége okán, illusztrációs céllal teljes facsimilé és facsimile-részletek közlésére is került sor (1896, 1900, 1903, 1939, 1966, 1984, 2006, 2020).⁷¹

A Froa-féle oklevél fotómásolata a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltára középkori oklevélgyűjteményének részeként is megtalálható külön nyilvántartással, bár az egyesület oklevélgyűjteménye és az oklevél közötti kapcsolat a mai napig homályos, annyi azonban bizonyos, hogy a fotókópia 1939 előtt került az egyesülethez.⁷² Az egyesület levéltára középkori anyagának közlését jegyző Vladimír Rábik előszavában kiemelte, hogy az oklevél szövege nem egyezik meg teljes mértékben az addig nyomtatásban kiadott – Györffy által szerkesztett 1997-es – szöveggel, így több helyen is pontosítja azt.⁷³ Rábik átírásában az oklevél második sorában nem *'considerans'*, hanem csupán *'siderans'* olvasható, negyedik sorában pedig a *'dare domui hospitali'* szövegrész előtt hiányzik a *'propusuerat'* szó. Ezen túlmenően az oklevélközlésben Petrus dékán előtt nem *'Quinqueecclesiensis'* olvasható, hanem *'Quenqueecclesiensis'*, a világiak felsorolásában *Petus* helyett *Petrus*, a P. sigla helyett – Szentpétery eredményét felhasználva – *Paulo* szavakat oldotta fel.⁷⁴ A kötetben szereplő regeszta szerint azonban hetven márka ezüstért adja el Froa a birtokot, annak ellenére, hogy az átírás és az eredeti oklevél is *'CXX marcis'*, azaz 120 márkát jelez.⁷⁵ Ennek oka valószínűleg C római számértéknek (100) L számértékkel (50) való felcserélése a regeszta szövegének készítésekor (CXX helyett LXX). Rábik szerint az oklevél 'Q' iniciáléval van ellátva,

69 Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához i. m. 330–332.; III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. H. n. [Bp.] 1981. 106–108. A kötetből nem derül ki az egyes szövegek név szerinti fordítója. A címdalton szereplő szerint a szöveganyagot Kristó és Makk fordította.

70 Magyarország századai i. m. 67.; Levéltárak–kincstárak i. m. 64.; Mezey Barna: A magyar jogtörténet forrásai. Bp. 2000. 158–159.

71 A magyar nemzet története I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. II. Bp. 1896. 321.; III. Béla magyar király emlékezete i. m. 157., 345–346.; Acsády Ignác: A magyar birodalom története a kútfők alapján I–II. Bp. 1903. I. 226., 767.; Váczy Péter: A magyarság a román és gót stílus korában. In: Magyar művelődéstörténet I–V. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. 1939. I. 127.; Mezey L.: A latin írás magyarországi történetéből i. m. 285.; Kristó Gyula: A korai feudalizmus (1116–1241). In: Magyarország története 1/2. Szerk. Györffy György, Bóna István, Gábori Miklós. Bp. 1984. 1161.; Ráczy Gy.: III. Béla „elrendeli az írásbeliséget” i. m. 20.

72 Körmendi Tamás: Vladimír Rábik: Diplomatarium Sancto-Adalbertinum Stredoveké listiny v Literarnom archive sv. Vojtechu. In: Turul 82. (2009) 127.

73 Körmendi T.: Vladimír Rábik i. m. 128.

74 Vladimír Rábik: Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214–1543. Szeged 2010. 21–22.; Körmendi T.: Vladimír Rábik i. m. 128.

75 Ugyanez a hiba található az Árpád-kori oklevelek (1101–1196) című 1997-es forrásközlésben is.

a Diplomatikai Levéltár digitális gyűjteményében megtalálható fotón azonban az iniciálé nem kivehető.

Az oklevél legutóbbi magyar nyelvű átírása a Thoroczkay Gábor által szerkesztett *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről* című forrásközlésben (2018) található, Almási Tibor fordításában. A szerkesztők munkáját dicséri a gazdag jegyzetapparátus, amely gondos fogalomhasználattal támogatja meg a szöveget. Ennek részeként a szerkesztők az oklevél szövegében szereplő prépost, az ispotályos ház (*domui hospitali*) különböző értelmezési lehetőségeire hívják fel a figyelmet, valamint a korábban birtoknak fordított szövegrész (*predium*) tágabb értelmét is megadják. Az oklevél arengájának írásbeliségre vonatkozó részét – Kubinyi cikkének hatásként – Almási Tibor a következőként fordította le: „én, Béla, Magyarország kiváló királya, azon szükséglet belátására jutottam, hogy a felségem füle hallatára megvitattott mindenemű ügyes-bajos dolognak az írás tanúbizonysága által kell megerősítést kapnia.”⁷⁶

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy Richard Marsina és Kubinyi András érvei alapján az arengának nem lehet normatív jelentést tulajdonítani, amelyet további indokok is alátámasztanak. Úgy vélem, hogy az írásbeliség elrendelésére vonatkozó rendelkezést annak megszületésekor oklevélbe foglaltak volna, hogy érvényt szerezzenek számára. Emellett az sem valószínű, hogy hasonlóan fontos rendelkezés hitelét a királyi pecsét mellett chyrographum formájában látták volna biztosítottnak, illetve ne gondoskodott volna a király legalább egy példány megőrzéséről. Az oklevél keletkezési helyére vonatkozóan más szerzőkhöz kapcsolódva a pécsi keletkezést tartom valószínűnek, elsősorban az emlékezetből nem rekonstruálható mennyiségű tanúk miatt és a pécsudvardi prédiüm közelsége okán. Az oklevél formai sajátosságai alapján nem tartom kizártnak Pál notarius, erdélyi püspök francia műveltségét, esetleges nyelvi-kulturális kapcsolatait az oklevélben szereplő tanúkkal, amiért inkább hozzá, az írásbeli teendőkhöz egyébként is jártas, franciául beszélő személyhez fordultak az irat kiállítása érdekében. Az oklevél primitívsége okán, valamint amiatt, mert Pál az irat kiállításakor már nem volt a kancellária tagja, kérdésesnek tartom a kancelláriai keletkezést. Arra való tekintettel továbbá, hogy Pál erdélyi püspökként az oklevél szerzője, bizonyítottan látom a feladatmegosztás kezdetlegességét, míg a királlyal való tanácskozás és a tanácskozáson részt vevő püspökökkel való említése akár előmenetelét is hivatott volt elősegíteni. A feltárt források és szakirodalom alapján megállapítható, hogy az ún. „írásbeliségi toposz” a hazai szakirodalomban a mai napig tartja magát, ugyanakkor jelentős számban találkozhatunk Marsina és Kubinyi érvelését elfogadó szerzők munkáival is. Az elmúlt közel ötven év forrásközléseiben mindazonáltal gyakrabban találkozhatunk a toposzkövető állásponttal.

76 Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről i. m. 273.

FÜGGELÉK

AZ „ÍRÁSBELISÉGI TOPOSZ” MEGJELENÉSE AZ 1975 UTÁNI FORRÁSKÖZLÉSEKBEN

Forrásközlő kötet szerkesztő(i)	Közlés helye	Fordító	Forrásközlés éve	Interpretáció
Makk Ferenc, Kristó Gyula	III. Béla emlékezete	Makk Ferenc/Kristó Gyula	1981	toposzszeptikus ⁷⁷
Nagy Imre Gábor, Kövecs Ferenc	Pécs ezer éve	Makk Ferenc/Kristó Gyula	1996	toposzszeptikus
Györffy György	Árpád-kori oklevelek (1001–1196)	Kumorovitz L. Bernát	1997	toposzkövető
Blazovich László, Érszegi Géza, Turbuly Éva	Levéltárak–Kincstárak	Érszegi Géza	1998	toposzkövető ⁷⁸
Bertényi Iván	Magyar történeti szöveggyűjtemény	Kumorovitz L. Bernát	2000	toposzkövető
Mezey Barna	A magyar jogtörténet forrásai	Béli Gábor	2000	toposzkövető ⁷⁹
Nagy Gábor	Magyar középkor 997–1526	Makk Ferenc/Kristó Gyula	2000	toposzkövető ⁸⁰
Érszegi Géza, Dóka Klára, Soós László	Magyarország századai	Érszegi Géza	2003	toposzkövető
Vladimír Rábík	Capitulum VII.	-	[2009] 2010	toposzkövető
Thoroczkay Gábor	Írott források az 1116-1205 közötti magyar történelemről	Almási Tibor	2018	toposzszeptikus

77 III. Béla emlékezete i. m. 31. Az előszóban szereplők alapján.

78 A szerkesztői megjegyzés szerint „III. Béla arra hivatkozva, hogy elrendelte: az előtte forgó (sic!) ügyeket foglalják írásba, oklevelet ad ki Froa asszony szándékának megváltoztatásáról. [...] A király elhatározta, hogy az udvarban történt hivatalos ügyeket foglalják írásba, s ezt a királyi határozatot az udvari iroda vezetője, Pál jegyző, erdélyi püspök végre is hajtja.” Az értelmezés szerint tehát III. Béla nem az oklevélben rendelte el az írásbeliség bevezetését, hanem a Froa-féle oklevél a korábban meghozott és az oklevélben citált rendelkezés érvényesítése volna. A forrásközlést annak okán, hogy a király egyértelmű rendelkezésének tudja be az előtte tárgyalt ügyek írásba foglalását – és nem az írásbeliség szükségességének hangsúlyozását, a memoria-obliviot látja benne –, mégis toposzkövetőként jelöltem.

79 Értelmező szövegrészek híján erre lehet következtetni az oklevél kötetben szereplő címadásáról („III. Béla [...] kijelenti, hogy a király jelenlétében történt aktusokat foglalják írásba (1181)”).

80 Kapcsolódó szerkesztői megjegyzés híján erre lehet következtetni a Froa-féle oklevél közlésének címéből, amely nem a birtokeladásra, hanem az írásbeliség elrendelésére utal.

FODOR LÁSZLÓ

A jenői Jeney család Zsarlojánban

The Jeney family from Jenő in Zsarloján

The history of the Jeney family from Jenő can be documented from the last third of the 17th century to the middle of the 20th century in Szatmár county. They were noblemen of the Reformed religion, who held numerous offices in military, administrative, judicial and ecclesiastical organisations, as well as in the administration of private landed estates. Despite this, their history is scarcely known, apart from the careers of a few prominent figures. This study aims to fill this gap in the literature.

1. Bevezetés

A jenői Jeney család története a 17. század utolsó harmadától a 20. század közepéig dokumentálható Szatmár vármegyében. Református vallást követő nemesekről van szó, akik közül számosan viseltek hivatalt katonai, közigazgatási, bírósági és egyházi szervezetekben, illetve földesúri magánbirtokok igazgatásában. Ennek ellenére történetük – néhány kiemelkedő személyiség pályaképét leszámítva – alig ismert. A velük rokonságban, illetve szomszédságban álló családok közül is csak nagyon kevésnek – mint a kecskeméti Bornemisza, a vásárosnaményi Eötvös, a Karancsy, a Nagyiday, a zsarlojáni és mándi Márton, az óvári Szőke, illetve a (csupán szomszéd) borzovai Nagy famíliák – jelent meg hosszabb-rövidebb közlemény a történetéről.¹ Jelen tanulmánnyal a szakirodalmi hiányt igyekszem pótolni.

A Jeneyekre vonatkozó adatok gyűjtésének és a genealógia összeállításának azonban több nehézsége is van, amelyeket csak részben sikerült áthidalni. Az első, hogy Jeney néven számos, különböző család élt az egykori Szatmár vármegyében és annak közvetlen szomszédságában, például Szabolcsban, Beregben, Ugocsában, Közép-Szolnokban. A korabeli források nemesi előnevet, lakhelyet vagy egyéb kapaszkodót, amellyel egy-egy Jeney nevű megyei tisztviselő vagy birtokos a minket érdeklő családhoz egyértelműen kapcsolható lenne, nem mindig tartalmaznak. Emiatt előfordul, hogy

számomra jól ismert Jeney-adatokat nem szerepeltettek, vagy esetenként jelzem, hogy annak bizonytalan a jenői Jeneyekhez tartozása. Fogódzóként különösen az 1667-ben címeradományban részesült Jeney Györgytől való leszármazás, illetve a zsarlojáni kötődés (lakás, birtoklás) volt figyelembe vehető.

Ugyanezzel a nehézséggel szakirodalmi forrásokban és nem publikált feldolgozásokban is találkoztam, általában azonban úgy, hogy a szerző nem szembesült vele, nem észlelte a problémát. Ezért több helyen is összekeveredtek a jenői Jeneyekre és egyértelműen más (különösen a borosjenői) Jeney családokra vonatkozó adatok. A tanulmányban igyekszem az ilyen félreértéseket tisztázni, anélkül, hogy más családokkal részletesebben foglalkoznék.

A másik nehézség az adatokhoz való hozzáférésben rejlik. 1) A család főága kuriális településen, Zsarlojánban lakott és kuriális nemes volt maga is.² Ezért a megyében végrehajtott egykori nemesi és birtokösszeírások többségéből hiányoznak, rokonaikkal, szomszédaikkal együtt. 2) Zsarloját sújtotta az 1717-es tatárdúlás: a lakosok levelesládái – nagyjából a templomba zárva – megsemmisültek. 3) A később keletkezett és a család által őrzött birtok- illetve periratok nyomára sem sikerült ráakadnom, néhány, a család nemességigazolásai során bemutatott és lemasolt oklevél kivételével. Az 1990-es években több, nyíregyházi és debreceni családtaggal felvettem a kapcsolatot,³ akik foglalkoztak a családjuk történetével, de ők

1 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok II. Bp. 1911. 359–360. (Bornemisza); *Lehoczky Tivadar*: A vásáros-naményi Eötvös-család. Turul 12. (1894) 88–94., 124–130.; *Fodor László*: A Karancsy család hodászi ágáról. Turul 76. (2003) 12–18.; *Vargha Zoltán*: A Márton-család (Zsarlojáni és Mándi, illetve Zsarlojáni.) A Kerepeczi Kerepeczy család ismeretlen ága. Turul 34. (1916) 56–89. (itt a Szőke családot is említik); *Komáromy András*: A Nagyiday család leszármazása. Turul 7. (1889) 108–114.; *Nagy Ottó*: A borzovai Nagy család. Turul 27. (1909) 56–76. A legutóbbi kivételével mindegyikben előfordul a Jeney név is.

2 A település földjeit nemesek fogták fel, illetve ha nem is személyesen maguk a nemesek szántottak-vetettek, már nem az úrbéri viszonyok keretében gondoskodtak a műveltetésről (nem voltak jobbágyaik, zselléreik). A jobbágyok által elhagyott Zsarloját egyébként 1710. január 8-án, amikor ott vármegyei közgyűlést tartottak, pusztaként említették, noha nyilvánvalóan nem volt lakatlan. HU-MNL-SzSzBML-IV.501.a. [Magyar Nemzeti Levéltár, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek] (1710, 154).

3 Adatközlőim dr. Jeney Sándor (1925) debreceni és Nagy László (az 1880-ban született Jeney Pál unokája) nyíregyházi lakosok voltak, még 1994-ben.

sajnos néhány feljegyzésen, közvetlen felmenőikre vonatkozó anyakönyvi kivonaton kívül egyéb adattal nem rendelkeztek. Ugyanez a helyzet a különböző internetes családtörténeti fórumok, közösségi média oldalak esetén is, ahol fel-feltűnnek ma élő leszármazók.

Zsarolyánban járva az egykori Jeney-kúriát már idősök ott-honaként találtam, ott iratoknak nyoma sem volt.⁴ A közelmúltban az egyik numizmatikai régiségekkel foglalkozó cég árverésén szerepelt egy „Tekintetes Jeney Dániel úrhoz, mint kiküldött alispánhoz törvénykezési ügyben” írt hivatalos levél borítékja.⁵ A zsarolyáni címzettnek 1871-ben feladott borítékon különböző, ceruzával feljegyzett árak jelzik, hogy az iratrégiség már többször is gazdát cserélt az előző évtizedekben. Egyszer talán a Jeneyek egykori teljes családi irattára is előkerülhet. További eredményeket hozhatna még a romániai levéltárak kutatása.

Ez a tanulmány a család zsarolyáni ágával foglalkozik. A nemességi iratokból kiderül, hogy a 18. században Tisza-beccsen is megtelepedtek a jení Jeneyek, velük kapcsolatban azonban a nemességi eljárások és a felekezeti anyakönyvek csekélyszámú adataira kell szorítkoznom. A tiszabecsi református anyakönyvek feldolgozása alapján itt mindössze annyit jelzek, hogy még a 19. század végén is éltek a településen Jeneyek. A 18. század végén a helyi közösség megbecsült tagjai voltak, akiket „uraztak,” azonban hamar az egyszerű földművesek közé kerültek, ezért közülük bárkit is kiemelni, az életükről többet írni nehéz volna. Az egyik nemességvizsgálat során Debrecenben is említettek egy családtagot, aki azonban a későbbi eljárások dokumentumaiból már hiányzik, és más forrás segítségével sem sikerült a nyomára bukkannom. Két-három nemzedék erejéig Zsarolyánból Kölcse-re jutunk még el a Jeneyek történetét kísérve, a 19. században.

Az általam ismert, Zsarolyánból a 20. században Nyíregyházára, Debrecenbe került leszármazók némelyike közeli rokonainak tartotta a Szamostatárfalván élő és magukat régi nemesnek állító Jeneyeket, miközben több, távoli unokatestvérére – alighanem a kialakult társadalmi státuszbeli különbség miatt – csak névrokonként tekintett. Ezért a Szamostatárfalván élő Jeneyeknek is utánanézttem, de azt találtam, hogy a rendi korszakban egyetlen összeírás sem szól nemes Jeneyekről, akik azon a településen éltek volna, és a felekezeti anyakönyvek is (bár gyakran ipszilonnal a név végén) következetesen adózóként, közrendűként szerepeltetik az ottani Jeneyeket, így ez a rokonság kizárható.⁶ Hozzá kell tenni, hogy 1880 körül Jeney István (felesége Sipos Mária) Szamostatárfalváról Zsarolyánba költözött, ott gyermekei is születtek, akik

a helyi közelet részeseivé váltak,⁷ félreértésre ez is okot adhatott.⁸ A jení Jeneyektől származtatták magukat a Gebén (ma Nyírkáta) a 18. század vége óta nyomon követhető nemes Jeneyek, akik a 20. század első felében kutatták a múltjukat és személyesen is felvették a kapcsolatot Zsarolyánban élő Jeneyekkel.⁹ A jení Jeney név egyébként a 20. század első harmadában már sokfelé megjelent az országban. Ha a korabeli napilapok társadalmi híreit nézzük, Eperjestől Forgolányon, Hajdúszováton át Szerencs környékéig megtaláljuk a viselőit, anélkül, hogy az 1667-ben címet szerző Györgytől való származásuk dokumentálására a legkisebb esély lenne.

E tanulmány legfontosabb forrásai az egykori Szatmár vármegyei levéltár ma Nyíregyházán, a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában őrzött dokumentumok, így különösen a nemesi összeírások és a nemességigazolási eljárások anyagai¹⁰ (utóbbiak közt a címerlevél másolata, tanúvallomások, családfák, szerződések), amelyek mellett például az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején keletkezett iratok¹¹ is hasznosnak bizonyultak egyes családtagok érintettsége okán. Az egyházi anyakönyvek (amelyeket a 18. század második felétől a 19. század legvégéig hasznosítottam)¹² szintén meghatározóak voltak, mert lehetővé tették a nemességi perekben használt családfák folytatását és számos vitás kérdés tisztázását. A zsarolyáni felekezeti anyakönyv adatait a 20. század első néhány évtizedével bezárólag az állami anyakönyvből egészítettem ki.¹³ Diáknév-sorok, gazdacímterek, hivatalos közlönyök mellett – főként

7 Így, pl. Jeney Károly ny. alhadnagy. Szatmár- és Bereg vármegye i. m. 78.

8 Zsarolyánból elszármazott adatközlőim emlékeztek még Jeney György gyógyszerészre is, azonban ő sem a jení Jeney család tagja volt, Nagyszebenben született (1911) Zámboi Gyula és Jeney Mária gyermekeként.

9 Adatközlőim Jeney Ferenc (1903–2000), a fia, Jeney József (1932–) hodász lakosok, valamint unokahúga, Cseh Miklósné, szül. Jeney Ilona (akinek egyébként az anyósa, Cseh Sándorné, Jeney Klára volt Zsarolyánból) nyírkáti lakos voltak. Közeli rokonaik közt két sárospataki diák (teológus) is volt, a kutatást ők végezték még a két világháború között. A zsarolyáni rokonokról (akik „darutollas-kardosan” jártak hozzájuk Gebére) J. F. először a saját, 1835-ben született nagyapjától hallott. A gebei Jeneyek a jení előnévet egyébként korábban nem használták, nemességük eredetét hivatalosan nem igazolták, ugyanakkor a 19. század eleji nemesi összeírásokban szerepelnek. Az előnév tudomásom szerint mindössze egy 1944-ben kelt gyászjelentésükön szerepel (jéní Jeney Ferencné szül. császári és komoróczy Komoróczy Mária, Hodász), amely a család birtokában van. Feljegyzéseik, régebbi irataik az 1940-es években megsemmisültek.

10 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.e. [Nemességi iratok].

11 HU-MNL-SzSzBML-IV.A.551. [Szatmár vármegye szabadságharc kori iratainak gyűjteménye].

12 Különösen Zsarolyán, Nyírgyulaj, Tisza-beccs, illetve a házasságok révén érintett Tivadar, Milota, Nagyszekeres, valamint Szamostatárfalva, Gebe, s számos további, Jeney nevű lakosokat magának tudó szatmári és szabolcsi település református felekezeti anyakönyvei. Az említettek közül többet is a helyszínen, eredetiben kutattam, míg néhánynak a mikrofilm másolatához fértem hozzá a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában vagy újabban a mormon egyház adatbázisában (<https://www.familysearch.org/search/catalog/>). A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Mikrofilmtárában az érintett dobozok számai (említésük sorrendjében) A2590, A2534, A2563, A2578, A2520, A2528, A2558, A2536.

13 <https://www.familysearch.org/search/catalog/1523047?availability=Family%20History%20Library> (letöltés 2022. aug. 24.). A zsarolyáni és a nagyszekeresi állami anyakönyvek halálázási és házasságkötési adatai tették lehetővé a felekezeti anyakönyv hiányosságainak korrigálását is.

4 Az épületet „régí Jeney-kastélyként” ismerik a falubeliek. A külterületen is több nyoma van a Jeneyek egykori birtoklásának. *Kálnási Árpád: A Fehérgyarmati Járás földrajzi nevei.* Debrecen 1984. 487., 491. Zsarolyáni „idegenvezetésért” köszönettel tartozom a település akkori lelkipásztorának és egyben polgármesterének, Kónya Józsefnek.

5 <https://www.emeshop.hu/1871-es-reznyomatos-10-krajcar-par-leve-len-szatmar-belyegzes.htm> (letöltés 2022. aug. 9.).

6 A református felekezeti anyakönyvezés kezdetekor, az 1780-as években már Szamostatárfalván laktak. Egyik tagjuk a 19. század utolsó harmadában birtokot szerzett, csak az ő utódai – akik egyébként a helyi közeletben jelentős szerephez jutottak – tüntették fel magukat nemesnek. Szatmár- és Bereg vármegye. (Magyar közelet V.). Szerk. Farkas L. Ferenc. Debrecen 1939. (a továbbiakban Szatmár- és Bereg vármegye) 76., 79.

helytörténeti, egyháztörténeti, hadtörténeti, családtörténeti – szakirodalmi adatokra is támaszkodhattam. A 20. század elején keletkezett és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött családtörténeti gyűjtemények közül dr. Sipos Zsigmondéban akadtam külön Jeney-dossziéra, amely érdekes volt.¹⁴ Sipos (máskülönben az alább is hivatkozott, családtörténeti adatokban gazdag borzsovai monográfia szerzője) ugyanis leányági leszármazottja volt a jenői Jeneyeknek, ezért különös figyelmet szentelt ennek a családnak. Szakirodalmi és okleveles adatai mindemellett jelentős részben más Jeney családokra vonatkoznak.

2. A jenői Jeneyek eredete és nemessége

A család nemességének első okirati bizonyítéka az a címereslevél, amelyet jenői Jeney György és édesanyja, jenői Jeney Borbála nyert I. Lipót királytól 1667. július 7-én. Az oklevél (amely nem tartalmazza az előbbi nem nemes állapotról való kiemelés formuláját, de az adományosok régi nemességére sem utal) nemességet és címert adományoz a nevezetteknek és utódaiknak.¹⁵ A másolatban fennmaradt oklevélszöveg sajnos nem részletezi, melyek azok a személyes érdemek, amelyekre tekintettel a kitüntetésre sor került. Az, hogy Jeney György az azonos családnevű édesanyjával együtt részesült az adományban, arra utalhat, hogy Jeney Borbála nemes volt, de a nemesi kiváltságokat a fiára nem öröközhette, és ezt a címereslevéllel hidalták át. Későbbi tanúvallomásokból derül ki, hogy Jeney György a király katonája volt, mint zászlótartó.¹⁶

Felmerül a kérdés, vajon honnan származtak, miként kerültek Szatmár vármegyébe. E tekintetben a legfontosabb körülmény, hogy az oklevél – ellentmondás nélküli – kihirdetésére Szatmár vármegye közgyűlésén, Jánkon került sor, 1667. szeptember 28-án, ami azt jelenti, hogy az adományosok lakhelye már ekkor is Szatmárban volt. Amint a későbbi nemességi eljárások során felvett tanúvallomások elárulják, Jeney György özvegye Csaholcon lakott a fiaival, onnan költöztek át Zsaryolánba.

Szatmárban ez idő tájt már éltek, illetve birtokoltak Jeneyek, akiknek a nevét ismerjük, a pusztá névazonosságból azonban rokonságukra nem következtethetünk. Erre int, ha valakinek egész másutt voltak a birtokai,¹⁷ de az is, hogy Je-

ney néven Szatmárban több, különböző nemesi oklevéllel bíró családot is nyilvántartottak.

Ha számba vesszük azokat a településeket, ahol a család legelső ismert lakhelyei, birtokai voltak – Csaholc, Zsaryolán, Kisszekeres, Mánd, Tiszabecs – és ezeket összevetjük más, környékbeli családok – mint a zsaryoláni és mándi Márton vagy a borzsovai Nagy családok – lakhelyével illetve birtokaiival, felsejlenek bizonyos párhuzamosságok, összefüggések, amelyek további kutatásokat igényelnének. Így az, hogy Zsaryolán, Kis- és Nagyszekeres, Mánd és Borzova (ma Nemesborzova) sorsa már a középkorban összekapcsolódott (a zsaryoláni nemeseknek Szekeresen is volt birtoka; Zsaryolán, Mánd és Borzova egy birtoktesthez tartozhatott, majd az újkorban mindhárom kuriális falu lett), illetve egyes családoknak ugyanazon településeken voltak érdekeltségeik (például a Nagyok Borzován kívül Csaholcon is megtelepedtek).¹⁸

Mindezekből arra lehet következtetni, hogy a Jeneyeknek már azelőtt is voltak a térségben érdekeltségei, hogy azt dokumentálni lehetne. Biztosan örökséghez jutottak az Ung megyei eredetű, de ekkorra már több vármegyében elterjedt és birtokos Pinkóczy családba való beházasodás révén, akik feltételezhetően Márton-örökösök, de valószínűleg már azt megelőzően is. Ehhez közvetlen bizonyíték azonban alig áll rendelkezésre, az első kézzel fogható adatok a 17–18. század fordulójához köthetők.

A családnak a 18. század közepén Zemplénben is volt valamiféle érdekeltsége, ugyanis a Tiszabecsen lakó Jeney János a saját és zsaryoláni, illetve debreceni rokonai nevében Zemplén vármegye hatóságától kérte a nemességére vonatkozó iratainak a kiadását. Zemplén vármegye közgyűlése Sátoraljaújhelyen, 1755. szeptember 4-én Jeney János részére megküldte a címereslevél és a kihirdetési záradék másolatát. A dokumentum zempléni kihirdetésre, rokonokra azonban nem utal. Egy 1801/1802-ben lefolytatott nemességvizsgálat során a családnak ismét szüksége volt az armálisra, ezért 1801. január 8-án kelt levelében Jeney László a maga és rokonai nevében szintén Zemplén vármegyéhez fordult. Az oklevél eredetije még mindig Zemplén vármegye levéltárában volt, érdekes módon több további, Jeney névre kiállított olyan armálissal együtt, amely szatmári családoké volt. Zemplén vármegye hatósága ekkor egyszerre küldte át három oklevél másolatát.¹⁹ Ezeknek az okleveleknek a kivonatát ismerjük egyébként a zempléni nemesi mutatókönyvekből.²⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján biztos magyarázat a zempléni érintettségre nincsen, legfeljebb az adhat alapot feltételezésekre, hogy Jeney János feleségének családja, a Pinkóczy család nemcsak Zsaryolánban és más szatmári településeken, de Zemplénben is rendelkezett földekkel, jobbággyokkal.²¹

14 HU-MNL-OL-P-604-C-2.-28. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Sipos család, Családtörténeti jegyzetek, Jeney család]

15 Sipos úgy értelmezi, hogy valójában a nemesség megerősítéséről van szó, míg Áldásy nemesség adományozásáról ír rövid cikkében. *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának címeres levelei. IV. Bp. 1938. 107.

16 1770 körül több Jeney György nevű katona élt, de a névazonosság alapján a személyek azonossága nem állapítható meg. Pl. Jenei György lázadó katonák vezetője, de Abaúj vármegye követe volt a terebesi gyűlésen. Róla aligha lehet szó. *Ulrich Attila*: Katonaelemek a Wesselényi-összeesküvésben és az azt követő birtokelkobzásokban. Történeti Tanulmányok 21. (2013) 70.

17 Például Jeney Sámuelnek, aki részt vett a Wesselényi-féle mozgalomban, illetve a gombási mészárlásban, az elkobzott szatmári birtokai (Vasvári, Batiz, Borhida, Újváros) 1672/73-ban egészen máshová estek, mint ahol a jenői Jeneyek megjelentek. HU-MNL-OL-E 156-a-113.-021/a. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kincstári Levéltárak, Urbáriumok és összeírások]

18 *Vargha Z.*: A Márton-család i. m. 48.; *Nagy O.*: i. m. 57–60. *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest 1857. 317–319.

19 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.e. (fasc. 8., acta no. 13-1800).

20 *Dongó Gyárfás Géza*: Zemplén vármegye nemeseinek mutatókönyvéből. Hetedik közlemény. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez 17. (1911) 307.

21 Pinkóczy Erzsébet Ferenc nevű öse a Viczmándy családból házasodott, a Viczmándyoknak Zemplénben és Szatmárban is voltak birtokai. *Butkai Viczmándy Tamás*: A Viczmándy-család története. Bp. 1915. 26.

A Borovszky Sámuel nevével fémjelzett Szatmár vármegyei monográfia családtörténeti fejezete több adatot is közölt a család közismert, akkor már nem élő tagjairól, a megyei főjegyző Dánielről és a megyei főszámvevő Károlyról, azonban a borosjenői Jeney Jeney családhoz sorolta őket, megállapítva, hogy a borosjenői Jeneyek (lakhelyük Szatmár városa) és egy másik, Szatmár vármegyében újabban letelepedett Jeney család, a nagyenyedi Jeneyek (Érendréden) közös törzsből és egyaránt Erdélyből származnak. A Borovszky ehhez két címerleírást, illetve címerképet is közöl.²² Kempelen Béla már tudott az 1667-es címereslevélről, ennek ellenére szintén borosjenői előnévvel szerepeltette a Zsarolyánban lakó családot.²³ A valóság azonban az, hogy egy teljesen különálló családról, s ennek megfelelően külön címerről van szó, és a Jenői Jeneyeknek az említettekkel való rokonságára semmilyen adat nem ismert. Abba a hibába egyébként, hogy a jenői helyett borosjenői előnevet használjanak, s ezzel egy másik családhoz való tartozásukra utaljanak, a jenői Jeneyek némely családtagja is beleesett a 20. század első felébe.²⁴ Nem véletlen ezek után, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kiváló hadtörténésze, Bona Gábor is borosjenői Jeneyként szerepelteti a család érintett tagjait, akikkel később én is foglalkozom.

A nemes családok egyik gyakran alkalmazott megkülönböztető jegye a már többször is említett címer volt. A Jenői Jeneyek címerének a leírását ismerjük az 1667-es oklevélnek a zempléni aljegyző által készített másolatából:²⁵ dölt pajzs kék mezejében hármassal fehér sziklacsúcson álló, repülésre tárt szárnyú, a pajzs jobb szélé felé forduló fehér galamb, csőrében három egyenesszerű rózsával. A sisak nyitott, a sisakdísz királyi korona, a pajzstakarók színe kék-arany és vörös-ezüst. Emellett Sipos Zsigmond gyűjteményében fellelhető egy ettől több részletében eltérő, de főbb motívumaiban megegyező tollrajz, amelyik egyébként teljesen azonos a Siebmacher-féle címerkönyvben – tévedésből²⁶ – az 1649-ben armálist kapott Jeney család címereként közölt rajzzal.²⁷ A rajzon – szemben a leírással – a pajzs a címerképeken leggyakrabban előforduló, álló helyzetben szerepel, a sziklának nincs három csúcsa, valamint a galamb a szárnyait csukva tartja. Mindenesetre, a címerkönyv forrása egy pecsétnyomat volt, ami tényleges használatra utal, még ha nem is tudható meg a könyvből, ki használta azt a pecsétet. Siposnak pedig a szatmári levéltárból beszerezett – egyébként kizárólag a 18–19. századi

nemességigazolásokhoz kapcsolódó – dokumentummásolatai a Szatmár megye nemes családjai című munkájáról ismert, egykori vármegyei levéltárnoktól valók. A rajznak az oklevél-szöveggel való teljes egyezését Gorzó Bertalan külön is igazolta (1917). Valamennyi másolat eredetiségét közjegyző is hitelesítette (1931). Alappal állítható ezért, hogy a jenői Jeneyek a címerüket az oklevél-szövegtől eltérően, a rajznak megfelelően használták.

3. A család társadalmi és vagyoni helyzete a nemességvizsgálati eljárások tükrében

A családtagok – egytől egyik György fia János utódai, mivel János két fivérének fiúutódai nem maradtak – a nemességvizsgálatok során nemcsak azt igyekeztek bizonyítani, hogy a címeradományban részesült György leszármazottjai, hanem azt is, hogy hatvan évnél régebben zavartalanul éltek a nemesi kiváltságokkal. Ehhez tanúvallomásokat és okiratokat használtak fel.

A vármegye egykori levéltárosának, bilkei Gorzó Bertalannak a megye nemes családjairól szóló kötete az 1848 előtti nemességvizsgálati eljárások során készült jegyzőkönyvek, illetve a másolatban őrzött nemeslevelek nyúl farknyi kivonatait tartalmazza. Egy-egy család esetén általában egyetlen eljárást, illetve nemességigazolást vett figyelembe, még akkor is, ha az adott család többször szerepelt, ami jellemző a jenői Jeneyekre is. Jeney néven Gorzó több családot különített el: 1) „Jeney Péter és társai kántorjánosi lakosok nemesi vizsgálata.” 2) „Jeney György de jенеo Lipót királytól 1667 június 29-én Bécsben kelt nemeslevelet kap. A nemeslevél 1667 szeptember 8-án Szatmár vármegyében kihirdtetett. Jeney János és társai tiszabecsi, Zsigmond debreceni, Mihály zsarolyáni lakosok nemesi igazolása. n. l. m. c. i. Fasc. 12. actor. Nro. 1802 nobilit. alatt.” 3) „Jeney Mátyás és György Lipót királytól 1665 január 22-én kelt nemeslevelet kapnak. N. l. e. c. f. A nemeslevél 1665 június 9-én Zemplén vármegyében kihirdtetett.”²⁸ 4) „Jeney család (kölcsei) 1821. 31. 15 nobilit.” e) Jeney család (szatmári) 3452/1829 kgy. jkv.”²⁹ Az említettek közül minket a zsarolyáni, tiszabecsi, debreceni családtagokon kívül a kölcseiek érdekelnek még, mert mint később látni fogjuk, a 19. század első felében ott is megtelepedtek a jenői Jeneyek.

a) A család első dokumentálható nemességvizsgálata során tanúkat hallgattak meg 1754. május 25-én Beccsen (Tiszabecs), majd 1756. január 18-án Nagyszekeresen, illetve 1755-ben beszerezték Zemplén vármegyétől a már említett oklevélmásolatot.³⁰ Vélhetően később is sor került tanúk meghallgatására, de ez az egyetlen eljárás, amelyikből fennmaradt annak a jegyzőkönyve. Kiderül, ki melyik településen élt, honnan és hová költözött, milyen tisztsége volt, s megismerjük a címerszerző feleségét is – érdemes ezért felidézni a

22 Magyarország vármegyei és városai: Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1907. 591–592.

23 Kempelen Béla: Magyar nemes családok. XI. Bp. 1932. 376.

24 Lásd, például a felesége révén rokon dr. Kádár László gyászjelentését (1903. 07. 29.) a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában. [https://library.hungaricana.hu/en/view/Gyaszjelentések_DebreceniRef-KollNagykovnyvtara_KA_KAT/?query=SZO%3D\(kadar\)&pg=55&layout=s](https://library.hungaricana.hu/en/view/Gyaszjelentések_DebreceniRef-KollNagykovnyvtara_KA_KAT/?query=SZO%3D(kadar)&pg=55&layout=s) (letöltés 2022. aug. 10.).

25 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.e. (222. doboz) J. Valamennyi szakirodalmi feldolgozás (Áldásy A., Dongó Gyárfás G.) csak hevenyészett kivonatot közöl.

26 Egész más motívum szerepel abban a címerben, lásd Dongó Gyárfás G.: Zemplén vármegye i. m. 307.

27 Grosses und allgemeines Wappenbuch. Wappenbuch des Adels von Ungarn. Bearbeitet von Géza Csergheő. Heft 8–14. 1887/1888. 271., 205. tábla.

28 Bilkei Gorzó Bertalan: Szatmár vármegye nemes családjai. Nagykároly 1910. 55.

29 Bilkei Gorzó Bertalan: Szatmár vármegye nemes családjai. Pótkötet. Nagykároly 1912. 15.

30 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.e. (222. doboz).

nemesi szabadságjogok gyakorlása tekintetében összecsengő vallomások egyes részleteit.

Nemes Pathó András (64 éves, Zsaryán) az eljárásban érintett Jeneyek apját, Jánost mintegy 36 éve Zsaryánban, míg a testvérét, Pétert már korábban, a kuruc világ előtt, mint a Serédy bárók udvarbíráját ismerte meg, Sárközújlakon. Nemes Balogh Sámuel (70 éves, Zsaryán) mintegy 60 évvel ezelőtt az akkor Nagyszekeresen lakó, majd onnan később Zsaryánba költöző Jeney András szolgálatában állt. Bakó András jobbágy (72 éves, Túrricse) még magát a címerszerzőt is ismerte, a kuruc világ előtt mintegy 10 évvel korábban, csaholci lakosként. Jeney György emlékei szerint fegyverben esett el, még a kuruc világ előtt, majd egyik fia, Péter „a Rákóczi háborújában a Gorzsásban” vesztette életét. Jeney György özvegye költözött a fiaival Csaholcra Zsaryánba, Bakó vallomása szerint. Nagy András jobbágy (84 éves, Darnó) szintén személyesen ismerte a címerszerzőt, s emlékezett annak zászlótartóságára is. A Werbőczy Hármaskönyvében dokumentált „egy és ugyanaz a nemesi szabadság” szép megfogalmazása szerepel a vallomásában: Jeney György „oly nemesi szabadságban élt, mint akinek száz ház jobbágya volt.” Nagy István jobbágy (80 éves, Majtis) Jeney Györgyöt szintén személyesen ismerte, még Csaholcon. Fiai közül Andrást és Jánost ismerte, emlékezete szerint utóbbi költözött Zsaryánba. Utoljára két zsaryáni nemest, Sámely (Sámey) Ferencet (66) és Pétert (63) hallgatták meg, akik azt is tudták, hogy András volt az „öreg Jeneyné” legidősebb fia. A harmadik és a negyedik tanú Jeney Györgyné – a „magas száraz aszszony” – nevére is emlékezett: Kóthay Kata volt.

Figyelemre méltó a Rákóczi-szabadságharc akkori megítélése szempontjából is, hogy a család nem tartotta fontosnak (érdemesnek) bizonyítani Jeney András szerepét, holott arra a tanúk jelentős része még bizonyosan emlékezett volna. Más forrásból azonban tudjuk, hogy 1706-ban főhadnagyi rendfokozattal századparancsnok volt, Ilosvay Bálint nemes ezredében (katonái egyébként mind máramarosiak).³¹ 1706. szeptember 15-én szolgabíróként kért a vármegye közgyűlésétől, 1708-ban pedig azon 48 szatmári nemes (illetve birtokos) egyike, aki a fejedelem parancsa alapján mentesült a katonai kötelezettség (a zsoldosok fizetése) alól, mivel „hadakozó számban imputáltatik.”³²

b) 1762-ben a korábbi dokumentumokat lemásolták és ismét felhasználták. A megyei levéltárban őrzött iratmásolatok egyikére a hatóság feljegyezte az eljárásban érintett férfi családtagok nevét, illetve azt is, hogy ki kinek a fia volt. Ebben a névsorban tűnik fel a Debrecenben élő László, s ekkor említik, hogy Zsigmond az eljárás idején is táborban volt, mint zászlótartó.

c) A család nemességének vitatására 1792-ben is folyt eljárás.³³ Ekkor is készültek iratmásolatok, amelyeket később át helyeztek egy újabb eljárás dokumentumai közé.

d) 1802-ben ezeket anyakönyvi kivonatok egészítették ki, illetve az aktába egy az akkor ismert, az eljárásban érintett férfi leszármazókra kiterjedő családfa (leszármazási tábla) is bekerült.³⁴

e) 1803-ban egy újabb eljárás során minden korábbi iratot felhasználtak, azok másolatát egybefűzve őrzik ma is a levéltár.³⁵

f) Az utolsó, általam ismert eljárás 1821-ben zajlott, ahogyan azt Gorzó is regisztrálta. Jeney László ügyvéd, táblabíró a házassága, illetve felesége birtoka révén költözött Kölcse-re, utódai azután évtizedekig ott éltek.

Ahogy említettem, okirati bizonyításra is sor került a nemesi kiváltságok zavartalan gyakorlására vonatkozóan. Csaknem valamennyi, a Jeneyek által bemutatott irat (lásd alább: a–g) a Pinkóczy családdal volt összefüggésben. Bár némelyikben maguk a Jeneyek csak tanúként szerepelnek, ettől függetlenül mindegyik dokumentumra érdemes kitérni, mivel a Jeneyek igényt formáltak a Pinkóczy-javakra és a Pinkóczyak okleveleire. Nemcsak édesanyjuk (nagyanyjuk) részére, hanem legalább az egyik (de úgy tűnik, mindkét) nagybátyjuk részére is.

a) Időrendben az első oklevél 1692. június 6-án kelt, aszerint a Zsaryánban lakó Pinkóczy Zsigmond egy Szekeresen lévő pusztatelkét 10 forintért zálogba adta a szintén zsaryáni lakos Szekeres Istvánnak. Márton János, Kondor Gáspár és Jeney András helybeli nemesek tanúskodtak hozzá.

b) 1700. január 26-án az egyik szatmári esküdt jelenlétében a „Zsaryáni nemesség, úgymint Egey László, Farkas János, Veres Ferenc, Kormos János, Jeney András...” tanúsították, hogy Pinkóczy Zsigmondnak Nagyszekeresen az őseiről öt jobbágya (Kovács András, Pataki András, Pelbárt András, Oláh János és Darnai István alias Hajdú Istók) maradt.

c) 1705. április 24-én – minden bizonnyal a szabadságharc hadieseményei folytán, Rákóczi katonájaként – a Pest vármegyei Aszódon tartózkodott Pinkóczy Sámuel, aki Zsaryánban lévő pusztatelkét és az ahhoz tartozó szántókat, kaszálókat 65 magyar forintért hat évre zálogba adta a szintén Aszódon tartózkodó Jeney Andrásnak, illetve feleségének, Gyarmathy Erzsébetnek. Laskay Péter, Sámely Péter, Pap Ferenc, Sámely Ferenc, Mohácsy István és Erős Mihály mellett Jeney János is a tanúk közt volt.

d) 1708. augusztus 29-én, Zsaryánban Pinkóczy Erzsébet, Jeney János házastársa arról nyilatkozott öt helybeli nemes (Sámely András, Sámely Ferenc, Sarkady László, Bányay Ferenc, Fekete István) előtt, hogy a zsaryáni határban lévő, osztatlan földbirtokukat a testvére, Pinkóczy Zsigmond még 1695. szeptember 14-én elzálogosította Szűcs Istvánnak. Ezeket a földeket időközben ő, azaz Pinkóczy Erzsébet egytől egyig visszaváltotta, most azonban arra kényszerült, hogy zálogba adja 70 magyar forintért Jeney Andrásnak és házastársának, Gyarmathy Erzsébetnek. (Az érintett hét darab szántóföldet és három kaszálót a kor szokásai szerint a határbeli elhelyezkedésüknek és szomszédaiknak a leírásával nevezte meg.)

31 A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. V. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Bp. 1897. 416.

32 HU-MNL SZSzBML-IV.501.a. (1706-31.; 1708-68.)

33 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.e (fasc. 1. no. 51-1792).

34 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.e (fasc. 12. no. 35-1802).

35 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.e (fasc. 13. no. 18-1803).

e) 1742. január 23-án három tanú – Mohácsy István, Kormos Ferenc és Keresztesy János – arról nyilatkozott, hogy annak idején jelen voltak Zsaryánban, Kis-Kapusy János házánál, Jeney Mihály akkori szállásán, amikor Jeney Mihály a zsaryáni Csonka-soron fekvő telket Kondor Jánosné Jeney Évától visszaváltotta. Azt a telket még a néhai Jeney Péter adta zálogba 26 forintért, aki testvére volt a néhai Jánosnak és Andrásnak. A most élő Mihály és János között (akik testvérek) „valamely versengés indult” a telek miatt, János sajnálta is rá a pénzt, ezért a teljes összeget Mihály fizette volna meg. Kondor János és felesége azonban atyafiságos egyezség keretében elengedte neki a fele összeget, amely egyébként a néhai Jeney Péterre eső rész volt. A leírtakból következtetve Jeney Éva csak Jeney Péter lánya lehetett, s Jeney Péter a telket a vejének adta zálogba. Feleösszeg pedig Jeney Péterre (azaz a lányára, Évára) és János nevű testvérére (illetve immár annak fiaira) azért esett, mert a telek tulajdonjoga közös volt.

f) 1749. május 24-én Inánts János, a zsaryáni nemesek hadnagya és esküdtársai arról állítottak ki bizonyáglevelet, hogy Jeney Mihály jogszerűen formál igényt a Pinkóczyak okleveleire és jószágaira, tekintve, hogy – a még életben lévő – Pinkóczy Erzsébet fia. Leírja, hogy Pinkóczy Zsigmond, Sámuel és Erzsébet édestestvérek, a néhai János gyermekei voltak. Kiderül, hogy Pinkóczy Zsigmond „már régen ennek előtte elfolyt esztendőkből” Nagykállóba költözött, ahol előbb ő, majd az özvegye is utódok hátrahagyása nélkül elhunyt. Mivel ő volt a családban az idősebb atyafi, magánál tartotta a birtokokra vonatkozó iratokat – Jeney Mihály ezeket kereste.

Itt kell megjegyezni, hogy Pinkóczy János neve jól ismert a Wesselényi-féle összeesküvésről szóló történeti munkákból.³⁶ 1671-ben és 1673-ban zsaryáni és mándi Márton Tamás szatmári szolgabíró rokonaként szerepelt, mindkettőjüket megvádolták a gombási mézszárlásban való részvételért, Pinkóczyt Kassán fogságra is vetették.³⁷ A Márton Tamáshoz fűződő rokonsága egyúttal azzal a feltételezéssel jár, hogy a Jeneyek a Pinkóczyak révén a Márton család leányági örökösei voltak.

Erre következtethetünk egy a szomszédos Mándra vonatkozó per adataiból is. Ezek szerint 1755-ben Mándy János, Márton Miklós és társaik Mánd egész birtokára nádori adományt kaptak, de a birtokba iktatásnak Zsaryánból Jeney Dániel, mint Mihály örököse a maga és testvérei nevében (számos fehérgyarmati, borzovai, fülesdi, penyigei stb. nemessel együtt) ellentmondott. Az ellentmondást az ebből kialakuló hosszadalmas per során 1772-ben Dániel testvére, Jeney László, majd 1884-ben annak özvegye, Mándy Mária is megismételte. A jogvita oka az volt, hogy a Jeneyek leányágon osztályos atyafiak voltak Mándon, az új adomány azonban kizárta a leányági örököseket. A királynő aztán maga is új adományban részesítette az érintett családok férfi ágait, a Királyi Tábla ítéletlevele pedig végül elutasította a leányági örökösök keresetét.³⁸ Így a Jeneyeknek is le kellett mondaniuk mándi

birtokigényeikről. A perlekedők viszonya azonban nem mérgesedett el: a Márton család 1781-ben Jeney Lászlót is tanúnak kérte nemességi eljárásában.³⁹

g) Visszatérve a család által bemutatott dokumentumokra, a sorban utolsó igazolás már egész más természetű, mint a birtoklevelek. 1753. március 14-én Tiszaújlakon Sötér József, a Szamosközi járás egykori szolgabírája, s egyben a járásbeli inszurgensek egykori kapitánya a nála eredetiben őrzött és másolatban a vármegyének is megküldött jegyzőkönyv alapján arról állított ki bizonyáglevelet, hogy 1744-ben, „a második” nemesi felkelésben „a mostan is Zsaryánban lakos nemes és nemzeti vitézlő Jeney Mihály uram ökgyelme a maga tisztességes öltözetivel, jó paripán, finom fegyverrel, maga személyében” részt vett. Emellett saját emlékei alapján azt is igazolta, hogy Jeney már az első inszurrekciókor is „oda volt,” továbbá, hogy amíg ő tizenöt és fél éven át a szolgabírói hivatal betöltötte, Jeney Mihályt számos hivatalos teendő el látására küldte ki, s azokat Jeney hűen teljesítette is.

A család a nemesi származását valamennyi eljárásban sikerrel bizonyította. Ennek egyik folyamánként a családtagok különböző, a nemesekre kiterjedő összeírásokban, katalógusokban szerepeltek. Ezek az összeírások is sokat árulnak el.

1729-ben és 1738-ban Tiszabecsen még nem találunk Jeneyt, Zsaryán pedig hiányzik az összeírásokból.⁴⁰

Szatmár vármegye különböző időkben megtartott összeírásainak jegyzőkönyvei⁴¹ szerint 1747-ben számba vették a Szatmárban kihirdetett nemesleveleket, s megemlézték Jeney György 1667. július 7-én szerzett nemeslevelét.

1755-ben a taksát (armalistákat terhelő adót) fizető nemesek közt szerepelt Tiszabecsről János (4,30 rénes forinttal), Zsaryánból pedig Mihály és János (4-4 forinttal).⁴²

Az 1754/55-ben végrehajtott, országos nemesi összeírást Szatmárban két részletben vették fel. Az elsőbe a birtokosok kerültek, míg a másodikba az armalisták. A Jeney családfők – Mihály és János – az utóbbiban szerepelnek.⁴³

1760-ban a Tiszabecsen lakó Jeney Jánost a taksát fizető nemesek közt találjuk, neve mellett azonban nem szerepel fizetendő összeg. (Ugyanebben az összeírásban a zsaryáni nemesség nem szerepelt.)⁴⁴

A Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezésben Zsaryán, mint kuriális település nem volt érintett, de Jeneyek más környéki településen sem birtokoltak jobbágycsoportokat vagy zselléreket.⁴⁵

Az 1809-es inszurrekciós nemesi összeírás során (amelynek adatait 1811-ben és 1813-ban felülvizsgálták, aktualizálták) Jeney néven tizennyolc családfő szerepelt Szatmárban (Csengerben, Erdőszádán, Fehérgyarmaton, Gebén, Hodászon, Jánkon, Kántorjánosiban, Nagybányán, Szatmárnémetiben,

39 HU-MNL-SzSzBML-IV.A.501./e, (225. Márton cs.)

40 HU-MNL-SzSzBML-IV.506. [Szatmár vármegye adószedőjének irata] (fasc. 6. no. 186-1729); HU-MNL-SzSzBML-IV.506. (fasc. 15. no. 410-1738).

41 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.a. (230.)

42 HU-MNL-SzSzBML-IV.506. (fasc. 32. no. 336-1755).

43 HU-MNL-SzSzBML-IV.506. (fasc. 32. no. 158-1755). Az összeírásban szereplő Péter a Kántorjánosiban lakó Jeney családhoz tartozott.

44 HU-MNL-SzSzBML-IV.A. 506. (fasc. 37. no. 387-1760).

45 <https://archives.hungaricana.hu/en/urberj/>. (letöltés 2022. aug. 9.)

36 Ulrich A.: Katonaelemek i. m. 60, 71.; Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664-1671. II. Bp. 1876. 312.

37 Vargha Z.: A Márton-család i. m. 68.

38 HU-MNL-OL-P-604-C-2.-28.-13. (Sipos hivatkozása: O. L. Pesti Tábla /4/-2974.-1772.); Vargha Z.: A Márton-család i. m. 54-55.

Tiszabecsen és Zsarolyánban is).⁴⁶ Maradva a minket közelebbről érdeklő Jeneyeknél, közülük a következőket írták össze.

a) Zsarolyánban

Péter (54 éves), fia az ugyancsak Péter (24 éves), aki egy 1811-es bejegyzés szerint lovas inszurgens (nemes felkelő), zászlótartó volt, valamint két lánya.

Antal, (35 éves), alkalmas, két apró gyermekkel. Az 1811-es adatok szerint inszurgens volt, de megbetegedve hazajött.

László – aki hivatalánál fogva Jánkon lakott.

Dániel (66 éves) a fiaival: Józseffel (33 éves, nőtlen), Györggyel (25 éves, nőtlen), akiről 1811-ben felírták, hogy lovas káplár volt, és Lajossal (22 éves, nőtlen).

Mihály özvegye és a fiai: Mihály (22 éves), alkalmas, nőtlen, Benjámin, (20 éves), alkalmas, 1811-ben feljegyezték, hogy lovas inszurgens volt, András, aki (18 éves) pataki diák volt, valamint négy még „neveletlen” gyermek.

András, 60 éves, szegény.

b) Jánkon

László úr, 38 éves, az uraság fiskálisa, egy kisdéd gyermekével.

c) Tiszabecsen

Zsigmond (53 éves) és fia János (18 éves), aki gyalogos inszurgens volt.

Az összeírásból látszik, hogy a Jeneyek ekkor is a fegyverükkel demonstrálták nemességüket.⁴⁷ Az adatsor még azért is érdekes, mert használható a korábbi nemességigazolási eljárások során készített családfa kiegészítésére.

1811-ben egy megyei birtokösszeírás szerint Zsarolyánban birtoka volt Jeney Dánielnek, Andrásnak, Mihálynak (akinek a fiai inszurgensek voltak), László úrnak (egy közepes telek), Antalnak (mindössze egy zsellértelek) és Péternek (akinek a fiai ugyancsak inszurgeáltak).⁴⁸ Ezzel egybecseng Szirmay Antalnak a vármegyét bemutató, korabeli könyvében tett megállapítása, mely szerint Zsarolyánt teljes egészében nemesek birtokolták, köztük első helyen épp a Jeney („Jeney”) család.⁴⁹

1812-ben egy hasonló összeírásban feljegyezték Dánielt, Andrást, Mihályt, Lászlót, Antalt és Pétert Zsarolyánban. Jeney László fiskalist Jánkon írták össze, mint akinek 200 forint fizetése van.⁵⁰

4. A szabadságharc hősei

1848/49 a Jeney család életében is mozgalmasnak bizonyult. 1848. június 18-án készült a Szatmár vármegyei őrsereg

összeírása, amelyben Zsarolyánból öt családtag is szerepelt: Menyhért (22), László (22), Dániel (32), aki ügyvéd, György (30) és Gábor (25). Közülük Györgyöt az összeírás felvétele előtt néhány nappal egy kocsmái verekedés során megölték.⁵¹

A fegyverforgatásból már kiöregedett Jeney Péter (az alább szereplő Dániel és Károly apja) tanácsokkal segítette a vármegyét. Diószeghy Lajos megyei biztos 1849 márciusában őt kereste meg a vármegye területén található, és a hadvonulás szempontjából is fontos hidak karbantartása ügyében, Jeney ugyanis Diószeghy elődje volt a tisztségben. Kiderült, hogy a hidak egy részére a vármegye korábban sem adott pénzt, ezért annak idején Jeney Péter gyűjtötte össze a hiányzó összeget a tehetősebb családoktól.⁵²

A megyei levéltár a legtöbb adatot a már említett Dánielről (Péter és Vincze Borbála fia, 1813. december 12., Zsarolyán – 1901. március 5., Zsarolyán)⁵³ őrzi. Ő azon kevesek közé tartozott, akik 1848-ban a nemzetőrség felállításakor a saját pénzükön szerezték be ruházatukat. Az „önkéntes mozgó nemzetőrök” között szerepelt, akik közfelkiáltással választották meg századosuknak. 1848. szeptember 15-én Nagykárolyban tartózkodott és kapott különféle parancsokat, mint az első szatmári nemzetőrszázad századosa.⁵⁴

1848. novemberében már Erdélybe vonult gyengén felszerelt gyalogos századával,⁵⁵ röviddel ezután (1848. novemberének végén) azonban már Bem tábornok seregében, katona őrnagyként találjuk. Mint az életrajzát összeállító Bona Gábor feltárta, 19-20. éves korában a 6. huszárezredben szerezte első katonai tapasztalatait majd jogakadémiát végzett. Ezek a rátermettsége mellett szerepet játszhattak fontos megbízatásai elnyerésében. 1848. novembere végétől osztályparancsnok, később Dészterparancsnok, végül zászlóaljparancsnok volt a világosi fegyverletételig. 1850-ben nősült meg, felesége és gyermekei anyja kisdobronyi Isaák Erzsébet (Lajos, a reformkori Szatmár egyik főszolgabírája és nagykéri Vályi Terézia lánya). Birtokán gazdálkodott, illetve úrbéri perekben, tagosítási ügyekben ügyvédkedett. 1861-ben megyei főügyész. 1867-től haláláig a Szatmár megyei Honvédegylet tagja, illetve elnöke, 1872-től 1978-ig a megye főjegyzője. Szatmár megye törvényhatóságának is tagja.⁵⁶ Mint látni fogjuk, egyházi tisztségeket is viselt már az 1840-es évektől.

51 HU-MNL-SzSzBML-IV.551. (Összeírása a Szatmármegyei őrseregnek, Szamosközi járás, 146–147.)

52 HU-MNL-SzSzBML-IV.551. (Vegyes iratok, 6–7.)

53 Helyesen, Jeneői előnévvel szerepelteti a Vasárnapi Újság 48 (1901) 11. számában megjelent gyászír. Emellett számos további napilap közölt még hosszabb-rövidebb jelentést.

54 HU-MNL-SzSzBML-IV.551. (Vegyes iratok, 13–14, 23–24, 38., 111.)

55 Bona Gábor: Az 1848/49-es honvédsereg Szabolcs megyei születésű tisztjei II. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 34. (1999) 274.

56 Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. III. Életrajzi adatok, Törzstisztek, borosjenői Jeney Dániel. Arcanum, 2018. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabor-nokok-es-torzstisztek-az-184849-évi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/borosjenoi-jeney-daniel-2965/> (letöltés 2022. aug. 19.). Több tekintetben is pontosabb, Bonáétól eltérő adatokat közölt gyászírásban a Szatmármegyei Közlöny 27. (1901) 10. száma. Honvédegyleti elnökségének a halálával történt megszűnésére lásd még a Nagykároly és Vidéke 18 (1901) 34. számát. (letöltés 2022. aug. 9.)

46 HU-MNL-SzSzBML-IV.A.501.a. (231.)

47 A Szatmári lovasezredben szolgált Jeney György strázsamester (Ezredskapitányi osztály II. svadrony) és Jeney Benjámin közvitéz (Ezredes főhadnagyi osztály II. svadrony). A Szatmári 11. zászlóaljban volt közkapta Jeney János (I. század) és Jeney György (5. század). *Rugonfalvi Kiss István*: Az utolsó nemesi felkelés. II. Bp. 1911. 214., 215., 343., 350.

48 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.a. (232.)

49 Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. II. Buda 1810. 218.

50 HU-MNL-SzSzBML-IV.501.a. (233.)

A másik, kiemelkedő személyiség a családból Jeney Károly (Péter és Vincze Borbála fia, 1809. május 1., Tivadar – 1886. szeptember 3., Zsarolyán),⁵⁷ aki Bona szerint a szabadságharc előtt már huszártiszt (főhadnagy) volt, gimnáziumi végzettséggel, 1948/49-ben alszázados majd századkapitány. Aradon előbb halálra, majd 16 évi várfogságra ítélték, 1852-ben azonban kegyelmet kapott és hazatért Zsarolyánba, „szülőhelyére” gazdálkodni. Házasságkötésére vonatkozó adatot Bona nem szerepeltet, a zsarolyáni anyakönyv szerint a kiegyezés évében, 1867-ben kötött házasságot Szilágyi Zsuzsannával, gyermekei (1856, 1860) édesanyjával. A kiegyezés után ő is a megyei honvédegylet tagja (a névsorban a neve a Dániel mellett áll, egyébként az őrnagyok között),⁵⁸ illetve Szatmár vármegye főszámvevőjévé választották. Bona szép portréképet is közöl róla.⁵⁹ Bona – nem találva a megfelelő keresztelési bejegyzést – azt feltételezi, hogy Jeney Károly Jeney Antal egyik, 1810-ben született és Györgynek kereszttel fiával lehet azonos. Nem vette figyelembe a zsarolyáni református temetési anyakönyv adatát, amelyik szerint az a kisfiú meghalt, továbbá azt a korabeli szokást sem, miszerint a fiatal asszonyok, ha tehették, akkor az első, de esetleg több gyermeküket is a szülői házuknál, édesanyjuk, keresztyanyjuk gondoskodása mellett szülték meg. Jeney Péter 1806-ban a Bereg vármegyei Tivadarban lakó Vincze Borbálát, a néhai nemes Vincze Gábor lányát vette feleségül, Károly fiuk is ott született. Bona adatait így kiegészítve megállapítható, hogy Károly Dániel testvérbátyja volt.

5. A jenői Jeneyek a református egyházban

A Jeneyek a tiszántúli református családok azon típusát testesítik meg, amelyek számára a reformátusság, a magyar hazafiság és a Habsburg-uralom alatt az ellenzékiesség egymással összefonódtak. Zsarolyán színmagyar, kizárólag reformátusok lakta település volt, itteni megtelepedésük nem lehetett véletlen. A család tagjai a református egyházban tisztségeket töltöttek be, többnyire református iskolákba jártak, református felekezeti anyakönyvek örökölték meg családi eseményeiket. A 19. század utolsó harmadáig kizárólag református házastársakat is választottak. Az egyházi adatok nemcsak a szűkebb családi, de társadalmi és vagyoni helyzetükről is sokat elárulnak, hiszen tisztségre csak feddhetetlen erkölcsű egyháztagot választottak, a magasabb iskolák elvégzése különféle tisztségekhez nyitotta meg a kaput.

57 Helyesen, Jenői előnévvel közölte gyászírát, pl. a Budapesti Hirlap 6. (1886) szept. 6.-i száma, 7. Jeney Károly esetén is számos újság közölt gyászírt.

58 Honvéd schematismus. Összeállította Mikár Zsigmond. Pest 1869. 86.
59 Bona Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban, Életrajzi adatok. borosjenői Jeney Károly. Arcanum, 2018. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/j-9D04/borosjenoi-jeney-karoly-9D2D/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IjFsiTkZPX0tPTlIfQm9uY-V8xIl19LCAicXVlcniOiAiamVuZXkga1x1MDBlMXJvbHkifQ> (letöltés 2022. aug. 19.).

Minden bizonnyal a környékről származott, de biztosan a családhoz nem köthető az a Jeney Zsófia, nagybányai lakos, Keresztúri János diák felesége, aki a borzovai református egyházközség egyik ónkannáját ajándékozta 1655-ben.⁶⁰

Jeney András 1786-tól kurátor volt Gyulajban (Nyírgyulaj) az anyakönyv bejegyzése szerint. Négy házasságot kötött, első felesége Dancs Sára Beregszászból (1777), a második bánhegyesi Kulin Éva (1783), akivel Zsarolyánból Gyulajba költözött. Ezután még Komáromy Máriaival, Egry László vármegyei jegyző özvegyével (1791) majd Gyulay Zsuzsannával, Rácz Lajos özvegyével (Tiszaadony, 1794) házasodott össze. Idős korában hazaköltözött Zsarolyánba, lányai is ott mentek férjhez.

Zsarolyánban a református egyházközség kurátora Jeney Dániel 1809-ben.⁶¹

Előbb a sárospataki református, majd 1811/12-ben az eperjesi evangélikus kollégium tógátus diákja a zsarolyáni lakos Jeney András (1811-ben 20 éves).⁶² A zsarolyáni anyakönyv bejegyzése szerint felsőfokú tanulmányait 1817-ben ismét Sárospatakon folytatta, de tudását korai halála miatt már nem fordíthatta családja javára.

Jeney László ügyvéd, aki korábban Jánkon volt fiskális (a Barkóczy-birtok ügyvédje), a Nagyviday Máriaival (Ferenc és Kölcsey Mária lányával) kötött házassága révén Kölcseire költözött. Kölcsei földesúrként egy hold szántóföldet ajándékozott a helyi egyházközségnek a Kisirtásban.⁶³ Feleségével 1810-ben 20 évre, 300 Ft-ért zálogba vették Ilosvay László borzsovai (Bereg vm.) birtokát, Jeney László ezen az alapon borzsovai erdőbirtokos is volt.⁶⁴ A szatmári református egyházmegye világi tanácsbírája 1822–1826 közt.⁶⁵ A kölcsei anyakönyv szerint („mind belső mind külső renden lévő”) táblabíró volt, 1826-ban temették. 1826-ban a szatmári református kollégiumba íratta be István nevű fiát, aki 1829-ben már Löcsére ment német nyelvet tanulni.⁶⁶

Károly (a későbbi honvédtiszt) előbb a szatmári református kollégium (1825/26),⁶⁷ majd 1827. novemberétől a debreceni református kollégium diákja. Öccse, Dániel, 1830–1833 közt az immár megyei biztos Jeney Péter fiaként, mint a debreceni református kollégium diákja hallgatott filozófiát és jogot. Feljegyezték, hogy Debrecenbe járt már középiskolába is.⁶⁸ Jeney Dániel zsarolyáni közbirtokos (ügyvéd majd honvédtiszt, végül megyei főjegyző), a Szatmári Református Egyházmegye

60 Kiss Kálmán: A Szatmári Református Egyházmegye története. II. Kécskemét 1878. 380.

61 Tévesen, „Génei”-nek olvasta a nevét Szabadi István. „Nagy Atyáinknak is az Attyaik szerzették...” A Szatmári református egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Debrecen 2006. 278–279.

62 Durovics Alex – Kónya Péter: Az Eperjesi Kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850. Bp. 2015. 229.

63 Kiss K.: A Szatmári i. m. II. 581.

64 Sipos Zsigmond: Borzsova monographiája. Beregszász 1911. 31., 191.

65 Kiss K.: A Szatmári i. m. I. 342. Kiss szerint 1826-ig töltötte be tisztségét, azonban 1826-ban, Kölcsen bekövetkezett halála miatt tisztsége előbb megszűnt.

66 Szatmári diákok 1610–1852. Közreadja Bura László. Szeged 1994. 111–113.

67 Szatmári diákok i. m. 110, 111.

68 A kollégium anyakönyve szerint Károly 17, Dániel pedig 15 éves, valójában azonban mindketten idősebbek voltak. Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II. Szerk. Szabadi István. Debrecen 2013. 1056., 1070., 1240–1241.

tisztikarának hosszú időn át volt a tagja. Egyházmegyei ügyvéd 1840–1848. között, a „számoltatószerk” tagja 1848-ban, egyházmegyei képviselő 1860-ban, világi tanácsbíró 1855–1881.⁶⁹

Az amúgy meglehetősen szűkszavú és hiányos zsarolyáni református felekezeti anyakönyv esetenként érdekes titkokat árul el a család múltjából. Nemcsak az egykori honvédszázados esetén fordult elő például, hogy házasságát már a gyermekei születése után kötötte. Az első kötet 42–43. lapjára a lelkész bemásolta az 1844. február 18-án Zsarolyánban vizsgálgató egyházlátogatási választmány feljegyzését. Eszerint a helyben lakó és birtokos Jeney Benjámin a Pathó Ágnesztől 1826-ban, még a házasságkötésük (1828) előtt született leányát, Máriát törvényes gyermekének ismerte el annak érdekében, hogy az tőle az ősi birtok megfelelő részét örökölhessen. A bizottság az apa kérésére feljegyzést készített, utalt ugyanakkor arra, hogy az utólagos házasságkötéssel a gyermek automatikusan törvényessé vált. A feljegyzésből kiderül, hogy az apa nagyon ragaszkodott lánya jogainak az egyébként felesleges megerősítéséhez, hiszen (alighanem újdonsült veje megnyugtatása érdekében) már három évvel korábban is tett egy hasonló nyilatkozatot.

Jeney Károly (született 1853) másodéves eperjesi joghallgató 1873-ban.⁷⁰

A zsarolyáni templomban az úrasztalt Jeney Menyhért készítette 1878-ban, hozzá egy himzett selymekendőt a felesége, Nyíry Magdolna ajándékozott.⁷¹

6. Életképek a polgári korból

A család társadalmi státusza a birtok elaprózódása révén a 19. század végére rendkívül heterogéné vált. Míg az előzőekben már megismert Dániel⁷² és Károly ága földbirtokkal és kúriával rendelkezett, fiait felsőbb iskolákba járatta és lányait diplomásokhoz, illetve földbirtokosokhoz adta férjhez,⁷³ addig egy negyedfokú unokatestvérük, László fia László neve mellé az anyakönyvbe a mezőgazdasági cseléd bejegyzés került.

69 F. Vargha Lajos: A szatmári ev. ref. egyházmegye húsz éves története 1875-től 1894. év végéig. Szatmár 1896. 191.; Kiss K.: A szatmári i. m. 55., 245., 251., 274., 346. Nagykárolyban a levéltár kutatása idején Jeney Dániel főjegyző látta vendégül Kiss Kálmánt.

70 Az Eperjesi Evang. Ker. Collegium 1872/3 tanévi értesítője. 1873. 19.

71 Kiss K.: A szatmári i. m. II. 880.

72 Dániel birtoka meghaladta a 100 holdat, így szerepel a különféle gazdacímárakban, gazdasági statisztikákban. Az özvegye birtoka 131 hold volt Zsarolyánban, 1912-ben. Magyarországi Gazdaczimtár. Szerk. Rubinek Gyula. Bp. 1912. 672.

73 Az anyakönyvi adatok mellett az ő vonatkozásukban már tisztí név- és címtárak, gazdacímárak, sajtómegjelenések, illetve gyászjelentések is forrásként szolgálnak. Utóbbiak: Gyászjelentések, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára: jeneői Jeney Dániel (1901), dr. Kádár László (1903), vásárosnaményi Eötvös Róbert (1908), jeneői Jeney Károly (1910), jeneői Jeney Dezső (1911), öz. Jeney Zsigmondné Oulechla Mária (1970), Jeney Hedvig (1986). https://library.hungaricana.hu/hu/collection/debreceni_refkoll_nagykonyvtara_gyaszjelentések/. Továbbiak az OSzK-ban: dr. Jeney Béla (1964). <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/113787>, Jeney Pálné Papp Jolán (1937) <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/113927#>; öz. dr. Losonczy Álmós né. jenei Jeney Berta (1941) <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/152628#>; öz. dr. ujtordai Sívágó Gáborné borosjenői Jeney Margit (1942) <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/543729#>. (letöltés 2022. aug. 9.)

A családtagok többsége azonban kisbirtokos, illetve földműves volt. A 20. század első évtizedeiben fiaik egy része (ideértve a Kölcseről Debrecenbe került Jeneyeket is) a csekélyke földörökséget elveszítve, elhagyva kistisztviselővé vált (városi, megyei, vállalati alkalmazásban), illetve katonatiszt is akadt közöttük. Kisbirtokosok, mesteremberek, falusi tanítók, tisztviselők, uradalmi intézők, katona- és csendőrtisztek családjából választottak házastársat.

Szürke hétköznapijait társasági eseményeken színesíteni kevesen tudhatták. A módosabb ághoz tartozó „Jeney Isaák Erzsébet” például, eljárt jótékonyági fogadásokra („a multság sikerét emelte”) és rejtvényfejtéssel mulatta az időt, megfejtéseket, számtani feladványokat küldött be az Ország-Világhoz, míg férje, Jeney Dániel szerette a vadászatot, akár magányosan, akár előkelő társaságban. Megjelenése „kellemes meglepetés” volt, „a vadászok nesztora”-ként említették, mint aki időskora ellenére is jó erőben van, lepipálva az ifjakat.⁷⁴ Mindemellett egyszerű emberek voltak, nem volt rájuk jellemző az úrhatnáság.

Fiukat, Károlyt, eperjesi joghallgatóként már ismerjük. Az 1880-as években az ugoccai Halmai járásbíróján volt albíró,⁷⁵ később nyugdíjazásáig az erdélyi Erzsébetvárosban törvényszéki bíró; ott birtokrendezési, tagosítási ügyekben járt el.⁷⁶ Az uralkodótól a nyugállományba helyezésekor (1911) ítélőtáblai bírói címet kapott elismerésként,⁷⁷ ezután hazaköltözött Zsarolyánba, a családi kúriába.⁷⁸ Felesége, a konyhában is otthonosan mozgó vásárosnaményi Eötvös Klára (Róbert és Ujfalu Ottília lánya) volt. Egy lányuk és egy fiuk született, utóbbit gimnáziumi tanulóként vették el, még 1910-ben. Jeney Károly 1927-ben sikerrel kérte nemességének, előnévének és címerének igazolását a Belügyminisztériumtól.⁷⁹ A közéletben aktív volt, s köztisztvisletben állt nemcsak szülőhelyén, hanem az egész környéken, a különféle almanachokban mégsem tartotta fontosnak a megjelenését.⁸⁰ Hosszú, nyugdíjas éveit (91 évet élt) 129 holdas birtokának,⁸¹ illetve a természetismeretnek,

74 Kárpáti Lapok 6. (1900) 6. szám; Ország-Világ 9. (1888) 23. 367.; Vadászlap 9. (1888) 4. 44.; Vadászlap 16. (1895) 10. 131–132.

75 Magyarország tiszti cím- és névtára 5. (1886) 458.; Magyarország tiszti cím- és névtára 9. (1890) 474.

76 Valószínűleg azonos azzal a Jeney Károllyal, aki 1879-ben még a Szatmárnémeti Törvényszék aljegyzője. Kiss Gyula: Igazságügyi tiszti névtár és az E. F. Kir. Bíróságok szervezete. I–II. Bp. 1879. 72.

77 Igazságügyi Közlöny 20. (1911) 314. Törvényszéki bíróként évi jövedelme 6.000 korona volt, nyugdíjának (5.760 k) számításához ezt, illetve 38 év szolgálati idejét vették figyelembe. A M. Kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1911. évi zárszámadásról. Bp. 1912. 120.

78 Azt, hogy a kúria az övé volt, felesége gyászírásából tudjuk meg. Nyírvidek 2. (1934) 161. 5.

79 Gerő József: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867–1937. Bp. 1938. 176.

80 Sem Fábiánnál, sem Farkasnál nem szerepel. A fegyvergyártási járás egyik hangadó személyisége az egykori szolgabíró, illetve új főispán köszöntésén, az ő vezetésével fogadják a helybeliek az országgyűlési képviselőt. A megye kiválóságai közt jelen volt a „báró Kende Zsigmond csatorna” ünnepélyes átadásán, Nagyszekeresen a világháborús emlékmű egyik védnöke 1934-ben stb. Szamos 49. (1917) 168. 2.; Szatmár és Bereg 9. (1929) 32. 2.; Szatmár és Bereg 10. (1930) 22. 2.; Szatmár és Bereg 14. (1934) 5. 13.

81 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Bp. 1937. 300., 302. A legtöbb adót fizető virilisek névjegyzékében szerepelt. Aktív tagja volt a megyei Gazdasági Egyesületnek. Szatmár és Bereg 9. (1929) 29. 2–3., 6.

a vadászatnak szentelte. 1912-től tagja volt a M. Kir. Természettudományi Társulatnak, előfizetett az Állattani Közleményekre és más lapokra.⁸² A saját vizsláiról, azok neveléséről szóló, élvezetes stílusban írt beszámolóit szívesen közölte a Kittenberger Kálmán szerkesztette, Nimród című vadászújság.⁸³ Egy ízben Károly bácsiként írta alá a szövegét. A különleges kis jószágok neve ugyan nem Frakk volt (akadt köztük Tambur, Káro és Trapp), mégis könnyen eszünkbe juthat róluk sokunk egyik kedvenc animációs hőse, a macskák réme.

Végül, említést érdemel egy távoli unokatestvér, a kevésbé jó anyagi háttérrel induló Zsigmond (Zsigmond és kecskeméti Bornemisza Róza fia, Menyhért unokája), aki főgimnáziumot végzett, az első világháborúban főhadnagyként harcolt, sebesülést és számos elismerést szerzett. 1925-ben vitézzé avatta a kormányzó, Kisszekeresen kapott 56 holdas vitézi telket. Magától értetődően elnöke volt a helyi Levente Egyesületnek és magáról fontosnak tartotta kiemelni, hogy hazafias magatartása az egész megyében közismert.⁸⁴

7. Zárógondolat

A Jeney név Szatmár vármegye egyik jellemző családneve,⁸⁵ s hogy szélesebb körben is ismertté vált, abban más Jeney családok mellett a jení Jeneyeknek is része volt.

Zsarolyán kicsiny szatmári falu, népessége ma is mindössze néhány száz fő, és határának területe is csekély.⁸⁶ A jení

Jeney család mégis ott vált a helyi közösség meghatározó részévé, tagjai onnan tudtak vitézségükkel, hazaszeretetükkel, szakmai tudásukkal kiemelkedni és olyan közmegebecsülést szerezni, olyan tisztségeket betölteni, illetve jó házasságokat kötni, amelyekhez armalista nemes családok, illetve „földművelő nemesek” ritkán vagy egyáltalán nem jutottak.⁸⁷ A család egyes ágai közt ugyanakkor jelentős különbségek alakultak ki, ami esetenként a rokonság, az összetartozás tényét is elhomályosíthatta. A család tagjainak többsége a 19-20. század fordulójára már csak nevében őrizte egykori nemességét, s köztük is felütötte a fejét a szegénység.

A Jeneyek egykori zsarolyáni jelenlétéről, szerepléséről ma már csak néhány földrajzi név (Régi Jeney-kastély, Jeney-tanya, Jeney-tag)⁸⁸ árulkodik. A család története az általam vizsgált korszakkal azonban nem ért véget, még ha a család fiatal férfitagjai a 20. század közepétől el is hagyták őseik földjét, többen egyetemet végeztek, s Budapesten, Debrecenben, Miskolcon helyezkedtek el.

A család múltjáról, a kiemelt családtagok szerepléséről írtak jobb áttekintése érdekében, s egyúttal eleget téve a család-történeti munkákkal szemben támasztott követelményeknek, e tanulmányhoz egy családfát is készítettem. Azon a 17-18. századi évszámok okleveles említést takarnak, míg a 18. század végétől, ahol csak lehetett, az anyakönyvi adatokat (születés, halálozás, esküvő) részesítettem előnyben. A gyermekkorban elhunyt családtagokat nem tüntettem fel, a kérdőjelek azt jelzik, hogy az érintettek sorsa ismeretlen.

82 Természettudományi Közlöny 44. (1912) 277; Állattani Közlemények 13. (1914) 2. szám.

83 Nimród 20. (1932) 13. 205–206; Nimród 17. (1929) 19. 337–339.

84 Szatmár- és Bereg vármegye i. m. 34; *Fábián Sándor*: Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyéik (1924–1938). Bp. 1939. II. (adattár) 44.

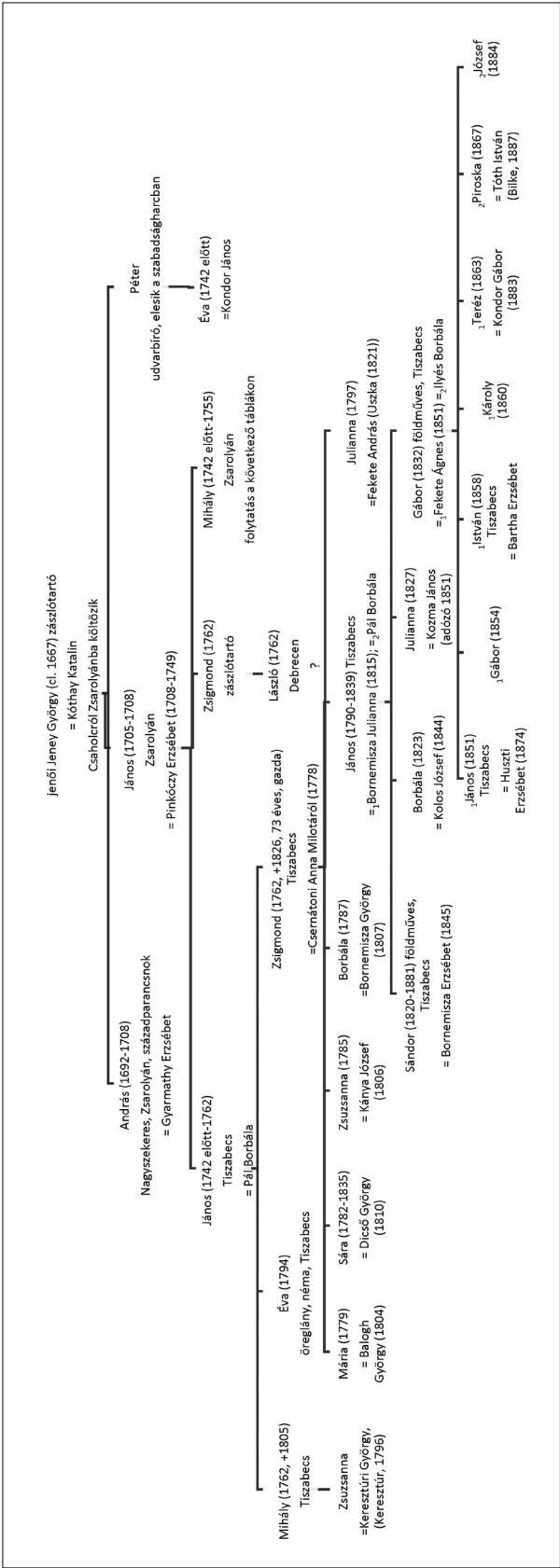
85 *Kávássy Sándor*: Mit tanult a nemes ifjúság Szatmárban 1809-ben? Pedagógiai Műhely 10. (1984) 3. 49–51. Kávássy a jellemző nevek példákát is hoz, a Jeney család esetében példája épp a zsarolyáni születésű András.

86 Zsarolyán határa mindössze 1110 kh volt, s azon a 19. század elején tíz család osztozott, köztük a Jeneyek. *Borovszky S.*: i. m. 168.

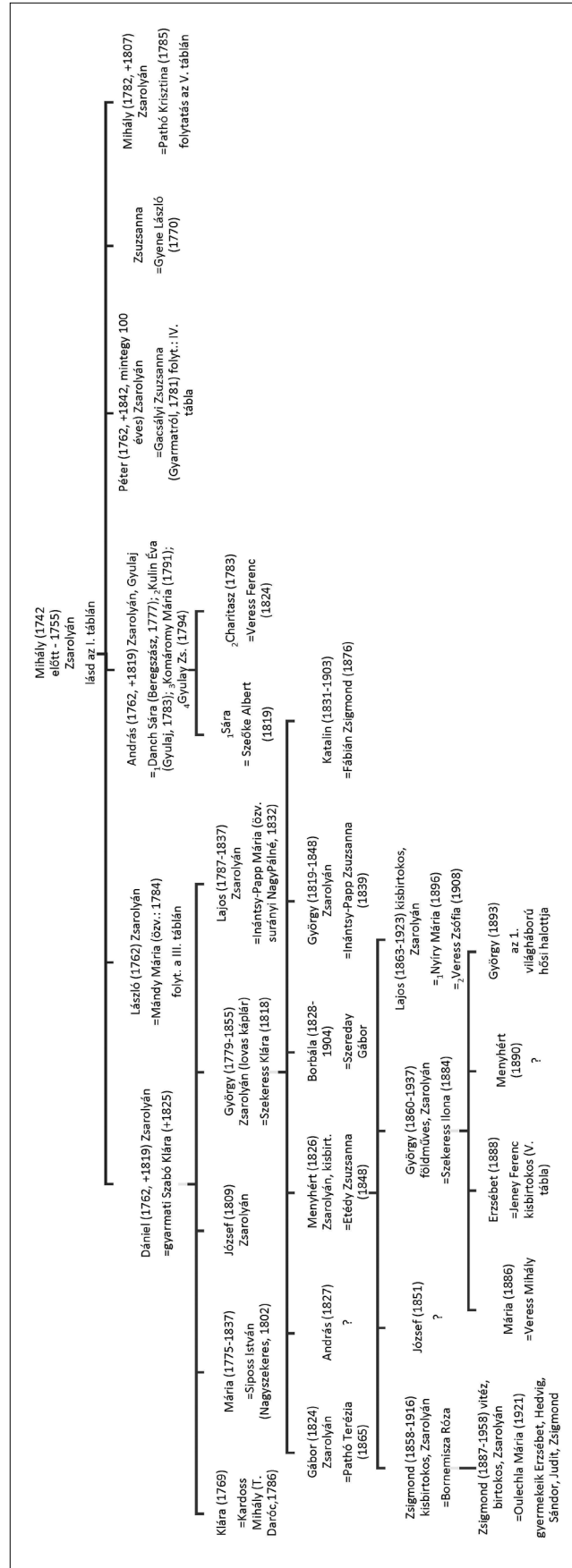
87 A kifejezés Molnár Józsefől való, aki szerint a Jeneyek már a 19. század elején az „egyszerű, néhány hold földdel bíró, földművelő nemesek” közé, ugyanakkor „a faluközösség tekintélyesebb részéhez” tartoztak. Mint láttuk, megállapítása legfeljebb a családtagok egy részére volt igaz. Vö.: *Molnár József*: Pap Endre levelei Szemere Pálhoz Kölcsey Ferenc szobrának létrehozása ügyében. Szabolcs-Szatmári Szemle 4. (1969) 3. 57.

88 *Kálnási Á.*: A Fehérgyarmati Járás földrajzi nevei i. m. 487., 491. A Zsarolyánhoz tartozó Jeneytanyát jelentősége miatt 1908-ban felvették a helységnevtárba is. Budapesti Közlöny 42. (1908) 71. 4.

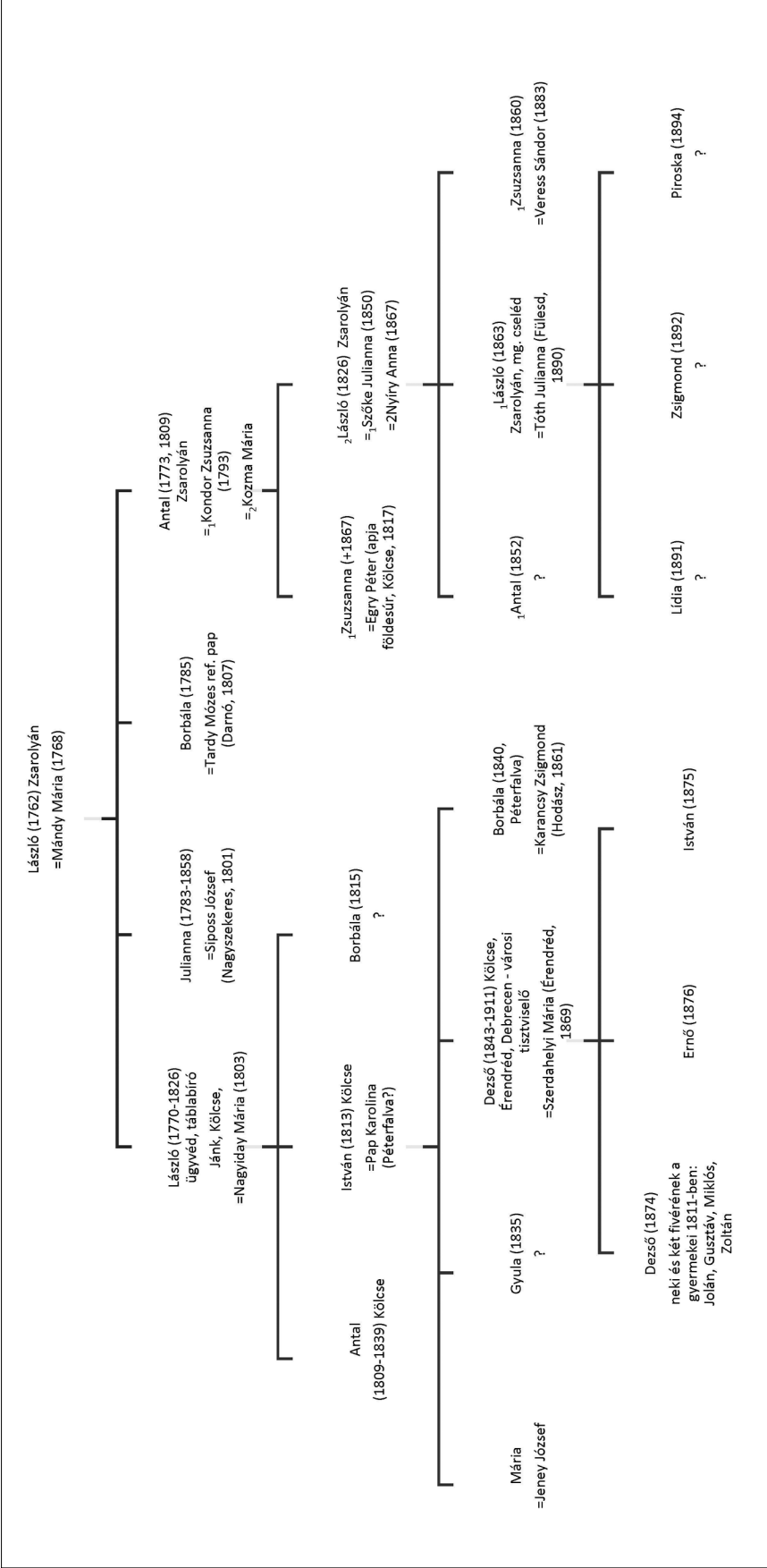
FÜGGELÉK

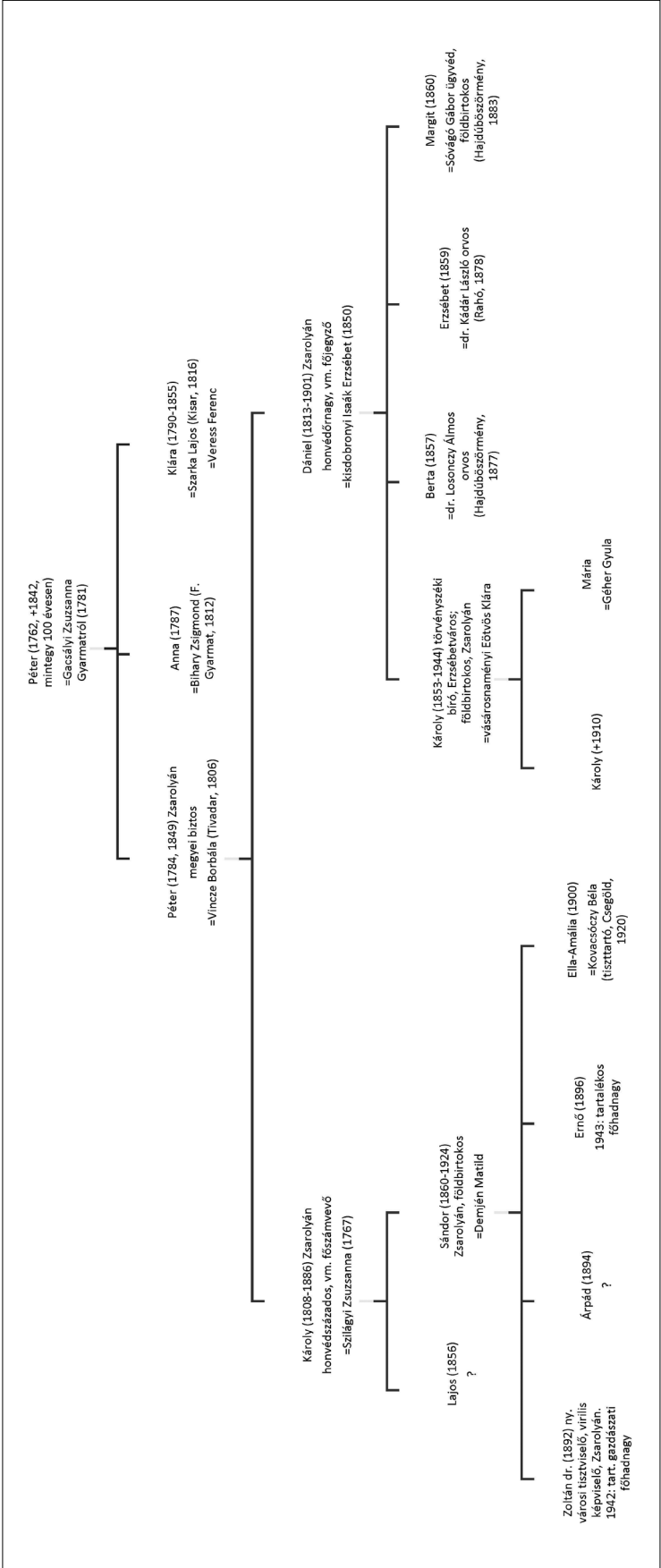
1. ábra – A jenői Jeneyek családfája, I. tábla (fővonal, tiszabecsi ág)

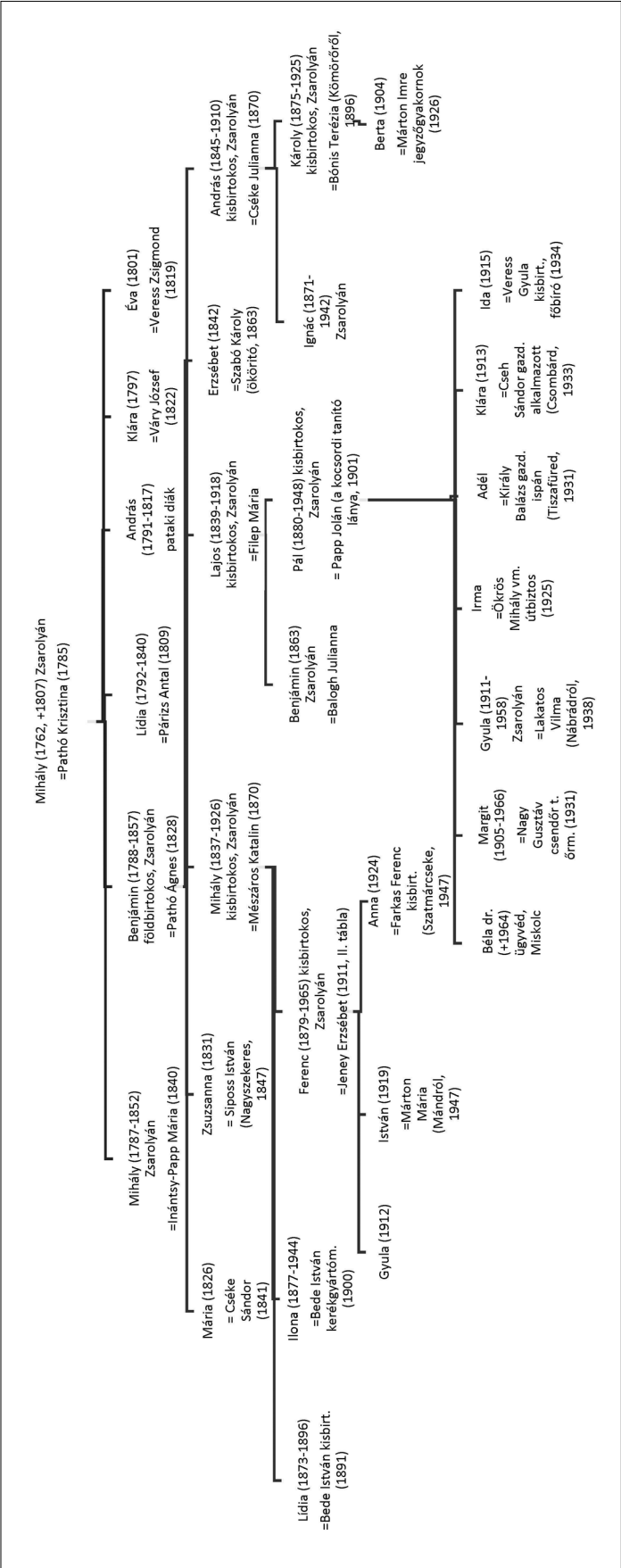
2. ábra – A jeneői Jeneiek családfája, II. tábla (Mihály utódai, Zsarolyán)

3. ábra – A jení Jenejek családfája, III. tábla, Mihály fia László utódai (Zsaryán, Kölcse, Debrecen)

4. ábra – A jeníi Jeneyek családfája, IV. tábla, Mihály fia Péter utódai (Zsarián)

5. ábra – A jenői Jeneyek családfája, V. tábla, Mihály fia Mihály utódai (Zsarolyán)

KÁDÁR TAMÁS

Új adatok és észrevételek I. Károly (Róbert) király házasságai kérdéséhez

New data and comments on the marriages of King Charles (Robert) I.

In Hungarian and neighbouring literature, the number of wives of King Charles (Robert) I of Anjou, three or four, has long been a matter of debate. The author, who supports the view that the king had four wives, specifies in this essay the date of the death of the second wife, Princess Mary of Bythom, which was before 26 August 1318, probably around 22–23 August 1318 at the latest. At the end of the essay, the author adds his contribution to a scholarly debate which is also still open. He provides some criteria for identifying the female figures depicted in the miniatures that decorate the chapter 202 of the Pictorial Chronicle, which describes the birth of King Louis I.

I. Károly (Róbert) király 1320 előtti házasságainak kérdése, pontosabban, hogy első Anjou-házi uralkodónk hány ízben nősült meg élete során, régebb óta, bő három évtizede folyó és megnyugtató módon máig le nem zárt vita tárgya a hazai és külföldi középkorkutatásban. A hagyományos, Károly három házasságkötéséről tudó álláspont helytállóságát Kristó Gyula kérdőjelezte meg, aki két egymástól független, egykorú, illetve közel egykorú, bízvást hitelt érdemlőnek ítéltető forrásadat alapján arra a véleményre jutott, hogy a király első hitvese nem I. Kázmér bytomi (beutheni) herceg (1282–1312) leánya, hanem egy a genealógiai kutatás előtt korábban ismeretlen, ugyancsak Mária nevű halicsi hercegnő volt.¹ Kristó a király első házasságának létrejöttét 1306. június közepe elé, végét pedig 1309 dereka előttre helyezte, valamint az egykori Rusz nyugati peremterületéről származó hercegnőt II. Lev halicsi és vlagyimíri fejedelem (1308–1323) vér szerinti nőrokonával azonosította. Emellett elképzelhető magyarázattal szolgált arra is, hogy a magyar történeti emlékezet miért feledkezett meg a személyéről: Károly és a halicsi Mária életközössége csupán néhány évig tartott, és mivel az uralkodó második felesége is a Mária nevet viselte, a véletlen névazonosság nagyban hozzájárulhatott az első hitves emlékének a köztudatból és a krónikahagyományból való teljes kieséséhez.²

Kristó vonatkozó genealógiai kutatásainak volt két másik fontos, az 1310-es évek vége politikátörténetének rekonstrukciójára is kihatással bíró kronológiai eredménye is: a néhai kiváló medievista, szintén imponáló megfontolások alapján, a hagyományos, 1317 december közepi időpontról a következő év nyarára módosította a király lengyel – szerinte második – felesége elhunyt idejét, illetve az 1318 novemberéről pár hónappal későbbre, 1319 elejére helyezte át I. Károly újabb, tehát véleménye szerint harmadik házasságkötése dátumát.³ A hazai szakirodalom gyorsan és lényegében egyöntetűen elfogadta Kristónak az addigi képet alaposan átrajzoló család-történeti koncepcióját és kronológiai felvetéseit, a lengyel és a szlovák tudományosság köréből azonban többen is vitába szálltak vele. Az összetett kérdéskör körüli disputa során – nemkülönben többé-kevésbé elfogadható érvekkel és magyarázatokkal állva elő – elsősorban a krakkói egyetem oktatója, Stanisław Sroka támadta, illetve vonta kétségbe Kristó fenti nézeteinek helytállóságát. A magyar kutatók, valamint az említett szláv nemzetek középkorászai közötti véleménykülönbség az utóbbi években sem csökkent, inkább – elsősorban Kristó 2004-ben történt halála okán – csak szunnyadozik.⁴ A teljes pontosság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy már a hazai történészek között is találunk olyat, aki elveti a Mária királyné 1318 közepe utáni halálának feltevését, vagy legalábbis

1 Kristó Gyula: Károly Róbert első felesége. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tomus 86. (1988) 27–30.; Károly Róbert emlékezete. Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp. 1988. 144–147. (146.); Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Edidit, praefatione et adnotationibus instruxit Olgierd Górka. Cracoviae 1916. 40.

2 Kristó Gyula: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tomus 96. (1992) 25–30. Nézete újabb összefoglalása: *Uő*: Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége? *Aetas* 9. (1994) 1. sz. 194–199.

3 Kristó Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20. (2005) 4. sz. 14–28., itt: 20–22.

4 Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok* 122. (1988) 89–146., e helyt: 125.; *Uő*: I. Károly. In: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 331.; Stanisław Sroka: Ki volt Károly Róbert első felesége? *Aetas* 10. (1994) 1. sz. 187–199.; *Uő*: A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? *Harvard Ukrainian Studies* 16. (1994) Number 3–4. 261–268.; *Uő*: A magyar Anjouk családi története. *Krakkó* 1998. 19–24.; Jaroslav Perniš: Karol Róbert z Anjou a jeho manželky. *Historický Časopis* 45. (1997) 182.

– eléggé meglepő módon – nem tud, vagy egyszerűen tudomást sem vesz Kristó ezen nézetéről.⁵ Magam, mint azt először egy 2009-ben e folyóirat oldalain megjelent, I. Károly családi viszonyait, frigykötéseinek időpontjait, valamint gyermekeinek születésrendjét, életadatait vizsgáló, azokhoz több észrevételt tévő tanulmányomban kifejtettem, Kristó állásfoglalását osztom az összes lényegi kérdést illetően, és az alábbiakban néhány további adalékkal és érveléssel kívánom kiegészíteni, illetve alátámasztani az ott leírtakat.⁶

Mindenekelőtt az I. Károly király sziléziai származású neje, Mária bytomi hercegnő halála időpontjára vonatkozó, egymással szembenálló forrásadataink bemutatására, illetve az azok nyomán kialakult családtörténeti rekonstrukciók áttekintésére kell sor kerítenünk. A királyné elhunytáról a korabeli, vagy közelkorú, azaz egy-két nemzedékkel később keletkezett kútfők közül csak a magyarországiak tesznek említést, a külhoni források nem, ugyanakkor az úgynevezett 14. századi krónikaszerkesztés különböző változatai Mária elhunytának idejét azonos napmegjelöléssel december 15-re (*tertio die post festum beate Lucie virginis et martyris*), de más-más évre teszik. A királyné a Képes Krónika és az azt felhasználó, 1488-ban nyomtatott, Thuróczi-féle *Chronica Hungarorum* szerint 1315, a Pozsonyi Krónika szövege szerint 1316, végül pedig a Budai és a Dubneci Krónika szövege, valamint – a Thuróczihoz hasonlóan a – 15. század második harmadában alkotott Jan Długosz *Annales*a szerint 1317 decemberében halálozott el.⁷

Hogy a Piast-házbeli Mária királyné elhunytának időpontját forrásaink az 1315–1317 közötti évkörre helyezik, kissé meglepő, és némi gyanakvást is kelt, mindazonáltal azt egy kézenfekvő, gyakran elő-előforduló okkal is magyarázhatjuk. Amennyiben a krónikaszerzők által olvasott szövegekben Károly házastársa halálának évét számjegyekkel – római számokkal – írták, egy, de akár két I-t is elnézhetek vagy elhagyhattak figyelmetlenségéből az MCCCXV évszám után,

5 Skorka Renáta: Luxemburgtól Váradig. Beatrix magyar királyné története. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. (Tanulmányok Biharország történetéből 3.) Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad 2016. 175., 182.

6 Kádár Tamás: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez. Turul 82. (2009) 1. sz. 13–23.

7 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I-II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban: SRH I-II.) I. 489.; Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 7.) Bp. 1985. 147.; SRH II. 49.; *Chronicon Budense*. Textum recognovit, notis illustravit, lemmata ac indices adiecit, et praefatus est Iosephus Podhraczky. Budae 1838. 237.; *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Pars prima. Scriptores. III. *Chronicon Dubnicense*. Recensuit et praefatus est M[atthias] Florianus. Lipsiae 1884. 118.; Ioannis Długossi *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. Liber nonus. Textum recensuit et moderavit Danuta Turkowska. Varsaviae 1978. 98. Érdemes megjegyezni, hogy Képes Krónika szerzője a Mária királyné halála időpontjának lejegyzésekor nyilvánvaló hibát vétett: a római számokkal megadott évszám után a szöveget a *tertio* szóval folytatta, ami feltehetően az esemény napja (Szent Lúcia vértanú ünnepének harmadik napja) közlésének kezdete lett volna, azt azonban félbehagyta, és ki sem húzta a sorszámnevet, ami így kétszer is szerepel a szóban forgó mondatban. A dátum hibás rögzítése alighanem a későbbi krónikásokat is összezavarhatta, és talán részint ennek tudható be, hogy forrásaink három különböző évre teszik Mária királyné elhunytát.

így az eredetileg ott álló 1317-ből könnyen 1316, esetleg 1315 lehetett. A király 1317. február 24-én – Gut-Keled nembeli lendvai Omodé fia Miklós javára – kelt oklevele egy részletnek ismeretében azonban a Képes Krónika, valamint a Pozsonyi Krónika adatait, azaz 1315-öt és 1316-ot teljes magabiztossággal kizárhatjuk a számba jövő évek közül: *privilegium*ában I. Károly elmondja ugyanis, hogy az adományozásra felesége, Mária királyné egyetértésével került sor, az tehát – szükségképpen – legalábbis 1317 februárjában még életben volt.⁸ Első Anjou uralkodónk – mint arra szintén Kristó hívta fel a kutatás figyelmét – egy másik, 1318. július 12-én kibocsátott oklevelével azonban a harmadik, a Budai Krónika vonatkozó fejezetében és a Długosz munkájában szereplő 1317-es időadatot is cáfolja, tudniillik a szóban forgó diplomában Károly a Fejér megyei földadománnyal kapcsolatban megjegyzi, hogy ahhoz hitvese, Mária királyné engedélyét és hozzájárulását adta.⁹

A két adománylevél közül az első csak a király saját, hat évvel későbbi átírásában, az 1318. évi kiadvány ellenben eredeti formában és jó állapotban maradt fenn, és keltezése az irat egészéhez hasonlóan bármifajta nehézség nélkül, egyértelműen olvasható. Külsődleges eredetiségét tekintve minden, az oklevéltani forráskritika által elvárt formai kritériumnak megfelelő, hitelességét egyedül Kristó, a Thuróczi-krónika kommentárjában vonta kétségbe, néhány évvel később azonban már revideálta véleményét, és csatlakozott Engel Pál megállapításához, miszerint az oklevél *datatio*ját illetően sincs helye kifogásnak. A fentiek alapján dél-sziléziai születésű királynénak nemhogy 1317 legvégén, vagy korábban halt meg, de még a következő esztendő nyarán is élt.¹⁰

A Képes Krónikával nagyjából megegyező időpontban, a 14. század első felében, a cseh királyi udvar közvetlen közelében készült *Chronicon Aulae Regiae* – vagy másnéven Zbraslavi Krónika – információi ugyanakkor feloldhatatlannak látszó ellentmondásban állnak 1318. júliusi oklevelünk Mária életben lévő személyként való említésével. Cseh forrásunk tudósítása szerint a megözvegyült Károly követeket küldött Prágába, hogy megkérjék számára János király egyik húgának a kezét. A cseh uralkodó 1318. június 23-án mutatta be két leánytestvérét a követeknek, akik azután az ifjabbikat, a 14 év körüli Beatrixot választották uruk jövődöbelijéül, és legott Magyarországra hozták, ahol november közepén meg is történt a jegyespár ünnepélyes egybekelése.¹¹

8 Anjoukori okmánytár. (Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis.) I. (1301–1321) (Magyar történelmi emlékek. Első osztály. Okmánytár.) Szerk. Nagy Imre. Bp. 1878. (a továbbiakban: AOKm. I.) 415–416. (415.)

9 *ex permissione et consensu dominae Mariae reginae consortis nostrae carissimae*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VIII/1–2. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1832. (A továbbiakban: Fejér VIII/1–2.) Fejér VIII/2. 147–150. (150.)

10 Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. II. *Commentarii*. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit Elenmér Mályusz. Adjuvante Julio Kristó. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 9.) Bp. 1988. 55.; Kristó Gy.: Károly Róbert i. m. 20.; Engel P.: Az ország újraegyesítése i. m. 125.; 127. jegyz.

11 *Fontes rerum Bohemicarum*. (Prameny dějin českých.) IV. Pořádamín Jozefa Emlera. V Praze 1884. 249–250., 255.; Kristó Gy.: Károly Róbert i. m. 15.

A Budai, illetve a Dubnici Krónika és a Chronicon Aulae Regiae közlései, valamint a fenti 1318 júliusi okleveles adat közötti antinómiára már Pór Antal felfigyelt, és azt azzal magyarázta, hogy a kegynyilvánítására még Mária életében, azaz 1317 vége előtt került sor, de az arról szóló oklevelet csak jóval később, annak időközben bekövetkezett halála után állították ki.¹² A feltevés véleményem szerint több sebből is vérzik, és – mindenekelőtt – a korabeli, viszonylag nagy magabiztossággal rekonstruálható királyi birtokadományozási gyakorlat tükrében tűnik szerfelett kétségesnek. A *donat*ot végső formában rögzítő *privilegium* lejegyzésekor, 1318 júliusában, tehát a Budai Krónika és Długosz ismerete szerint hét hónappal a királyné halála után az uralkodónak mondhatni teljesen felesleges lett volna hivatkozniá néhai hitvese beleegyezésére, tekintve, hogy mivel még bizonyosan nem nősült újra, az összes a királynéi tulajdonhoz tartozó fekvőség és jövedelem felett teljes szabadsággal rendelkezhetett. Kizárhatjuk azt az elvi lehetőséget is, hogy az oklevelünk valójában még 1317 december dereka előtt, tehát akkor készült, amikor Mária még életben volt, de szövegének lezárására, így *datatio*val való el-látására és megpecsételéseire valamilyen ismeretlen okból kifolyólag csak legkevesebb nyolc-kilenc hónappal később történt meg: ennyire elhúzódó udvari kancelláriai irat kibocsátási folyamatra ugyanis egyáltalán nem akad példa korszakunkban (ahogy egyébként alkalmasint az Árpád-kor végén sem).

Kristóhoz hasonlóan igencsak valószínűtlennek tartom Engel Pál megoldási javaslatát is, mely szerint az adománylevél különös szórakozottságból kifolyólag hivatkozik élő személyként Mária királynéra.¹³ Az elhunytak írásban való említésének szokásos gyakorlata szerint – főként az illető halála utáni években – nagyjából világosan utaltak az adott személy megboldogult voltára, ez pedig egy királyné esetében, különösen ha a róla megemlékező *auctor* szoros rokoni és/vagy érzelmi kapcsolatban állt vele, szülője, gyermeke, esetleg épp özvegye volt, csaknem kivétel nélkül használta neve mellett a *bone memorie*, a *felicitis recordationis* vagy valamely egyéb, szinonim értelmű szó szerkezetet. Zsigmond király még egy évtizeddel annak halála után is *egykori/néhai* házastársaként emlékezett meg első feleségéről, Mária királynőről, de a tőle függetlenül működő hivatalos oklevélkibocsátók is rendszerint és sokáig utaltak rá kiadványaikban – jellemzően a *quandam/condam* szóval – hogy már nincs az élők sorában.¹⁴ Másfelől, visszatérve a konkrét kérdéshez, az állítólag elhunyt hitves a *donatio*hoz való hozzájárulásának említése jószerével szükségtelennek mondható, hiszen a királyné elhunytával az egyébként is inkább csak formális, sőt, nemegyszer mellőzött megjegyzés a megadományozott jogbiztonságát növelő jelentősége lényegében megszűnt volna. A Fejér megyei birtokot ráadásul Károly már korábban is kivette a

királynéi joghatóság alól, és az azt elnyert Verner fia László ténylegesen birtokba is vette, olyan fekvőségről volt szó tehát, amely egy ideje már kikerült a királynéi tulajdonból.¹⁵

I. Károly sziléziai származású felesége elhunytá időpontjának meghatározásában a királynéi udvar kisebb és nagyobb rangú tisztviselői – elsősorban a királynéi kancellárok és tárnokmesterek – működésének okleveles időadataitól remélhetünk – és megítélésem szerint kapunk is – kézzelfogható segítséget. Ezek, mint azt korábbi e tárgyban írt munkámban már igyekeztem bizonyítani, Mária királyné 1318 nyarán történt elhunytára mutatnak, és érdemes alaposabban is áttekintnünk azokat.¹⁶ Piast Máriának, amennyiben, mint azt Kristó vélelmezte, valóban 1309 dereka után lépett házasságra Károllyal, így a *dignitas*ban 1308–1309 folyamán kimutatható Borsa nembeli Beke nem az ő, hanem a halicsi Mária bárója volt, két tárnokmesteréről tudunk: Rátót nembeli „Porc” István fia Domonkosról és Aba nemzetségbeli Kompolt fia Péterről.¹⁷ Domonkos, aki nem sokkal később a nádori székbe jutott, 1313 második felében egy hiteles – augusztus 1-jei – és egy hamis, novemberi keltezésű oklevélben szerepel a hivatalban, feltételezhető közvetlen utóda, Péter tisztségviseléséről pedig 1315. február dereka és 1318. május 31. között vannak adataink.¹⁸ Az utóbbi előkelőt ezen bő három esztendő alatt okleveleink egészen pontosan tíz alkalommal említik meg királynéi tárnokmesterként, egy alkalommal, 1315. augusztusában ellenben, ráadásul egy javára kelt királyi *privilegium*, a szóban forgó titulus nélkül nevezi meg.¹⁹ Ennek tagadhatatlanul némi zavart keltő okával azonban, lévén minket elsődlegesen hivatalviselése végének időpontja érdekel, itt nem szükséges foglalkoznunk. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel ugyanakkor az a tény, hogy a tíz kiadvány között két olyan is van, amely 1317. december – Mária korábban általánosan elfogadott elhalálozási ideje – után, nem melleleg ahhoz képest igen jelentős időkülönbséggel, 1318. január 20-án és május 31-én kelt, és a királyné, mint elő személy említett bennünk.²⁰ Azt, hogy Károly első lengyel hitvese – a krónikáink közléseivel ellentétben – mégiscsak életben volt 1318 java részében is, számottevő mértékben támogatja az a körülmény, hogy mindkét hivatkozott diploma eredetiben, jó állapotban maradt fenn és szövegük könnyedén olvasható. Sőt,

12 Pór Antal: Magyar–lengyel érintkezés a XIV. században. Századok 37. (1903) 310.: 6. jegyz.

13 Kristó Gy.: Károly Róbert i. m. 20.; Engel P.: Az ország újraegyesítése i. m. 125.: 157. jegyz.

14 1404. ápr. 19.: HU-MNL-OL-DL 8957. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.]; 1406. ápr. 15.: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I. Szerk. Varjú Elemér. Bp. 1908. 504–506. (505.)

15 Fejér VIII/2. 147–150. (147.); Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp. 1986. 362.

16 Kádár T.: Megjegyzések, észrevételek i. m. 16.

17 Kristó Gy.: Károly Róbert 18–19.; Kádár Tamás: Egy hűséges báró a XIII–XIV. század fordulóján: Rátót nembeli „Porc” István fia Domonkos nádor. Fons 21. (2014) 283.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995. 2 49.

18 1313. aug. 1.: DL 33 568.; 1313. nov. 5.: Fejér VIII/1. 492–494. (493.); 1315. febr. 14.: DL 57 972.; 1318. máj. 31.: AOKm. I. 471–472. (471.)

19 1315. febr. 14.: Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.) IV–V. Szerk. Kristó Gyula. Bp. – Szeged 1996–1998. (a továbbiakban: AOKlt. IV–V.) AOKlt. IV. 28. sz.; 1315. aug. 12.: AOKlt. IV. 143. sz.; 1317. aug. 2.: AOKlt. IV. 530. sz.; 1317. aug. 29.; 1317. szept. 29.: AOKlt. IV. 578. sz.; 1317. okt. 23.: 604. sz.; 1317. okt. 30.: AOKlt. IV. 615. sz.; 1317. nov. 3.: AOKlt. IV. 624. sz.; 1317. nov. 12.: AOKlt. IV. 633. sz.; 1318. jan. 20.: AOKlt. V. 18. sz.; 1318. máj. 31.: AOKlt. V. 145. sz. 20 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. Herausgegeben von Franz Zimmermann, Carl Werner. Hermannstadt 1892. 331–332. (332.); AOKlt.km. I. 471–472. (471.)

az I. Károly által kibocsátott januári kiadványban az uralkodó „szerfelett szeretett házastársa tárnokmesterének” (*dominae reginae, consortis nostrae carissimae*), azaz, nem egyszerűen, konkrét személyhez nem feltétlenül kapcsolható királynéi tárnokmesternek (*magister tavarnicorum reginalis*) nevezi Aba nembeli Pétert.

Nagyjából hasonló, Mária 1317 legvége utáni elhunytát valószínűsítő okleveles adatokat találunk a királynéi udvartartás másik főméltósága vonatkozásában is. A királynéi kancellári tisztséget 1311 közepétől – az ottani főpapi székebe jutásától – 1322 vége táján bekövetkezett haláláig (II.) István veszprémi püspök töltötte be. A prelátus 1317 december dereka és 1318. július 10. között, azaz a Mária halálának állítólagos időpontját követő hét hónapban 15 oklevélben szerepel, ezek közül viszont csak négy kiadvány címezi őt királynéi kancellárnak. Ha tételesen áttekintjük az egyes kiadványokat, meglehetősen vegyes és – legalábbis látszólag – kusza kép rajzolódik ki, találunk ugyanis köztük olyan okleveleket is, amelyek, jóllehet, ugyanazon kiadótól származnak, és keltük között is igen csekély, alig több mint két hét a különbség, mégis az előbb készültben feltüntetik István kancellári titulását, a másikban azonban elhagyják, de a királyi oklevelek szintén hol említik ezen méltóságát, hol pedig mellőzik azt. A királynéi kancellári titulus kitételének vagy elhagyásának mindazonáltal szükségtelen és félrevezető különösebb jelentőséget tulajdonítanunk: az 1317 előtti években is közel hasonló gyakorlattal találkozunk e tekintetben, 1311 és 1317 között, amikor szinte bizonyosan, megszakítás nélkül volt királynéja az országnak, az egyházi írásszervek, így első helyen a veszprémi káptalan például minden esetben feltüntették a püspök kancellári tisztségét, de a király igen gyakran elhagyta a főpap neve után, sőt, két ízben, prelátustársaival együtt kibocsátott okleveleiben maga István is mellőzte a titulus használatát.

Az 1317 augusztusa és 1318. január 25. közötti időszakban kelt, István veszprémi püspököt említő királyi diplomákban – hat ilyenről tudunk – többnyire szintén nem szerepeltetik annak királynéi kancellári címét, 1318 májusából és júniusából azonban már négy olyan kiadvány ismeretes, amelyben a tisztség birtokosaként tűnik fel.²¹ Május 26-án székeskáptalana, június 29-én, tehát majdnem egy héttel a prágai leánykérés és Luxemburgi Beatrix cseh hercegnő eljegyzése állítólagos időpontja után, Károly király, valamint ugyane napon, illetve gyaníthatóan szintén 29-én, vagy a körül egy másik oklevelében saját maga címezte Istvánt királynéi kancellárnak.²² Piast Mária akkori (már) elhunyt voltát illető kételyeinket tovább osztja, egyben módfelett fajsúlyos – hivatkozott krónikáink a királyné halálának időpontjára vonatkozó adatait megkérdőjelező – argumentumnak látszik az a tény, hogy az uralkodó egy másik, 1318. június 28-i oklevelében is említi hitvesét.²³ A zágrábi Szent István király székeskáptalan javára kelt adománylevelé eredeti formájában nem maradt

fenn, vagy legalábbis lappang, szövegét a püspökség, illetve a káptalan szinte egykorú, a 14. század második felében összeállított *chartulariuma* másolatban őrizte meg. Ez némi gyanakvást ébreszt a *privilegium* hitelességét illetően, de mivel az abban rögzített jogokat és javakat a helyi egyház, valamint a püspök a következő évszázad folyamán is zavartalanul és hiánytalanul élvezte, alighanem kiállja a diplomatikai forráskritika próbáját, a mérvadó hazai és horvát szakirodalom mindenesetre autentikus kiadványnak tartja. Oklevelében Károly király a zágrábi káptalan kérésére – hivatkozással arra, hogy az az ottani vámjövedelem kétharmadát emberemlékezet óta, egyharmadát pedig korábbi királyi kegynyilvání-tás révén birtokolja – a gréc-hegyi vásárvámot – a király házastársa ugyanott szedett harmincadának kivételével (*preter tricesimam domine consorte nostre*) – megerősíti és maga is a mondott egyháznak adományozza, egyben megparancsolja, hogy ezekben a jogaiban a káptalant senki se zaklassa, és ott, azokon kívül, más semmiféle vámot szedni ne merészeljen.²⁴

A Kristó által a kutatás elé tárt 1318. július 12-i királyi *privilegium* mellett tehát további öt olyan 1317. december után készült oklevelünk van, amelyben a magyar királynét – észérvekkkel nem vitathatóan a lengyel Máriát – mint élő személyt említik, mi több: ezek közül az utóbbi, 1318 június végi kiadvány nemkülönben I. Károly nevében kelt, és a legkisebb jel sem utal rá, hogy a király özvegy lett volna a kérdéses időpontban. Ha viszont – legyünk némiképp megengedők és játszunk el egy kicsinyeg az egyre inkább valószínűnek látszó eshetőséggel – a magyar királynévá lett bytomi hercegnő 1318 július első heteiben még élt, egyfelől nyilvánvaló, hogy Károly legkorábban csak a nyár vége táján küldhette leánykérő követeit Csehországba, másrésztől ajánlatos és illő nem megke-rülnünk a válaszára arra a természetszerűleg felmerülő kérdésre, hogy Mária valójában mikor távozott a földi világból.

Ehhez meglátásom szerint a fent tárgyalt diplomatikai adatok: a királyné saját kiadványainak, az oklevelekben és a narratív kútfőkben előforduló említéseinek, valamint udvari méltóságviselői forrásainkban való felbukkanásainak áttekintésén kívül rendelkezésünkre áll még egy, eddig nem alkalmazott vizsgálati megközelítés, illetve módszer: jelesül a korabeli királynék személyéhez kapcsolódó szövegezési alakzatok, nyelvi szerkezetek alapos és minél szélesebb körű szem-ügyre vétele. Hipotézisem szerint valamely – némelykor szorosabb, máskor lazább – összefüggés feltételezhető, valamint talán észlelhető és kimutatható is a királynéi udvartartáshoz tartozó személyek, valamint a királyné joghatósága alatt álló, annak magánvagyonát képező közösségek, birtokok, javak és jövedelmek megnevezése, valamint királynéi státusz betöltöttsége vagy épp „üres” volta között. Remélhetőleg világosabban fogalmazva: úgy látom: az iratkibocsátók több esetben más-más nyelvtani szerkezettel említették az ahhoz kapcsolódó személyeket, fogalmakat, jogokat, ingóságokat és fekvőségeket, ha volt az országnak királynéja, mint amikor

21 AOkt. IV. 530., 578., 604., 615., 624., 633. sz.; AOkt. V. 18., 23. sz.

22 AOkt. V. 141., 175., 177., 178. sz.

23 Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.) VIII. Sab-
rao i uredio T[adija] Smičiklas. Zagreb 1910. (a továbbiakban: Smičiklas
VIII.) 503.

24 Smičiklas VIII. 503.; Kovács Viktória: Vámszedés Zágrábban az Anjou-
és a Zsigmond-korban. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanul-
mányok a magyar középkorról. Szerk.: Kádas István – Skorka Renáta –
Weisz Boglárka. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Bp. 2018. 255.

nem, azaz, amikor az uralkodó özvegy vagy – sokszorta ritkább esetben – (még) nőtlen volt. A feltevés forrásadatokkal való alátámasztását itt – részint helyszűke, részint az idevonható okleveles anyag teljeskörű vizsgálatának befejezetlensége miatt mellőzöm, a kutatás eredményeit másutt, egy külön tanulmányban tervezem bemutatni. Mindazonáltal már itt érdemes megjegyeznünk, hogy a vizsgálódás során számos buktatóval szembesülünk, így meglehetősen könnyű téves következtetésekre jutnunk, mivel tárgyunk időszakában, csakúgy, mint egyébként a 14. század többi évtizedében, vagy az Árpád-kor végén, sőt hazánk csaknem egész kora középkori története során alig-alig fordult elő, hogy az országnak ne lett volna királynéja.²⁵ Az Anjou-ház magyar ágánál maradván I. Károly 41 évig tartó uralkodásából, jóllehet háromszor is megözvegyült, vélemezhetően legfeljebb csak hat-hét évig ült társ nélkül az ország trónján és negyedik házassága 22 esztendeig tartott, I. Lajos király pedig kerek 40 éves országlásából körülbelül csak hét évig élt nem házasságban, de ezen időtartam nagyjából felében is jegyben járt későbbi első feleségével, Luxemburgi Margit cseh és német hercegnővel.²⁶

Visszatérve a királyné személyét, illetve a királynéi méltóságot, mint intézményt említő, az 1310-es évek második felében kelt okleveleinkhez, az elősorolt fontos dokumentumokon kívül találunk még egy érdeklődésünkre okkal számot tartható, mi több, meggyőződése szerint releváns és kiemelkedő jelentőségű adatot. I. Károly egy szintén 1318 nyarán kelt, és ugyancsak egy értékes vámadományt rögzítő, eredeti formában fennmaradt *privilegium*áról van szó, jelesül a király augusztus 26-án kibocsátott kiváltságleveléről, amelyben az uralkodó a Galgóc királyi birtokon szedett vámot – a királynéi harmincad kivételével – Majnolt fia „Vörös” Ábrahám ispánnak adta, és megengedte neki, hogy azt Vörösvár nevű fekvőségére helyezze át.²⁷ A két, mindössze két hónapos időkülönbséggel kelt kiadvány textusában a királyné személyével, pontosabban annak helyi harmincadjövendelmével kapcsolatban eltérő, és fent kifejezett gyanakvásunk helyességét gyámolítani látszó szövegezést olvashatunk: a június 28-i diploma – szó szerint – a király házastársa *tricesimájáról*, beszél (*tricesimam domine consortis nostre*), míg az augusztus végi már némileg általánosabban, két ízben is, egyszerűen királynéi harmincadot említ (*tricesimam reginalem; tricesima reginali*).

25 Leghosszabb ideig I. Mátyás uralkodása idején nem volt királynéja az országnak: a király 1464 márciusában történt megözvegyülése után csak 1476 decemberében lépett ismét házasságra. I. Károly trónriválisai, Vencel és Ottó Magyarországról való hazatérésüket követően nősültek meg.

26 Pór Antal: Nagy Lajos 1326–1382. I-II. Bp. 1892. 5–7., 11., 291.; S. Sroka: A magyar Anjouk i. m. 12–14., 26.; Teiszler Éva: Luxemburgi Margit magyar királynéja koronázásának körülményei. In: Szent Márton és Benedek nyomában. Tanulmányok Koszta László emlékére. Szerk. Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt. (Fontes et Libri 3.) Szeged–Debrecen 2020. 502–507.

27 A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzett oklevelei. I. 1241–1526. Nagy Imre előmunkálatai nyomán szerkesztette Kammerer Ernő. Bp. 1906. 52–54. (53., 54.); Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak.) Bp. 2013. 168–169.

Mindezek fényében magam határozottan azon a véleményen vagyok, hogy a néhai Kristó professzor Piast Mária királyné elhunyt idejére vonatkozó megállapítása megfelel a történeti valóságnak, azaz I. Károly király sziléziai származású – nagy valószínűség szerint valóban második – neje nem 1317. december közepén, hanem a következő év júliusának eleje után halálozott el. A dátum alkalmasint pontosítható: egyfelől mivel krónikáink egybehangzó tudósítása szerint Mária Temesvárott hunyt el, és alaposan vélemezhető, hogy az uralkodó az ország egy másik, távolabbi részében tartózkodott (június 7-én Temesvárott, 30-án viszont már Budán volt), és így esetleg néhány nappal később értesülhetett a szomorú hírről, 1318. július 12-én, a hivatkozott fejeri birtokadomány keltekor a királyné talán már nem élt.²⁸ Másrészt, ha a „Vörös” Ábrahám javára kiállított oklevél „királynéi harmincad” szó szerkezete csakugyan Károly hitvesének nemrégiben történt halálával áll összefüggésben, bytomi Mária jobblétre szenderülése augusztus 26. előtt, legkésőbb valószínűleg 22–23. táján következhetett be.

Végezetül Kristó egy másik, szintén csakhamar élénk, egyben máig lezáratlan tudományos vita tárgyává lett genealógiai feltevéséhez kívánok egy – reményem szerint gondolat- és diskurzusokeltő – észrevétellel, illetőleg adalékkal szolgálni. A Képes Krónika 202., I. Lajos király születéséről beszámoló fejezetét külön miniatúra díszíti.²⁹ A szabályos négyzet alakú képen a szülőágyban fekvő Piast-Lokietek Erzsébet királynét látjuk, amint kinyújtott karokkal egy, az ágy túlsó, jobb oldalánál álló nőalaktól – feltehetően a dajkától, esetleg bábától – átvenni készül a fején anyjához hasonlóan szintén arany abroncskoronát viselő újszülött, már bepólyált Lajos herceget. A gyermeket tartó, ruházata alapján előkelő származású nő mögött két további, nemkülönböztetve balról ábrázolt, csak színében eltérő öltözetű, és vonásaikban némileg egymásra hajazó, előre, maga elé tekintő, koronás nőalak áll. A Képes Krónikával foglalkozó kutatók eddig tudomásom szerint nem fordítottak figyelmet az elsőre tagadhatatlanul nem különösebben érdekes illusztrációra, amelynek utóbbi részlete azonban – amennyiben nem csupán a művészi fantázia vezet-csábít ingoványos tévútra, azaz nem az I. Lajos király 1326. évi világra jötte után legkevesebb bő három évtizeddel később alkotó miniatör egy a történeti valóságtól elrugaszkodott kompozícióelemének a túldimenzionálásáról van szó, fontos információkat hordozhat I. Károly, illetve a magyar Anjouk családi viszonyai tekintetében. Bár valószínűleg a kép sokadszori és alaposabb szemügyre vétele során sem tűnik fel, mégis felmerül, és egyszersmind szöveget is üt az ember fejébe a kérdés: ki lehet ez a két, Lajos születésénél jelen lévő, egyébként az arcuk és testmagasságuk alapján alkalmasint már felnőttkorba lépett, koronás nőalak, és vajon van-e valami jelentősége annak, hogy a képfestő őket is ábrázolta a miniatúrán.

28 SRH I. 489.; 1318. jún. 7.: AOKlt. V. 154. sz.; AOKlt. V. 179. sz.

29 Képes Krónika. Országos Széchényi Könyvtár, Bp. Clme 404. Folio 70^b; Csapodiné Gárdonyi Klára: A Képes Krónika miniatúrái. In: Képes Krónika. II. Tanulmánykötet. Bp. 1964. 62.

Meglátásom szerint a két ismeretlen kilétű, koronás úrhölgy aligha lehet valamely külföldi uralkodóház – a későbbi király születésékor épp Visegrádon, a magyar udvarban vendégeskedett – tagja. Egyfelől nincs információnk arról, hogy 1326-ban, vagy akár az a körüli évek folyamán valamely európai uralkodó felesége, özvegye vagy leánya Magyarországon járt volna, másrésről, ha történetesen ennek ellenére mégis a királyi székvárosban tartózkodott volna, ráadásul egyidejűleg, két külföldi királyné, hercegnő, vagy hercegné, nehezen képzelhető el, hogy Lajos világra jövetelénél, vagy legalábbis az azt követő percekben-órákban, egy ennyire intim, szűk körű családi eseménynél ott voltak Erzsébet és a csecsemő mellett, a szülőszobában. Az utóbbi megfontolásból kiindulva nem tűnik lehetetlennek, hogy az egyik nőalakot Erzsébet királyné nővérével, Kunigunda świdnicai hercegnével azonosíthatjuk, aki épp 1326-ban, két hónappal Lajos születése után övegyült meg, majd 1328-ban újra férjhez ment. Rajta kívül azonban – a genealógiai munkák többségének álláspontja szerint – a kérdéses időpontban Erzsébetnek nem volt más közelebbi, felnőtt korú nő vérrokona, I. Károlynak pedig, a távolabbi rokonságához tartozó nápolyi uralkodócsalád néhány tagján kívül már csak az idősebb húga, Beatrix viennói grófné élt Franciaországban, viszont ő, vélhetően kevéssel 1319-ben történt megözvegyülése után, apáca lett a cîteaux-i, majd 1340-ben a saint-just-de-claix-i zárdában.³⁰

Felmerült ugyanakkor, hogy I. Károlynak – a forrásokból ismert öt fia mellett – lehettek esetleg lányai is, akiknek azonban nem maradt nyoma kútforrásokban. A hazai medieviztika a kérdésben megnyilatkozó néhány kutatója szerint – szintén részint Kristó, részint Pór Antal száz évvel korábbi felvételei nyomán – Katalin świdnicai (schweidnitz) hercegnét, II. Henrik (1326–1345) feleségét, illetve II. Bolko (Boleszláv) niemodlini (falkenbergi) herceg (1365–1368) állítólagos, még

trónörökösként nőül vett, Erzsébet nevű hitvesét sorolhatjuk – feltételesen – első Anjou uralkodónk gyermekei sorába, a lengyel középkorászok, élükön Kazimierz Jasinskival, ellenben ezt mindkét személy esetében kategorikusan kizárják.³¹ Magam nem tudok a két sziléziai herceg és I. Károly vélelmezett leányainak házassága körül kialakult vitában Pór, illetve Kristó hipotézisét alátámasztó forrással szolgálni, de, valamennyire finomítva korábbi állásfoglalásomat, úgy gondolom, Jasinski azt elvető érvelése sem teljesen meggyőző, így, jelenleg, eldönthetetlennek látszik a kérdés.³² Amennyiben azonban Károly királynak mégis voltak a felnőttkort megért leányai, szerfelett csábító a gondolat, hogy ők örököltették meg a Lajos születését ábrázoló miniatúrán. Ebben az esetben azonban elfogadható magyarázatot kell adnunk rá, hogy az illusztrátor miért koronával a fejükön és nagykorú nőként festette meg őket a jelenetben, amikor 1326-ban az idősebb leány is legfeljebb csak 19–20 éves lehetett. A kérdésekre két, jelentős mértékben eltérő válasz is adható. Egyfelől felmerülhet, hogy a krónika illusztrálásakor, 1358 után még tudtak róla, hogy I. Lajos királynak voltak nővérei is, akik külföldi uralkodókkal kötöttek házasságot: ezért ábrázolták őket koronával; viszont arra már kevesen emlékeztek, hogy maguk is bakfiskorban, vagy talán csak gyermekéveikben járhattak öccsük világra jöttékor. A másik, kevésbé valószínű magyarázat az lehet, hogy a miniatör egyértelműen jelezni kívánta, hogy a két hercegnő kilépett a gyermekkorból, és koronás fejedelmek házastársa lett, emiatt festette meg őket a fent leírt, az 1326-os helyzetnek nem megfelelő módon. Mindazonáltal, ha a két talányos kilétű nőalak valóban I. Károly ismeretlen leányaival azonos, a hercegnők nagy valószínűség szerint első, 1306 közepe előtt létrejött házasságaiból származtak, vagy esetleg, csakúgy mint Kálmán győri püspök, a király törvénytelen kapcsolatából születtek.

30 S. Sroka: A magyar Anjouk i. m. 10.

31 Pór Antal: Kálmán, győri püspök. Századok 23. (1889) 370–372.; Uő: A Piastok és a magyar Anjouk közötti rokonság. Századok 26. (1892) 234–235.; Kristó Gy.: Károly Róbert i. m. 25–26.; Kádár T.: Megjegyzések, észrevételek i. m. 18–19.; Kazimierz Jasiński: Rodowód Piastów śląskich. II–III. Wrocław 1975–1977. II. 45–47.; III. 73–74.; S. Sroka: A magyar Anjouk i. m. 39–40.

32 Kádár T.: Megjegyzések, észrevételek i. m. 19.

HALMÁGYI MIKLÓS

Battonya és a Száraz-ér melléke a 15–16. századi magyar történelem forratakában*

Battonya and the region along the Száraz-ér (Dry-brook) in the troubles of the Hungarian history in the 15–16th centuries

The study gives an insight into the history of settlements on the southern part of the Hungarian Great Plain, along the brook called Száraz-ér (Dry-brook), through the outline of contracts between families, falsifications of charters and disputes over possessions. The author checked the contract between the Herceg and Hédervári families, written in September of 1446, and refined the editions of György Fejér and Gusztáv Wenzel on one point: the author pointed out, that the charter mentioned the names Battonya, Batornya and Tompa as well. The study points out how the record of the possessions became concrete in the charters about the region along the Száraz-ér in the 1440-ies.

Amikor egy település vagy kistérség múltjáról beszélünk, a helytörténetet be kell illesztenünk az országos folyamatok vérkeringésébe. Erre bíztatnak azok a források is, melyek a Dél-Alföldön levő Battonya és a Száraz-ér melléke középkori történetét világítják meg.¹ A Száraz-ér nevű vízfolyás a Maros egyik ágából indult ki, Arad közelében. Jórészt a mai Békés megye déli részén folyik, érinti Battonya, Mezőkovácsháza, Tótkomlós, Békéssámszon helységeket, majd Csongrád-Csanád megye területére lép, és az egykori Batidai-mocsarak vidékére jut.² Ha a kis dél-alföldi vízfolyás és a mellette fekvő települések középkori történetét vizsgáljuk, akkor magyar főúri családok közti egyezségekről, perekről, oklevél-hamisításról és végvári harcokról is szólnunk kell.

A Tamási és Hédervári családok egyezsége és a Száraz-ér melléke

A 12. század közepén, II. Géza király uralma alatt Magyarországra érkezett egy német testvérpár: Héder és Volfer (Volfger). Volfer megkapta Küszint – ez Güssing, avagy Német-

újvár, a mai Ausztria területén – Héder pedig adományul nyerte Hédervár területét, Győr közelében. Családjaik később különböző ágakra szakadtak: a Tamási, a Hédervári, és a Herceg családok egyaránt visszavezethetők Héder és Volfer nemzetségére. Birtokaik is osztódtak az egyes ágak között.³ Az 1440-es évek elején azonban a Tamási és Hédervári családok tagjai szükségesnek érezték, hogy egyezséget kössenek, és egyesítsék birtokaikat.

A budai káptalan klerikusai 1443 telén, Szent Pál megtérésének napján – 1443. január 25-én – foglalták írásba ezt az egyezséget. Egyfelől Hédervári Lőrinc nádor, és fia, Imre, másfelől Tamási Henrik egyezkedtek: a családjaik közt fennálló rokonságra való tekintettel egyesítették birtokaikat. A megegyezés jelentősége abban állt, hogy ha az egyik családnak magva szakad, a másik örökölheti a birtokait. A Héderváriak javai között szerepelnek az oklevélben Moson, Veszprém, Vas, Győr, Fejér, Pozsony, Pest megyei birtokok, valós tulajdon mellett olyanok is, amikre igényt tartottak. A Tamásiak felsorolt javai közt Tolna, Veszprém, Baranya, Somogy, Pozsega és Valkó megyei helységek sorjázna, továbbá a Csanád megyei Hódvásárhely. Ezen kívül általánosságban szól az oklevél a Tamásiak javai között Száraz-ér melléki birtokokról is Arad megyében, de egyenként nem sorolják fel azokat („... item universe possessiones in districtu Zarrazermelleke vocato in Orodienzi”).⁴

* Battonyai származású kollégáimnak ajánlom, barátsággal. Köszönet Petróvics Istvánnak a korrektúra-javaslatokért!

1 Karácsonyi János: A Hunyadiak békésmegyei birtokai és a dobozi Dánffyok. In: A Békésvármegyei Régészeti és Múzeumi Társulat Évkönyve 12. (1887) 34–56.; Borovszky Samu: Csanád megye története 1715-ig. I–II. Bp. 1896. I.; Blazovich László: A Körös–Tisza–Maros-köz középkori településrendje. (Dél-Alföldi évszázadok I.). Békéscsaba–Szeged 1985; Bajnai Beke István: A battonyai római katolikus egyházközség története. Battonya 2001. 2 Lásd: Barangolások a Száraz-ér mentén. Szerk. Stribiczné Dankó Katalin. Tótkomlós [2004]. 11. 12.; Gilicze János és Schmidt József: Földeák. Szerkesztette Blazovich László. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepu-lesek_ertekei/Ofoldeak/pages/002_tisza.htm (2022.01.6.); Gazdag László: A Száraz-ér vízrendszere. Földrajzi Értesítő 13. (1964) 367–374; <http://users.atw.hu/dunaihorgaszok/szarazer.html> (letöltés: 2022. jan. 12.)

3 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1901. 144–164.; Engel Pál: Magyar Középkori Adattár: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. CD-ROM, Bp. 2001.

4 HU-MNL-OL-DL 90973. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár); Lásd: A Hédervári-család oklevéltára I–II. Szerk. Radványi Béla – Závodszy Levente. Bp. 1909–1922. (a továbbiakban: Hédervári); I. 208–211. (169. sz.), 211. o.; A Hédervári család történetéről lásd: Závodszy Levente: A Hédervári-család oklevéltára. Bp. 1922. II. Témánkhoz tartozó egyezségekről a XXVII–XXVIII. oldalakon ír.

A budai káptalan fenti oklevele I. (Jagelló) Ulászló király átiratában maradt ránk. A Jagelló király lemasoltatta és megerősítette a káptalan oklevelét, 1443. március 12-én, Szent Gergely pápa ünnepén.⁵ A fiatal király nem sokkal élte túl az oklevél megerősítését. 1444. november 10-én elesett a várnai csatában. Ennek ellenére az ő nevében adták ki 1444. december 21-én azt a parancslevelet, mely már néhaiként említi Tamási Henriket. A Tamási családnak tehát férfiágon magva szakadt. Ulászló – pontosabban a nevében intézkedő hivatal – megparancsolta a budai káptalannak, hogy Hédervári Lőrinc nádort és fiát, Imrét, a macsói bánt iktassa be a Tamásiak különböző birtokaiba a családjaik közti egyezségből következőleg. Somogy, Pozsega, Tolna, Baranya, Veszprém, Valkó megyei birtokokat sorol fel az oklevél. Az 1443-ban kötött egyezségekben szereplő dél-alföldi helységeket – a Száraz-ér mellékét, valamint Hódot, Vásárhelyt – *nem említi*. A budai káptalan az iktatásról 1445. január 31-én kelt levelben számolt be – az akkor már halott – Ulászló királynak.⁶

Az iktatás nem volt mindenkinek kedvére. Lorántfi György tiltakozást jelentett be, arra hivatkozva, hogy ő 1423. november 5-én örökösödési egyezményt kötött a Tamási családdal. A Lorántfi által igényelt birtokok között Száraz-ér mellettiek nem szerepelnek. Az országtanács úgy határozott, hogy Tamási Henrik 1423-ig szerzett birtokait kapja meg Lorántfi, a Héderváriak pedig azokat a birtokokat nyerjék el, melyeket Tamási Henrik később szerzett meg.⁷

Az események fordulatai során Hunyadi János került Magyarország élére: 1446 júniusában választották meg kormányzóvá.⁸ Egy hónap sem telt még el megválasztása óta, és ő is jónak látta megerősíteni Tamási Henrik és a Héderváriak egyezségét: 1446. július 1-jén adta ki erről az oklevelet. Hunyadi János átiratta a budai káptalan fent említett oklevelét, a következő kikötéssel: *Hod és Wasarhel oppidumokról ne rendelkezzenek, mert ezek az ő – tehát Hunyadi – tulajdonát képezik. A budai káptalan oklevelének Hunyadi által kiadott másolatában is ott áll a birtokfelsorolás, de a Száraz-érmelléki településeket ez az átirat is csak általánosságban említi: „Item universe possessiones in districtu Zarazermelleke vocato in Orodienzi”.⁹*

A Herceg család közbelép, Battonya is szóba kerül

Egy másik család – a Herceg – tagjai felléptek a Héderváriak birtokba iktatása ellen. Per kezdődött, melyről egy 1446. szeptember 29-én kelt oklevél tájékoztat. (Ez utóbbinak kivonata

II. Lajos király 1523-ban kelt oklevelében maradt fenn.)¹⁰ Az oklevél hagyományozódásának részleteit később ismertetem, most lássuk a per lefolyását.

Az 1446. szeptember 29-én kelt oklevél szerint a Herceg család tagjai tiltakoztak, amiért a Héderváriakat beiktatták a következő birtokokba:¹¹

Újvár várának fele,
Somogy megyében levő Dewshyda, Azalo, Egres, Kethel, Omak, Rwpol, Malyhna, Rwpolfew, Plyskewelgh, Gyekfalwa, Magyarfalwa, Bekastho, Zerdahel, Zenna, Denna, Wyuarlaka, Zenth Palhoztharthozo, Warmyzwewlgye birtokokban levő birtokrészek¹²,
továbbá Tolnában Tamási vára és Thamassy, Naghthengelycz, Kysthyengelycz, Kospa, Zempche, Porosa, Gonozd, Megyesfewgh, Inoka, Kewkwth, Remethe, Kanya, Ewssy, Thengeld, Saarffalwa, Ireww birtokok¹³,
valamint Somogyban Hedrehel, Henche, Kardarkwth, Gyege, Also Wysnie, Hodosfew, Zentkyral, Kenez, Gyewngyews,¹⁴ továbbá Pozsega vára és Pozsegában mindkét Hypnye, Hewmoocz, Wlyhocz, Zeremenyk, Dreskowcz, Pribinye, Zelcze; továbbá másik Podversa vára valamint szintén Pozsegában Felsew Podwers, Also Podwersa, Kopaanch, Lypynve, Bakafew, Jakabwelgye, Benekonaz, Hergoldo, Zelna, Also Zelnacz, Felsew Zelnathacz, Werlye birtokok;¹⁵
Baranya megyében Also Marsa nevű birtok fele;
továbbá Beletinc várkastélya¹⁶ és Beletinc birtok
továbbá a Báza folyón levő hajó;¹⁷

10 HU-MNL-OL-DL 1816. II. Lajos oklevele, Wenzel Gusztáv: Hédervári Ferenc jószágai feletti per és ítélet 1523-ban. In Magyar Történelmi Tár. 1859. (1. sorozat) VI. 1–80. Magyar nyelvű összefoglalását lásd: Hédervári I. 579–583 (405. szám)

11 A birtokok felsorolását lásd: HU-MNL-OL-DL 1816. II. Lajos oklevele, 8. o.; lásd Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 27–28.

12 Újvárhoz (Kaposújvár) tartozott Déshida, Aszaló, Egres, Kecel, Omak, Rupol, Malihna, Rupolfő, P(i)liskevölgy, Gyekfalwa, Magyarfalwa, Békástó, Szerdahely, Szenna, Denna, Ujvárlaka, Szent-Pálhoz tartozó (vagyis: Szent-Pál, Szent-Pátvölgy) és Várvizvölgye. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp. 1890–1913. II. 574.; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 27,

13 Tamási, Nagytengelic, Kistengelic, Kospa (Kosba, Tamási mellett), Szempce (Szempce nevű pusztá, Tamási mellett), Porosa, Gonozd (Tamási mellett), Megyesfő (?), Inoka, Kőkút, Remete, Kánya, Ősi, Tengöld (Tengőd), Sárfa, Ireg. Lásd Csánki D.: Történelmi földrajz i. m. III. 407. 436–437, 451, 477; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 27.

14 Hedrehel (Héderhely), Hencse, Kadarkút, Gige (Gege), Alsó-Visnye, Hodosfő, Szentkirály (Rinyaszentkirály), Kenéz (Kenész), Gyöngyös. Csánki D.: Történelmi földrajz i. m. II. 577–578. 609. 644.; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 27–28.

15 Lipinye (Lyupina), Hajmóc (Emovci), Wlyhocz, Zeremenik, Drezskovc (Drzskovczi), Pribinye, Szelcze, Podversa (Podvrško), Felső-Podversa, Alsó-Podversa, Lipinye, Bakafő, Jakabvölgye, Benekonaz (Banicsevó), Hergoldo, Zelna, Alsó Zelnac, Felső Zelnathacz, Verje. Csánki D.: Történelmi földrajz i. m. II. 393; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28. (Hypnye nevét korrigáltam a kézirat alapján.)

16 Csánki D.: Történelmi földrajz i. m. II. 268–269.; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28.; Koppány Tibor: A középkori Magyarország kastélyai. (Művészettörténeti Füzetek 26.) Bp. 1999. 118.

17 Folyó Horvátország északkeleti, Szerbia északnyugati részén.; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28.

5 HU-MNL-OL-DL 90973. Lásd Hédervári I. 211–213. (170. sz.)

6 Hédervári I. i. m. 215–220.; Engel Pál: Tamási. In: Engel P.: Magyar Középkori Adattár i. m.; Tamási János erdélyi vajda fiai voltak Henrik, János és László. Ők hárman 1432-ben fordulnak kérelemmel a pápához. A Tamási családról lásd: Wertner Mór: Újabb nemzeti kutatások (IV). Turul 22. (1904) 178–182., 181–182.

7 Závodszy L.: A Hédervári-család oklevéltára. II. XXVII–XXVIII; Hédervári I. 220–229. (175., 176. sz.)

8 Elekes Lajos: Hunyadi. Bp. 1952. 287.; Pálosfalvi Tamás: A Hunyadiak kora. 1437–1490. Bp. 2009. 30.

9 Lásd HU-MNL-OL-DL 90978; Hédervári I., i. m. 236–238. (183. sz.)

Valkó megyében, Vízköz kerületben (*Walko, in districtu videlicet Wyzkwz*) Sahor, Rathynocz, Bwfyncz, Prohwd, Iztkrwhg, Thwnyocz, másik Thwnyocz, Zablatya, Dwgwłaz, Losynocz, Badinocz, Lwkanocz, Lethynocz, Baskochy, Herthelyncz, Waharocz, Lypocz, Krazeyncz, Gozylathy, Opoyewcz, Wthworchyke, Glogonaez, Radanachy, Bwbwlynocy, Kazthyncz, Lwkwzelo, Wthworchyke, Lypolcz, Brathencyz et Blasewłcz; ugyanazon megyében Komary Zentkyewrgh nevű birtokok birtokrésze;¹⁸

Tolnában Meen, Naghcheh;¹⁹

továbbá Csanád megyében Hód és Vásárhely mezővárosokhoz tartozó Hod és Wasarhel, Thoron, Abran, Tharyan, Zenth Myhalwczaya, Chomorkan, Samson, Donath-Tornya, Hegyes, Kwthws, és Kamaras mezővárosok és birtokok; továbbá a Szárazér melléke kerületben (*in districtu Zarrazermelleke*) Keeth Sopron, Waryas, Mykehaza, Lwkachffalwa, Kynged, Zyond, Kandaffalwa, Bathonya, Bathornya és Tompa, és az Arad megyében levő, az említett Thoron mezővárosához tartozó Dombeghaz, Iratus, Wyzes, Maryan, és Abon, valamint Keethkwpa, Kerezthhyenardew, Wasegnaza, Megyes, Nados, Harom, Atthyfew nevezetű pusztabirtokok (*predium*).²⁰

Az összeírás tehát Somogy, Tolna, Baranya, Pozsega, Valkó megyékben említ birtokokat, de ezeken kívül dél-alföldi helységeket is megnevez. Ez utóbbiakat olvasva felfigyelhetünk rá, hogy Hód és Vásárhely is szerepel ebben az 1446 szeptemberére keltezett Herceg–Hédervári egyezményben, márpedig Hunyadi János 1446. július 1-jén ezeket a helységeket sajátjaként tekintette. Másik, említésre méltó mozzanat, hogy a Herceg–Hédervári egyezményben név szerint szerepelnek Száraz-ér melléki helységek is, köztük Battonya, Batornya, Tompa, noha 1443-ban és 1446. július 1-jén csak általánosságban említették a Szárazér menti birtokokat.

A pereskedés a korszakban szokásos huzavonával, halogatással folyt. Herceg Rafael – választott boszniai püspök

– és fiverei – Fülöp és Pál az országbíró elé idézték Hédervári Lőrinc nádort és fiait – Imrét és Miklóst vízkereszt nyolcadára, vagyis 1446. január 13-ra.²¹ A pert Rozgonyi György országbíró, valamint Pálóczi László ispán²² perhelasztó levelei révén elhalasztották Szent Jakab apostol ünnepének nyolcadára: 1446. aug. 1-re. Akkor Herceg Rafael maga és fiverei – Fülöp és Pál – nevében a pécsi káptalan ügyvédvalló levelével Pálóczi László elé járult, és meg akarta szerezni a fenti várakat, mezővárosokat, birtokokat és falvakat.

A Tamási és Herceg család egyezsége?

A Herceg család tagjai Pálóczi László országbíró előtt saját igazukat bizonyítandó különböző okleveleket mutattak be: I. Károly király oklevelét, valamint Magyarország főpapjának és báróinak oklevelét, továbbá Zsigmond király neve alatt 1411. július 12-én kelt oklevelet, mely magába foglalta Zsigmond 1405. április 24-én kelt oklevelét is. Ez utóbbi szerint Tamási János vajda utód nélküli halála esetére birtokait rokonaira, Szekcsői Herceg Istvánra és Lászlóra hagyja. Tamási János vajda fiai, Henrik és László ezt 1411-ben megerősítették, vagyis utód nélküli haláluk esetén a birtokaik a Herceg családra szállnak.²³ Ezek, a magukat Zsigmond-korinak mutató oklevelek nem sorolnak fel konkrét birtokneveket: általánosságban szólnak arról, hogy Tamási János birtokai a Hercegekre szállnak.

A Hédervári család ügyvédje ezt nem hagyta annyiban. Péceli Benedek – Hédervári ügyvédje – az országbíró előtt kijelentette: amikor Herceg Rafael, Fülöp és Pál javára a birtokba iktatás megtörténik (*tempore [...] fiende*), ő ellentmondást tenne (*facta fuisset*) Hédervári Lőrinc és Imre nevében. Tamási Henrik halála és magszakadása esetén ugyanis az említett várak, mezővárosok és birtokok nem a Herceg fiverekre, hanem Hédervári Lőrincre és fiára, Imrére szállnak. Ennek igazolására nyolc oklevelet mutatott fel Pálóczi László országbíró bírának. A ránk maradt forrás sajnos nem sorolja fel mind a nyolcat, de a következőket megemlíti: az első oklevél Károly királyé, a második Garai Miklós nádoré, a harmadik a budai káptalané, a hatodik Ulászló magyar és lengyel királyé, a hetedik Hunyadi Jánosé, Magyarország kormányzójáé, a nyolcadik Magyarország főpapjaié és báróié.²⁴ A budai káptalan, I. Ulászló és Hunyadi János okleveléről fentebb már tettünk említést.

Kit illetnek tehát jog szerint a birtokok? A Hédervári vagy a Herceg családot? Kikkel kötött egyezséget annak idején Tamási család?

18 Szahor, Ratinóc, Businc, Prohud, Isztrög, Tunyóc, Zablatya (Zablatye pusztá, Zahlatya), Dugulasz, Losinóc, Badinóc, Lukuszelo, Letinóc, Baskóci, Hertelinc, Vaharóc, Lipóc (Felsőlipóc?), Krazeync, Goszilati, Opojevc, Vtvoricke, Glogonác Radanaci, Bubulinóc, Kasztinc, Lukuszelo, Vtvoricke, Lipolcz, Bratenic, Blazsel, valamint Komár-Szentgyörgy. Lásd Csánki D.: Történelmi földrajz i. m. II. 269, 325, 263–264.; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28.

19 Mény, Nagycseh (Csehi pusztá), Csánki D.: Történelmi földrajz i. m. III. 420, 441.; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28.

20 A következő települések sora: Hódmezővásárhely, Torony, Ábrány, Tarján, Szentmihályutca, Csomorkány, Sámson (Békéssámson), Donáttornya, Hegyes, Kutas (Tótkutas), Kamarás (Csató-Kamarás), Kétsopron, Varjas, Mikeháza, Lukácsfalva, Kinged, Sziond, Kandafalva, Battonya, Batornya (Baktornya), Tompapuszta; Dombegyháza, Iratos (Dombiratos), Vizes, Marján, Abony, Kétkupa, Keresztényerdő, Vasegyháza, Meggyes, Nádas, Háromasszonyfő. Lásd: Blazovich L.: Körös–Tisza–Maros-köz i. m. 57, 69.; Csánki D.: Történelmi földrajz i. m. I. 693.; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28. Bathonya, Bathornya et Tompa in districtu Zarrazermelleke... HU-MNL-OL-DL 1816. II. Lajos oklevele, 1523, 8. o. alulról 5 sor. (Ezen a ponton módosítottam Wenzel G. 1859. évi kiadásán.) Baktornyát Karácsonyi az Arad közelében lévő Tornyával azonosítja. Borovszky szerint azonban Baktornya beolvadt Battonyába.; Karácsonyi János: Békésmegye nemzetségei. In A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténeti Társulat Évkönyve 11. (1884–1885) 73–90. 87.; Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. 1897. II. 21–23.

21 Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28.

22 Rozgonyi György 1446 júniusáig országbíró, Pálóczi László követi.

23 HU-MNL-OL-DL 1816. 32. oldal; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 29–31.; Borovszky S.: Csanád vármegye i. m. I. 115.; I. Károly király oklevele a következő lehet: 1342-ben I. Károly Tamási várát adta Tamási János fiainak. Lásd: Hédervári I. 34. 46–54.

24 HU-MNL-OL-DL 1816. 32. o. (A harmadik oklevél után a kéziratban is a hatodik következik); Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 31–32.

A Hédervári és Herceg családok egyezsége

Az országbíró előtt nem dőlt el egyértelműen a kérdés. A két család ezért barátságos egyezséget kötött Pálóczi László országbíró előtt: egyrészt Hédervári Lőrinc és fiai, Imre és Miklós, másrészt Szekcsői Herceg Rafael, Fülöp és Pál kötöttek egyezséget. Ennek értelmében a Héderváriak tulajdonába kerülnek a következő javak: Tamási vára, Pozsega vára, Podvorsa kastély minden mezővárossal, faluval és összes tartozékával. Másrészt a Herceg család tagjainak vagyonát gyarapítja Újvár várának fele, Beletinc kastély, Héder (Hedrehel) mezőváros, Majsa birtok, valamint Csanád, Arad, Valkó, Somogy és Baranya megyékben levő birtokok, valamint a Szárazermelleke (*in districtu Zarrazermelleke*) kerületben levő birtokok. Az egyezés azt is tartalmazta, hogy ha az egyik szerződő fél utód nélkül kihal, birtokaik a másik szerződő félre szállnak. Hozzáadták továbbá, hogy ha Tamási Henriknek mások kezénél egyéb birtokai volnának, azt közösen szerezzék vissza, és utána osszák kétfelé.²⁵ Pálóczi László országbíró oklevelet állíttatott ki az előtte lefolyt egyezségről 1446. szeptember 29-én. A székesfehérvári káptalan ennek alapján végrehajthatta az iktatást. Mátyás király ugyanis 1464. április 22-én Hédervári Lőrinc fiainak, Imrének és Miklósnak kérelmére megerősítette Pálóczi László oklevelét és a székesfehérvári káptalan iktatólevelét.²⁶

Fény derül a hamisításra

Nem sokkal a Herceg–Hédervári egyezés után drámai fordulatot vettek az események. 1448-ban oklevél-hamisítást elítéltek és máglyán megégettek egy tehetséges írnokot, Zomlini Gábor deákot. Nyilván tiszta lélekkel, mások megkárosítása nélkül akart meghalni, ezért kivégzése előtt megvallotta, hogy melyek voltak azok az oklevelek, melyeket hamisított. Zomlini Gábor vallomása bekerült Werbőczy István 1514-ben készült Hármaskönyvébe. Ebben a felsorolásban szerepel Zsigmond királynak a Herceg család javára szóló oklevele is. A beszámoló szerint ez az oklevél Tamási vajda fiainak, Lászlónak és Henriknek kérésére készült.²⁷ Zomlini kijelentése, hogy az

a hamisítvány a Tamásiak kérésére készült volna, a következők miatt érdekes: A halni készülő Zomlini szerint őt senki sem kérte hamisításra, hanem csak jóhiszeműen elfogadták az ő hamisításait.²⁸ A Tamásiak magszakadásával a hamisítvány kedvezményezettje a Herceg család lett. A Tamásiak vajon miért láttak szívesen egy olyan oklevelet, mely a Héderváriak helyett a Hercegeket teszi meg birtokaik örökösévé?

A Tamásiak és Hercegek megegyezéséről szóló, Zsigmond király neve alatt kiadott oklevél mindenestre hamisítvány. Ennek ellenére egy ideig mégis elfogadták a rá való hivatkozást. Arra, hogy Hunyadi János kormányzó sem emelt elene kifogást, később még visszatérünk. A Herceg és Hédervári család egyezségéről szóló, 1446. szeptember 29-én kelt oklevelet – mely a Zsigmond király neve alatt kiadott hamisítványra épül – Mátyás király 1464. április 22-én kivonatoltatta, így hozzájárult tartalma megőrzéséhez.

A szövevényes történet azonban nem ért véget. Török-ellenes várháború és árulással vádolt főúr története is színesíti a Szárazér mellékéről szóló forrás történetét.

Árulással vádolt főúr

1521. augusztus 29-én török kézre került Nándorfehérvár, a déli határvédelem kulcsfontosságú erődítménye. Nándorfehérvár ura, Hédervári Ferenc az ostrom előtt elhagyta a várat, ezért elmarasztalták a vár elestéért. II. Lajos király elkobozta birtokait, és másoknak adományozta azokat. Ekkor több nemes ember szót emelt ügyvédje által, mondván, hogy a Hédervári-birtokok bizonyos része valójában őket illeti. A kérelmezők között volt Szekcsői Herceg Ferenc fia, Miklós is. A többiekkel együtt az ő kérését is elutasították: erről tanúskodik az 1523. szeptember 15-én – Szent Kereszt

25 *Zarrazermelleke*: HU-MNL-OL-DL 1816., 32. o. alulról 9. sor; Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 32–33; Borovszky S.: Csanád vármegye i. m. I. 116.

26 „sexagesimo die octavarum festi Beati Jacobi Apostoli in anno gracie millesimo quadringentesimo quadragésimo sexto” tehát 1446. szept. 29. Valamint „anno verbi incarnati millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto, decimo calenda Maii”, tehát 1464. április 22. Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 27. 33. Vö. Hédervári I. 583.

27 „Item una litera priuilegialis sub secreto sigillo quondam domini Sigismundi Regis, cum medio capite aquilae ad supplicationem dominorum, quondam Ladislai, & Heinrich filiorum Wayvodae de Thamasij, de eo scilicet quod si ipsos sine haeredibus decedere contingeret, tunc eorum bona & possessiones tam haereditariae, quam acquisititiae in filios Herczeg, condescendat.” *Staphanus Werbevi*: Tripartitum, Viennae 1628. II. XIV. p. 83.; Werbőczy István: Hármaskönyv. II. 14. §. 58. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

Lásd még: Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredeti 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1897. (reprint 1989), II. 14. §. 58. 266. o., „Továbbá egy, néhai Zsigmond király úrnak, az egyfejú sasos titkos pecsége alatt, a néhai Tamás vajda fiainak: László és Henrik uraknak kérésére készített kiváltság-

levél, arra nézve tudniillik, hogy ők történetesen örökösök hátrahagyása nélkül halnának el, akkor ezeknek, mind az örökségi, mind pedig szerzeményes fekvő jószágai és birtokaik a Herczeg fiaira szálljanak.” Werbőczy Hármaskönyve, i. m. II. 14. §. 58. 267. o.

Az említett 1411. júl. 12. oklevél regesztája, hamis voltának kimutatásával: Zsigmondkori Oklevéltár. III. Mátyusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1993. 214. o. (687. sz.); Karácsonyi J.: Hunyadiak békés-megyei birtokai i. m. 34–56. 39.; Borovszky S.: Csanád vármegye I. i. m. 116. Lásd még Werbőczy István: Hármaskönyv. II. 14. §70 és 76 http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm : „70. § Továbbá, egy pergamen levél, melynek a hátára néhai Zsigmond király úrnak nagyobb pecsége van illesztve arról, hogyha néhai Lászlónak és Henriknek a Vajda fiainak magvaszakadna, ezeknek tudniillik összes birtokai, de csupán az örökségiek, Herczeg fiaira szálljanak.”

„76. § Továbbá egy, Zsigmond király úrnak titkos pecsége alatt Györgynek a Nempthi Loránt fiának részére készített királyi jóváhagyásról szóló kiváltságlevél arra nézve, hogyha Thamásy Henrik fiának: Jánosnak, magva találna szakadni, akkor ennek várai és minden egyéb birtokjogai arra a Györgyre háromoljanak.”

28 „Továbbá: mindazokat, a melyeket felsoroltam, senki más nem, hanem csak én magam Gábor készítettem. És tudja meg mindenki, hogy azokat nem az illetők koholtatták csalárdul velem, a kinek részére kiadtam, hanem és koholtam azokat álnokul: és az illetők mindig azt hitték, hogy azok valódiak és igaz úton keletkeztek. Senki sem gyanúskodik tehát, hogy az említettek nézve, azok vétkesek lennének, mert nem az ők családágukból, hanem az enyémből vannak.” Werbőczy István: Hármaskönyv. II. 14. §. 81. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

felmagasztalásának második napján – kelt hatalmas oklevél, mely számos korábbi oklevél kivonatát is tartalmazza.²⁹

Herceg Miklós 1521-ben – Hédervári Ferenc elítélése után – az 1446. szeptember 29-én kelt, Herceg–Hédervári egyezsége hivatkozva kérte magának Tamási és Pozsega várakat és Podversa kastélyt. – Dél-alföldi birtokokat, Száraz-ér mellékét tehát nem követelt magának. – Emlékezzünk rá: az 1446-ban kötött egyezés azt is tartalmazta, hogy ha az egyik szerződő fél utód nélkül kihal, birtokaik a másik szerződő félre szállnak. Herceg elutasításának egyik oka az volt, hogy az 1446-ban kötött baráti egyezés hamis oklevelekre épült: Zomlini Gábor oklevél-hamisítására. Herceg Miklós 1523-ban történt elutasításának másik oka az volt, hogy Hédervári Ferenc nem halt meg, a per során még életben volt.³⁰

II. Lajos királynak a Hédervári-birtokokkal kapcsolatos, 1523-ban kelt oklevélbe bemásolták Mátyás király fent említett, 1464. április 22-én kelt oklevelét, mely tartalmazza a Hédervári és Herceg család 1446. szeptember 29-én kelt egyezségét. Ez utóbbi tájékoztat Zsigmond király két hamis okleveléről is, melyre a Herceg család ügyvédje 1446-ban hivatkozott.

A Herceg–Hédervári egyezés hitelessége

Blazovich László szerint 1446. szeptember 29-én kelt oklevél hamisnak ítéltetett.³¹ Nem látok azonban olyan érvet, amely alapján a Pálóczi László országbíró előtt 1446. szeptember 29-én kelt oklevél hamisnak volna tekintendő. Jogilag persze nem volt érvényes, hisz hamis oklevelekre hivatkozott, de a Herceg–Hédervári egyezés és birtokfelosztás ettől még valóban végbemehetett. Mint már említettük, Zomlini Gábor deák kivégzése előtt felsorolta azokat az okleveleket, melyeket hamisított, és vallomása bekerült Werbőczy István Hármaskönyvébe. A Pálóczi országbíró előtt 1446. szeptember 29-én kelt oklevél nem szerepel ezek között.³²

Kié Hód és Vásárhely?

Az 1446. szeptember 29-én kelt oklevél további furcsaságot is rejt magában. A szóban forgó oklevél ugyanis a vitatott birtokok között felsorolja Hód és Vásárhely nevét is.

Említettük, hogy a Herceg család ügyvédje 1446-ban Pálóczi László országbíró előtt bemutatta Zsigmond király utóbb hamisnak bizonyult okleveleit: az 1446. szeptember 29-én kelt oklevél ezeket a pseudo-Zsigmond-féle oklevelek szövegét is tartalmazza. A Zsigmond neve alatt készült hamisítványok nem sorolnak föl birtokokat. Birtokneveket is feltüntetnek

azonban azok az oklevelek, melyeket a Hédervári család mutatott föl az országbírónak a Herceg családdal való megegyezésük előtt. Ezek közé tartozott a budai káptalan már ismertett oklevele, mely 1443. január 25-én – Szent Pál apostol megtérésének napján – kelt: eszerint Hédervári Lőrinc és fia, valamint Tamási Henrik rokonságukra való tekintettel egyesítik birtokaikat. A felsorolt birtokok között szerepel Hód-vásárhely. Hunyadi János kormányzóként 1446. július 1-jén átíratta a budai káptalan fent említett oklevelét Tamási Henrik és a Héderváriak egyezségéről, *Hód és Wasarhel oppidumokról* kikötve, hogy ezek az ő, tehát Hunyadi János tulajdonát képezik. Az 1446-os Herceg–Hédervári egyezésben a jelek szerint nem vették figyelembe a Hunyadi-féle kikötést. További furcsaság, hogy a jogilag érvénytelen, és a Hunyadi családot megrövidítő Herceg–Hédervári egyezés oklevelét Mátyás király is kivonatoltatta 1464-ben.

1447. április 2-án Magyarország főurai és főpapjai előtt megjelent Hunyadi János kormányzó fia, Hunyadi László. Eltiltotta édesapját attól, hogy a Csanád megyében levő *Hodwasarhel*, *Chomorkay* és *Donathornya* birtokokat elidegenítse Hédervári Lőrinc nádor és Szekcsői Raphael valamint Herceg Fülöp és Pál részére.³³

Hód és Vásárhely hovatartozása fölött tehát további per kerekedett. Magyarország főpapjai és bárói által 1450. március 3-án kiadott oklevél foglalkozott az ügygel. Eszerint a Hédervári és Herceg család baráti egyezségében a Herceg család úgy kapta meg Hód és Vásárhely birtokokat, hogy azok akkor valójában Hunyadi János tulajdonában álltak. A Herceg családot beiktatták ezekbe a birtokokba, de titokban, Hunyadi János kormányzó tudta nélkül. Miután Zomlini Gábor deák bevallotta hamisításait, Hunyadi János intézkedett a birtokok visszaszerzése ügyében. A tárgyalt oklevél szerint kormányzóként hozzájárult a Tamási és Hédervári család egyezségéhez, de Hunyadi ügyvédje azzal érvelt az országtanács előtt, hogy Hunyadi *illiteratus*. A szó arra utalhat, hogy a kormányzó nem tudott latinul olvasni, nem tudta elolvasni az oklevelet, amelyhez beleegyezését adta. Mindez azért érdekes, mert Hunyadi, miként fentebb rámutattunk, kivette Hódot és Vásárhelyt a Tamási–Hédervári egyezségből, amikor ezt az egyezséget 1446 júliusában megerősítette.³⁴

33 HU-MNL-OL-DL 37605. A Hungaricana-ban közölt regeszta alapján; *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története: a hon ezer éves fennállása emlékeztetére. I–V. 1901. II. 307.

34 *Teleki József*: A Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. Pest 1853. Oklevéltár, X. 248–256. 250. 253. 254. Teleki az oklevélkiadás előszavában, a 248. oldalon arra utal, hogy Hunyadi a Herceg–Hédervári egyezséget erősítette meg a „diák nyelv” ismeretében járatlanként.; Karácsonyi és Borovszky a Tamási–Hédervári egyezségről írják, hogy Hunyadi megerősítette, majd azzal védekezett, hogy „illiteratus,” nem tud latinul.

Karácsonyi J.: Hunyadiak békésmezei birtokai i. m. 34–56. 39. 40; *Borovszky S.*: Csanád vármegye I. i. m. 115, 116.; Karácsonyi és Borovszky nem látszanak ismerni Hunyadi 1446. július 1-jén kelt oklevelét (HU-MNL-OL-DL 90978.) melyet a Hédervári-család oklevéltára említ (Hédervári I. 236–238); A visszaiktatásról: Hédervári I. 270–271. (205. sz.); Hunyadi tanultsága kapcsán említi az ügyet Elekes Lajos: Hunyadi. Bp. 1952, 87–88; »Latinul később sem tanult meg, legalább nem jól. Kitűnik ez egy 1449–1450-ben lefolytatott birtokperből, melynek végén az országtanács Hunyadinak ítélte Hód és Vásárhely birtokát, annak ellenére, hogy ezt a Szekcsői Herczeg–Hédervári atyafiság is magának tekintette s bevette osz-

29 Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 1–80. Magyar nyelvű összefoglalását lásd: Hédervári I. 579–583 (405. szám)

30 Hédervári I. 581–583.

31 „...a Szekcsői Herczeg család 1446. szeptember 29-én kelt, hamisnak ítélt okleveléből kitűnik...” *Blazovich László*: A mezővárosi fejlődés néhány sajátossága a középkori Hódmezővásárhelyen és környékén. Századok 117. (1983) 394–403. 397.

32 Werbőczy István: Hármaskönyv. II. 14. §. 58. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

A főpapok és bárók 1450. március 3-án kelt oklevele szerint azonban Hunyadi kormányzóként a Herceg és Hédervári családok baráti egyezségéhez is hozzájárult. Ez azért említésre méltó, mert a Herceg–Hédervári egyezség ránk maradt változatában nem szerepel Hunyadi beleegyezése. A szerződés Mátyás király kivonatában maradt ránk, talán az eredetiben ott volt Hunyadi kormányzó hozzájárulása is.³⁵ A főpapok és bárók 1450. március 3-án végül is semmisnek nyilvánították a Zsigmond király nevében kelt hamis oklevelet és a Hódra valamint Vásárhelyre vonatkozó beiktatást, és elrendelték, hogy a csanádi káptalan iktassa be Hunyadi Hód és Vásárhely birtoklásába.³⁶ A visszaiktatás meg is történt, erről Magyarország főpapjai és előkelői 1450. június 9-én adtak ki oklevelet.³⁷

Zsigmond kori adománylevél egyébként nem maradt fenn arról, hogy Hunyadi megkapta volna Hód és Vásárhely birtokokat. V. László 1456. május 12-én kelt okleveléből tudjuk, hogy Zsigmond mely településeket adományozott Hunyadinak. Ez az oklevél Hunyadi állítására hivatkozik. V. László oklevele a Zsigmond által Hunyadinak adományozott helységek között Hód és Vásárhely mellett Csomorkányt, Sámson, Donáttornyát, Csorvást és a Békés megyei Tompát is említi.³⁸ Vagyis olyan helységeket sorol fel, melyek az 1446. szeptember 29-i Herceg – Hédervári egyezség alapján a

tálylevelébe, melyet Hunyadi mint kormányzó, látott és megerősített. Azonban a vizsgálat kiderítette egyrészt azt, hogy a birtokosztály alapja egy hamis oklevél volt, másrészt azt, hogy a kormányzó „nem tudván deákul” (illiteratus existens) nem tudta ellenőrizni a szövegben foglaltakat.«

35 „Nichilominus ergo prescriptus Consensus in facto earundem possessionum Hod et Wasarhel per ipsum dominum Gubernatorem adhibitus rationibus expremissis reuocari et retractari posse adinueniebantur propterea quod prescripte litere ipsius Comitis Ladislai Adiudicatorie et Statutoria exinde secuta (igy!) necnon Consensuales sub nomine et titulo dicti condam domini Sigismundi Regis loquentes, ac concordiam inter prefatos filios Herczegh ex vna necnon prelibatum dominum Laurencium Palatinum et filios eiusdem ex altera partibus facta In dictis literis Adiudicatorijs Comitis Ladislai inserta simulcum adhibicione prescripti Consensus dicti domini Gubernatoris quo ad factum duntaxat dictarum possessionum Hod et Wasarhel invalidari et viribus prorsus cassari ac destitui, Eedemque possessiones, Hod, et Wasarhel cum suis pertinencijs ipsi domino Gubernatori et filijs suis predictis restatui debere nobis et Regni Nobilibus Nobiscum in Iudicio presentis cause consedentibus cernebatur.” *Teleki J.: A Hunyadiak kora Magyarországon X. i. m. 248–256. 254; Lásd még az előző jegyzetet. (HU-MNL-OL-DL 37607. ismeretében javítva.) (Köszönet Almási Tibornak az értelmező segítséghez.)*

36 *Teleki J.: A Hunyadiak kora Magyarországon X. i. m. 248–256.; Karácsonyi J.: A Hunyadiak békés megyei birtokai i. m. 39–40; Borovszky S.: Csanád vármegye i. m. I. 16.; Hédervári I. 270–271. (205. sz.)*

37 *Teleki J.: A Hunyadiak kora Magyarországon X. i. m. 259–262. (121. sz.); Lásd a fentiekhez: Szeremlei S.: Hódmezővásárhely i. m. 306–308.*

38 HU-MNL-OL-DL 37634.; Kiadása és fordítása: *Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. A honfoglalástól 1715-ig. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból I.) Békéscsaba 1967. I. 42–44. 44–46.; Fordítását lásd még: Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9.) Békéscsaba 1981. 69–71. 70–71. Vajon Zsigmond mikor adományozhatta a fenti helységeket Hunyadinak? Tudjuk, hogy 1434. január 17-én Baselben kelt oklevél szerint 1200 aranyat kölcsönöz Hunyaditól, és zálogba adja neki Arad megyében Papi mezővárost a hozzá tartozó marosi rév felével együtt. Elekes Lajos szerint nem sokkal ezután kaphatta meg Hunyadi a fent említett Csanád és Békés megyei birtokokat. *Elekes L.: Hunyadi i. m. 99–100.**

Herceg családot illették. A fentebb tárgyalt, 1450-ben kelt oklevél – mely Hód és Vásárhely hovatarozásával foglalkozik, mást települést nem említ. Tompából egyébként kettőt is számon tarthatunk a mai Békés megye területén. Az egyik a Szárazér melletti Tompa (Tompapuszta, Molnár C. Pál 20. századi festőművész szülőhelye). Amit V. László 1456-ban kelt oklevele említ, az valószínűleg nem a Szárazér melletti Tompa, hanem Csanádapáca és Orosháza között levő helység, a későbbi Monor.³⁹

Ha még nem elég bonyolult a kép: a Harapki Botos család tulajdonjoga

Hiába iktatták be Hunyadi kormányzót Hód és Vásárhely birtokába 1450-ben. A Botos család tagjai ugyanis igényt formáltak Hódra és Vásárhelyre, és több más dél-alföldi településre is.

Botos András temesi ispán volt, és a Valkó megyei Harapok településről Harapki néven is emlegetjük. A csecsemő V. László és I. Ulászló viszályában a csecsemő és édesanyja, Erzsébet oldalán foglalt állást. 1441-ben, amikor a bátaszéki csatában Hunyadi János és Újlaki Miklós legyőzték V. László híveit, Botos András is halálát lelte.⁴⁰ Az alább ismertető források szerint egy György nevű fia volt, valamint három lánya: Zsófia, Anna és Margit. Zsófia Laczk György felesége lett, Anna a fentebb már említett Herceg Pálhoz ment hozzá, Margit pedig Bazini Györggyel kötötte össze életét.

1453. szeptember 10-én fivérük, György, három fent említett lánytestvére terhére vállalva eladta Hunyadi Jánosnak 2000 forintért Kerekegyházát, és a hozzá tartozó Arad és Csanád megyei birtokokat: *Azony, Wereswynga, Kerekwynga, Bakthornya, Bathonya, Irathos, Dombeghaz, Kethsopron, Zyhan és Kynged.*⁴¹ Amennyiben a Botos család eladta ezeket a birtokokat, korábban nyilván az ő tulajdonukban kellett, hogy álljanak. Hogy mikor kerültek birtokukba, arról nem szól a forrás.

A fenti adásvételt nem tartotta meg emlékezetében mindenki az érintettek közül. V. László 1455. április 24-én Botos András két lányát, és az ő férjüket kedvezményezte. Annát – Szekcsői Herceg Pál feleségét – és Margitot – Bazini Gróf György feleségét. Herceg Pál és Gróf György érdemeire tekintettel az uralkodó számos birtok tulajdonjogában erősítette meg őket. Olyan birtokokról van szó, melyek – az oklevél szerint – korábban Botos András tulajdonában voltak. A felsorolt javak közt szerepel Harapok, valamint Valkó, Szerém, Bács, Baranya megyében levő birtokok, továbbá *Dombegyhazirathos*,

39 *Karácsonyi János: Békésvármegye története. III. Gyula 1896, 324. (Csánki Tompaegyháza néven azonosnak veszi a két települést.) Mátyás király 1458-ban két Tompát adományozott Ábrámffy Tamásnak. Haán Lajos: Békés vármegye hajdانا. I–II. Diplomatarium Békessiensis. Pest 1870, II. 78.*

40 „...ubi et Andreas Bothos homo severus severa morte interit.” *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I–II. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. 1985. I. Textus, 239. (Cap. 227.); Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. Bellus Ibolya, Kristó Gyula. Bp. 2001. 272–273. o. (227. fejezet); Engel P.: Magyar Középkori Adattár i. m.*

41 HU-MNL-OL-DL 37626. Hungaricana-ban olvasható regeszta felhasználásával; *Borovszky S.: Csanád vármegye i. m. I. 117.; Borovszky S.: Csanád vármegye i. m. II. 21. 23. 37–38. 43.*

Kethsoffron és Vyzes Arad megyében, és *Bathonya, Bathornya, Kyrallyhegyesse, Wasarhely, Hold, Taryan, Thomerkan, Samsony és Donathornya* birtokok Csanád megyében.⁴² Több furcsaságra is rámutathatunk: A Botos lányokat 1455-ben olyan birokok tulajdonában is megerősítette a király, amely birtokokat 1453-ban Botos György eladta. Hód és Vásárhely is szerepelnek a Botos lányok birtokai között 1455-ben, noha Hunyadi 1450-ben már beiktatták Hód és Vásárhely birtokába. E szerint az 1455-ben kelt oklevél szerint a felsorolt birokokat korábban Botos András birtokolta. Ő pedig 1441-ben halt meg. Vagyis: amikor 1443-ban Tamási család a sajátjának tekintette a Szárazér-mellékét, és 1446-ban a Hédervári és a Herceg család egyaránt meg akarta szerezni Battonyát és környékét, akkor erre a vidékre a Botos család is igényt tartott. Igazat adhatunk Borovszky Samunak, aki szerint Herceg Pál nem csupán Zomlini hamisítványa alapján igényelte Battonyát, hanem a Harapki Botos családdal való rokonsága okán is. Az I. Ulászló neve alatt, 1444 decemberében kelt oklevél a Héderváriak birtokba iktatásáról talán azért nem említi meg a dél-alföldi településeket, mert azok Botos család tulajdonában voltak.

V. László király 1455-ben (vagy 1454-ben?), Szent Dorotyia napján – február 6-án – más birtokokkal együtt Hunyadi Jánosnak adományozta Battonyát (*Kerekeghaz, Azony, Werewynga, Kerekwynga, Bakthornya, Bathonya, Irathos, Dombeghaz, Keth Sopron, Zijhan, Kijnged*). V. László február 6-án utasította az aradi káptalant, hogy iktassa be Hunyadi a birtokba. Az iktatás Szent Mátyás napján – február 24-én – ment végbe. Az aradi káptalan az iktatás 15. napján állította ki erről az oklevelet, vagyis 1455. (vagy 1454?) március 10-én.⁴³ Akár az 1454., akár az 1455. évet fogadjuk el keltezési évként, az oklevél mindenképpen korábbi, mint a Botos lányok javára kiállított oklevél. Ettől függetlenül úgy tűnik, Battonya és Baktornya továbbra a Hunyadiak birtoka maradtak.⁴⁴ Hód és Vásárhely nevét V. László 1455. (vagy 1454?) március 10-én kelt oklevele nem említi: V. László csak a már hivatkozott, 1456. május 12-én kelt oklevelében erősíti meg Hunyadi több dél-alföldi település, köztük Hód és Vásárhely birtoklásában.⁴⁵

Oklevélproblémák, pontosítások

A Herceg és Hédervári egyezség kiadásának története szempontjából megemlíthető, hogy Fejér György Codex Diplomaticus című forráskiadványának X/7. kötetében 1437-re keltezi a

Hédervári–Herceg egyezményt, mely Battonya, Dombegyháza és a többi Szárazér-melléki település nevét említi.⁴⁶ A helytörténeti szakirodalom egy része átvette ezt a dátumot.⁴⁷ Engel Pál, majd nyomában Blazovich László helyesen mutat rá arra, hogy ez a baráti szerződés 1446-ban jött létre: a benne szereplők méltóságviselése alapján jutnak erre a következtetésre.⁴⁸ Az oklevél Herceg Rafaelt választott boszniai püspöknek említi, ő először 1444-ben szerepel ezzel a titulussal.⁴⁹ Ettől persze már korábban is hivatalban lehetett. Másrészt azonban a szerződés szövegét megőrző, II. Lajos által 1523-ban kiadott oklevél – melyre Fejér is hivatkozik – 1446-ra teszi az oklevél keltét, 1437-es évet nem említi.

Fejér és Wenzel kiadásában egyaránt pontosításra szorul az 1446 szeptemberében kelt oklevél birtokneveinek sora. Fejér György kiadása a birtokok felsorolásakor Battonya neve mellett nem említi Batornya nevét, Tompa nevét azonban igen.⁵⁰ Wenzel Gusztáv 1859. évi kiadása a nevezett birtokfelsorolásban Battonya neve mellett ugyan szerepelteti Batornya nevét, de Tompát már nem.⁵¹ Megnézve a kéziratot, megállapíthatjuk, hogy abban Battonya, Batornya és Tompa neve egymás mellett állnak: „... *Bathonya, Bathornya et Tompa in districtu Zarazeermelleke*...”.⁵²

Az egyik legnagyobb fejtörést okozó probléma: kinek a tulajdonát képezték az 1440-es években a Száraz-ér menti települések? A Tamási vagy a Harapki Botos családt? Erre jelenleg nem tudok biztos választ adni. Az egyes oklevelek kiállításánál aligha vizsgálták meg mindig tüzetesen a szóban

46 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Buda 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) X/7. 893–895.
47 Például: Szeremlei S.: Hódmezővásárhely i. m. 440–441.; Lásd még az újabb, a nagy időtávot átfogó, tartalmas helytörténeti munkát: Bajnai I.: i. m. 9. <https://www.battonyakonyvtar.hu/wp-content/uploads/2016/02/Bajnai-B.I.I.-A-BATTONYAI-R%C3%93MAI-KATOLIKUS-EGYH%C3%81Z-K%C3%96ZS%C3%89G-T%C3%96RT%C3%89NETE.pdf>

48 Blazovich L.: Körös–Tisza–Maros-köz i. m. 69. 136. (Utóbbi könyvben Blazovich László Engel Pál szóbeli közlésére hivatkozva 1446-ra módosította az oklevél kiadását. Engel az oklevélben szereplők méltóságviselése alapján keltezte 1446-ra az oklevelet.)

49 I. Ulászló király 1444. április 18-án kiadott dekrétumát másokkal együtt Szekcsői Herceg Rafael, választott boszniai püspök is megerősítette. „Raphael Herczeg electus ecclesie Boznensis”. Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Ed. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 11.) Bp. 1976. 335; C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Győr 2017. 41.; Fügedi Erik 1433 és 1450 közé teszi Herceg Rafael boszniai püspökségét, 1450–1456 közé kalocsai érseki hivatalát. Forrásra nem hivatkozik. Fügedi Erik: A XV. századi magyar püspökök. Történelmi Szemle 1965. 4. szám, 477–498. 488.. Hasonlóképp Wertner Mór: Az Árpád-kori nádorok genealogiája II. Turul 16. (1898) 113–125. 117. Wertner azonban egy korábbi cikkében még 1437-re tette Rafael boszniai püspökségének kezdetét. Wertner Mór: A Güssingiek. Századok 29. (1895) 153; Vö.: Magyar Katolikus Lexikon, Herceg Rafael szócikk, <http://lexikon.katolikus.hu/H/Herceg.html>; Herceg Rafaelt említi egy 1436-ban kelt oklevél fivérével, Fülöppel és Istvánnal együtt, de Rafaelt titulus nélkül említi. A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. Kammerer Ernő. VIII. Bp. 1895. 568–569. Engel P.: Magyar Középkori Adattár i. m.

50 Fejér X/7. 894.

51 Wenzel G.: Hédervári-per i. m. 28.

52 HU-MNL-OL-DL 1816. II. Lajos oklevele, 1523, 8. lap. alulról 5 sor.

42 HU-MNL-OL-DL 14942.; Zekchewi és Zilahi dr. Herczegh Mihály: A Zekchewi és Zilahi Herczegh család. Turul 22 (1904) 165–169. (V. László adománylevelét tévesen 1445-re helyezi, a helyes év 1455.)

43 Teleki J.: Hunyadiak i. m. 432–435. (203. sz.); HU-MNL-OL-DL 14800; A Hungaricana 1454. márc. 10-nél tartja számon az oklevelet. Teleki kiadásában a millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto év szerepel, vagyis 1455. Borovszky S.: Csanád vármegye i. m. II. 38. oldalán is 1455 áll, a 21. oldalon azonban ugyanezt az oklevelet 1454-re datálja Borovszky. A kézirat 21. sorában az évszám rövidítve szerepel, valóban nehéz eldönteni, hogy quarto vagy quinto.

44 Borovszky S.: Csanád vármegye i. m. II. 22, 38.

45 A fentiekrol lásd még Szeremlei S.: Hódmezővásárhely i. m. 307–308.

forgó összes birtok hovatartozását, hanem átírták a korábbi oklevélben szereplő helyneveket. Ulászló nevében 1444 decemberében kiadott, Héderváriak javára szóló parancslevelében talán azért nem szerepelt Hód, Vásárhely és a Száraz-ér melléke, mert tudomásuk volt róla, hogy azok a birtokok a Botos családot illetik. Hódot és Vásárhelyt a Botos, a Tamási családok és Hunyadi János is magukéinak tekintették az 1430-as évek végén, 1440-es évek elején, Tamásiak magszakadásával pedig a Botos, a Hédervári, a Hercegi családok és Hunyadi is sajátjuknak vallották. Károlyi László szerint Hód és Vásárhely Harapki Botos tulajdonát képezték, de hűtlensége miatt ezek a birtokok a királyra szálltak, ő pedig Hunyadi Jánosnak adományozta őket. A Botos rokonság azonban vissza akarta szerezni a birtokokat.⁵³ Botos András I. Ulászló híveivel szemben, V. László szolgálatában harcolt, és halt meg, így életszerű, hogy I. Ulászló birtokokat kobzott el a főúrtól, vagy az ő családjától. V. László fent hivatkozott, 1455. április 24-i oklevele szerint mindenesetre Botos András haláláig tartotta tulajdonában a felsorolt birtokokat.

A birtokvita később sem ült el teljesen. 1471. május 10-én Hédervári Miklós és Imre törekedtek javaik védelmére. A szekszárdi káptalan előtt eltiltották Újlaki Miklós vajdát és fiát, Újlaki Lőrincet, valamint Berekefalvi Zopa Imrét és Gáti Horvát Gergelyt Somogy, Valkó, Arad, Csanád és Bihar megyékben levő birtokaik elfoglalásától. A tiltó oklevél megemlíti a Száraz-ér melléki birtokokat is, de csak általánosságban, hasonlóan az 1443. január 25-én és az 1446. július 1-jén kelt oklevelekhez. Hód és Vásárhely településeket sem hagyja említés nélkül. „...item universarum possessionum in districtu Zarrazermelleke vocato In Orodienzi qualitercunque vocatarum ac possessionis Hodwasarhel eiusdemque pertinenciarum in

Chanadiensi...”⁵⁴ Nyilván régebbi okleveleket használtak föl ennek a szövegnek a megfogalmazása során.

Záró gondolatok

A fentebb vizsgált források szövevényes perek és egyezségek világába engedtek bepillantást. Ezek az oklevelek országos jelentőségük mellett a Dél-Alföld és a Száraz-ér melléki települések története szempontjából is tanulságosak. Áttekintésükből kiderül, miként konkretizálódik a birtokok számon tartása a Száraz-ér mellékéről is szóló, 1440-es évekből való oklevelekben. 1443-ban és 1446 júliusában még általánosságban említik a Száraz-ér melléki birtokokat, 1446 szeptemberében azonban konkrétan felsorolják az ottani településeket, köztük Battonyát, Batornyát és Tompát. Tapasztalhattuk, hogy a napjainkban Békés megyéhez tartozó helységek ezekben az oklevelekben együtt említetnek Hóddal és Vásárhellyel (a mai Hódmezővásárhellyel.) Maradhettek bennünk kétségek, hogy az 1440-es években voltaképpen kit illettek a fenti, Száraz-ér menti helységek. A Tamásiakat? A Hercegeket? A Harapki Botos családot? Arra is láthattunk példát, hogy egyes településekre egy időben többen is igényt tartanak. Egy adott település közelében akár többen is birtokolhattak egy időben földet.

Az egyes szövegkiadásokat a kézirattal egybevetve pontosítottuk az 1446. szeptember 29-én kelt oklevél szövegét, és mód nyílt a helytörténeti szakirodalom állításainak árnyalására is. Ahogy a kistérség történetének megértéséhez szükséges az országos történelem ismerete, úgy a helytörténet eredményei is hozzájárulhatnak az országos történelem alaposabb megismeréséhez.

⁵³ Károlyi László: A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I–II. Bp. 1911. II. 28–29.

⁵⁴ Hédervári I. 365–366, 271–270. (277. sz., 205. sz.); Hédervári II. XLII;

VASS CSABA GÉZA

„Tanulmányok az én romlásomon”:¹ Fejezetek a nagykárolyi Károlyi család életéből – gróf Károlyi Ferenc és fia, Antal levelezése

Chapters from the life of the Károlyi family of Nagykároly – correspondence between Count Francis Károlyi and his son Anthony

The aim of the study is to present the correspondence of gróf Francis Károlyi of Nagykároly and his son Anthony, based on the letters found in the family missilis collection. The study of this is instructive from several points of view, as it provides a more comprehensive picture of the character of the two figures of the family who lived in the 18th century and their relationship, and it provides essential sources for the presentation of the life story of gróf Anthony, which has been less studied so far. The study reveals that Francis, as a concerned father, kept a close eye on his son's upbringing until his death, and that he always tried to meet the family's expectations. In his youth, gróf Anthony made an exceptional effort to devote all his time and talents to learning, both in the sciences and in the military. The greatest disagreement between the two revolved around the centralising policies of the Viennese court, the recognition of which meant a move away from politics in Francis' life, but the possibility of advancement in Anthony's.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Károlyi család nemzetségi levéltárának missilis gyűjteményében¹ 188 darab olyan levelet ismerünk, amelyet Károlyi Ferenc és Antal egymáshoz intézett. A levéltárban 2017-óta működő Károlyi Kutatócsoport² keretei közt megvalósult kutatás során igyekeztem elsősorban ezeken az iratokon keresztül bemutatni kettejük kapcsolatát, továbbá felhívni a figyelmet néhány, elsősorban Antal életére vonatkozó részletre, amelyek eddig kevésbé voltak ismertek a szakirodalomban.

1. Családtörténeti bevezető

A nagykárolyi Károlyi család a középkorig visszavezethető ősökkel rendelkezik, igazi felemelkedésük azonban a 18. századra tehető, ekkora váltak Szatmár vármegye egyik meghatározó nagybirtokos családjává. Az 1711. évi szatmári békét aláíró, és a következő évből grófi címet elnyerő Károlyi Sándor (1669–1743) katonai pályafutása mellett Szatmár vármegye főispánja volt, illetve részt vett a békekötés utáni újjáépítést irányító Systematica Commissio munkájában is. 1723-tól belső titkos tanácsos, 1724-től a Helytartótanács tanácsosa, 1734-től a

tiszántúli részek főhadparancsnoka, 1741-től pedig tábornagy volt. 1687-ben vette feleségül szalai gróf Barkóczy Krisztinát.³

Károlyi Sándor a 17. század végi felszabadító háborúk okozta zűrzavar miatt nem részesülhetett komolyabb oktatásban. Fiát, Ferencet (1705–1758) ezért is igyekezett minél színvonalasabb neveléshez juttatni, így 1715-ben a nagyszombati jezsuita gimnáziumba íratta be. Tanulmányait 1721-ben szakította meg, mikor apja ráruházta a főispáni méltóságot.⁴ Ferenc 1738-tól a Károlyi-huszárezred⁵ tulajdonosa volt, 1741-től pedig már altábornagy, és részt vett a 18. század derekának több háborújában is. 1748-ban az összes lovasezredek főkapitányának nevezték ki. 1745-ben valóságos belső titkos tanácsosi címet kapott, illetve kinevezték a hétszemélyes tábla

1 Idézet Károlyi Ferenc fiához írt leveléből. HU-MNL-OL-P 398-34712. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Károlyi család nemzetségi levéltára, Károlyi család, Missilis], Nagykároly, 1758. ápr. 13.

2 Károlyi Ferenc levelei: HU-MNL-OL-P 398-(33355-34830.); Károlyi Antal levelei: HU-MNL-OL-P 398-(32698-33138.).

3 Laczlavik György: A Károlyi Kutatócsoport a Magyar Nemzeti Levéltárban. Levéltári Szemle 69. (2019) 35–38.

3 Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. (Magyar História-Életrajzok) Bp. 1988.; Éble Gábor: A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Bp. 1913.

4 Éble Gábor: Károlyi Ferencz gróf és kora. 1705–1758. A grófi nemzetség levéltárai alapján. Bp. 1893. 107–126.; A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772). Szerk. Fazekas István et al. 21953. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumok-Diakjai_2_Nagyszombat/?pg=0&layout=s, letöltés: 2022. szept. 5.

5 A tíz századból álló ezredet 1734 elején Károlyi Sándor szervezte meg, aki csak azzal a feltétellel vállalta az udvar megbízását, ha az új ezredben fia, Ferenc ezredesi kinevezést kap, és pár év elteltével az ezredtulajdonosi feladatokat is átadhatja neki. Az akkor még katonai szolgálatban járatlan Ferenc számára ez egy kiváló lehetőség volt a betanulásra, végül négy évvel később lett az ezred tulajdonosa. Éble Gábor: Károlyi Ferenc i. m. 203–227.; Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs - Supplement. Geschichte K. und K. Wehrmacht 3/1. Ed. Alphons Freiherrn von Wrede. Bécs 1901. 261.; Seres István: A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése a Tiszántúlon Szege-dinác Péro felkelése idején. Békéscsaba 2010. 12–13.

bírájának, később pedig főasztalnokmesternek⁶ is. Mindezek mellett tevékeny közéleti szerepet is vállalt, Nagykárolyban például nyomdát alapított.⁷

Ferenc és felesége, keresszegi gróf Csáky Krisztina egyetlen felnőtt kort megért fia Antal (1732–1791) volt, aki felmenői példáját követve szintén katonai pályára lépett. Ő is a nagyszombati gimnáziumban kezdte tanulmányait, azonban a képzést már a Bécsi Egyetem bölcsészeti karán is folytatta. Levelének tanúsága szerint már egészen fiatalon jól tudott latinul, németül és franciául is. 1753-tól szentelte életét a katonáskodásnak, amikor a Károlyi-huszárezred alezredese, majd 1755-től az Esterházy József féle gyalogezred ezredese lett. Helytállása érdekében később megkapta a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét is, illetve kinevezték vezérőrnagynak. Bár 1758-tól kezdve a hadszíntértől távol maradt, katonai és politikai karrierje a későbbiekben is töretlenül felfelé ívelt. 1763-tól haláláig egy gyalogezred tulajdonosa volt, 1774-ben altábornagy, 1787-ben pedig tábornokkapitány kinevezéseket kapott, és a bécsi magyar királyi testőrség kapitányának is megválasztották. Már 1751-ben megkapta a kamarási címet, apja 1758-ban bekövetkezett halála után pedig a királynő kinevezte Szatmár vármegye főispánjává. 1760-tól a hétszemélyes tábla bírója, 1766-tól belső titkos tanácsos, 1775-től pedig asztalnokmester volt. Ezek mellett 1777–1782 között a váradi és ungvári kerületi iskolák igazgatóságát is elvállalta. Birtokpolitikájában igyekezett a családi adósságok konszolidálására, újabb vásárlások helyett leginkább a korábban vásárolt birtokokra próbálta megszerzeni a hiányzó uralkodói adományleveleket.⁸

2. Károlyi Ferenc és Antal kapcsolatának általános vonásai

Rendszeres levélváltásukat 1755-től ismerjük, előtte Antal néhány levelét találjuk itt. Ettől az időponttól kezdve azonban olykor havi 3-4 levelet is váltottak egymással, ami feltehetően abból fakadt, hogy a Károlyi-huszárezredből való kilépése után Antal részletesen beszámolt életének minden fontosabb katonai, politikai, és magánéleti mozzanatáról, és őszintén kíváncsi volt Ferenc véleményére.

Általánosságban elmondható, hogy Ferenc tegezte fiát, szokásos köszöntése pedig: „Isten veled édes fiam” volt. Antal többnyire magázta apját, akinek megszólítása: „Nagyságod” volt, a levélkezdésekben pedig a „Méltóságos gróf kegyes

uram atyám” formulát használta. Mindez egyébként nagyban egyezik a Ferenc és apja, Károlyi Sándor által használt protokollal. Levelaik elkészítő részében különösen Ferencnél valamivel jobban kiérezhető szeretetteljes kapcsolatuk: „Isten vezéreljen s különben is minden veszedelemtől oltalmazzon”,⁹ vagy: „Szeretettel öllek, csókollak édes gyermekem”.¹⁰

Írásaikon általában nem érezni távolságtartást, közvetlenek voltak egymással, mindez pedig összhangban van azokkal a korabeli visszaemlékezésekkel is, amelyek mindketőjüket derűs, jókedélyű személyiségnek írták le.¹¹ Károlyi Antaltól egyébként már életében, illetve később a 19. században egy olyan kép alakult ki, ahol mindig egy irgalmas, hazáját védelmező, nemes jellemű főúrként jelenik meg. 1778-ban Ányos Pál neki szánta *Igaz hazafi* című versét is.¹²

3. A levelezés időrendi áttekintése

3.1 Károlyi Antal gyermekkor

Érdemes először Ferenc azon leveleiről szólni, amelyekben Antal születésének körülményeit írta le. 1732. október 25-én értesítette apját arról, hogy felesége „vasárnaptól tartó kínok után”¹³ délelőtti ikreket szült,¹⁴ másnap pedig, hogy még születésük napján a fiút Antalnak, a lányt pedig Boriskának¹⁵ keresztelték. Boriskáról sajnálatos módon 29-én a következőket kellett tudósítania: „Levelem végzése után is szaporodék bánatom, nem azért, hogy Boriskánk meghalt, hanem ha hogy édesem (noha titkolom) megtudja, méltatlanul újulandó keserűsége által nyavalyája ennél is jobban ne súlyosbodjék”.¹⁶ Ferencet tehát olyannyira megrázta feleségének a szülés okozta rosszulléte, hogy az ikrek születése iránt érzett boldogsága, később pedig lánya halálának tragédiája sem volt ehhez az érzelmi állapothoz fogható. Decemberben azonban már büszkén írta apjának, hogy: „Antalkám, Évuskám”¹⁷ frissebben vannak”.¹⁸

A legkorábbi fennmaradt levél, amelyet Antal apjának címzett öt évvel később kelt, azonban ez még feltehetően nem az akkor csak négy és fél éves Antal kézírása. A levélben megköszöni, hogy apja egy századot „szerezni méltóztatott” neki annak ellenére, hogy amint írja, a „vasat markomban nem tarthatom”. Addig is köszöni, amíg a „Capitány Decretum”

6 Az asztalnokmesterségére vonatkozó dekrétum nem maradt fenn a levéltárban, azonban a család levéltárosa Éble Gábor összegyűjtötte azokat az üdvözlő leveleket, amelyek alapján megállapítható, hogy 1758. július 26-án Ferenc megkapta a kinevezést. HU-MNL-OL-P 392-I.-9.-225a [Károlyi család, Törzsanyag].

7 Éble G.: A nagykárolyi gróf Károlyi i. m.; Éble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Bp. 1898.; Éble Gábor: Egy magyar nyomda a XVIII. században. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Bp. 1891.

8 Éble G.: A nagykárolyi gróf Károlyi i. m. II. Leszármazási tábla; A nagyszombati jezsuita gimnázium i. m. 27950.; Kiss József Mihály: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen, 1715–1789. Bp. 2004. 52.; Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs - Supplement. Geschichte K. und K. Wehrmacht 1. Ed. Alphons Freiherrn von Wrede. Bécs 1898. 384, 478.; Károlyi Antal életrajza a Károlyi Kutatócsoport honlapján: <https://www.karolyikutato-csoport.com/karolyi-antal-adatlapja>, letöltés: 2022. szept. 5.

9 HU-MNL-OL-P 398-34604. (Bécs, 1756. dátum nélkül).

10 HU-MNL-OL-P 398-34670. (Nagykároly, 1757. jún. 19.).

11 A 18. századi arisztokrácia mindennapjai – Therese Corzan és Hueber Antal naplói (1757–1759). Szerk. Arany Krisztina et al. (Magyar Történelmi Emlékek Értekezések. Magyar Családtörténetek sorozat 3.) Bp. 2021. 189., 199., 211. 320., 325.; Éble Gábor „Jellemvonások Gróf Károlyi Antaltól” címmel összegyűjtötte a fennmaradt anekdotákat Antallal kapcsolatban. HU-MNL-OL-P 417-13. [Éble Gábor], 1923. máj. 24.

12 HU-MNL-OL-P 417-13.; Vasárnapi Újság, 1865. jún. 11.; Ányos Pál válogatott művei. Szerk. Lőkös István. Bp. 1984. 39-42.

13 1732. okt. 25. szombatra esett!

14 HU-MNL-OL-P 395-I.-I.-14/b HU-MNL-OL-P 395 [Károlyi család, Családtagokkal kapcsolatos iratok], Nagykaroly, 1732. okt. 25.

15 Keresztlevele szerint Barbara. HU-MNL-OL-P 395-I.-I.-14/a (1889. nov. 6-i másolat az 1732. okt. 25-i eredetiről.).

16 HU-MNL-OL-P 395-I.-I.-13/d (Nagykaroly, 1732. okt. 29.).

17 Károlyi Éva, Antal három évvel idősebb nővére.

18 HU-MNL-OL-P 398-33794. (Nagykaroly, 1732. dec. 1.).

meg nem érkezik.¹⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy az ezredparancsnokságot ezekben az időkben megszerző Ferenc egy gesztussal élt fia felé, és megígérte neki, hogy egyszer százados lesz huszárezredében.

Mindez összhangban van Antal fiatalkorának talán legfontosabb epizódjával, amikor újabb öt év elteltével az 1741-es pozsonyi országgyűlésen találjuk, ahol bemutatták Mária Terézia királynőnek (1740–1780). A nyolcéves gróf ekkor már a Károlyi-huszárezred egyenruhájában jelent meg, és kiváló német-séggel köszöntötte a királynőt. Arra a kérdésre, hogy milyen uniformist hord, és mióta tanul németül azt felelte, hogy apja huszárezredének kapitánya, és tíz hete kezdett németül tanulni, mert amint meghallotta, hogy őfelsége ide érkezik, még álmában is tanult, hogy vele beszélhessen. A királynő meghagyta neki, hogy minél többször keresse fel személyesen a későbbiekben is, aminek Antal gróf később eleget is tett, illetve egész élete folyamán megingathatatlan hűséggel szolgálta a királynőt.²⁰

A német nyelv tanulásában való buzgalmával még apja figyelmét is sikerült felkeltenie, 1741 novemberében egy német nyelven írt levelében azt írta ugyanis Ferencnek, hogy következő találkozásukkor egy „ganz metamorphosirten Cavalier” lesz,²¹ fél évvel később pedig szintén németül írta, hogy örömmel áldozza fel magát apja, a hazája, és a királynője kegyéért.²² Ferenc közvetlen reakcióját nem ismerhetjük, azonban Antal pár nap múlva már magyar nyelven mentegetőzött: „hogy pedig az magyar írást el nem felejtettem légyen, azt nagyságod ez jelen valóbúl megítélheti”. A kilenc éves gróf ezután egy hasonlattal folytatta gondolatát, mely szerint nem történhet meg, hogy „nékem mint régenten Nagy Sándornak szememre hányattassék, hogy tudnia illik valamint ő az Perzsákéban, úgy én inkább gyönyörködném az idegen nemzet fel vett szokásiban, és magaviseelésében”.²³

Antal iskoláséveiről kevés forrással szolgálnak az apjához írt levelek, de 1748-ban nagyszombati növendékként izgatottan számolt be például arról, hogy az első disputatiojára készül, amelyet grófok szoktak tartani, az iskolában pedig ő az egyetlen gróf.²⁴ Ferencről tudjuk, hogy lázadó természetű nem mindig fért össze apja, Károlyi Sándor akaratával, aki fiát minél jobb nevelésben próbálta részesíteni.²⁵ Erről halála előtt nem sokkal így vallott Antalnak: „Tanulmányokat az én romlásomon, az kit ifjúságombeli nyughatatlanságaim, s mind

értelmes jótanácsok megvetése hozott erre”.²⁶ Antal ezzel el-lentében még a katonai táborból is sokszor azt jelentette apjának, hogy míg a többiek mulatoznak, kártyáznak, ő akkor is olvasással, tanulással tölti idejét,²⁷ vagy hadmérnöki tudományokkal foglalkozik.²⁸ Pár évvel később aztán így írt apjának motivációiról: „hogy nagyságod atyai kegyességéből származott jobb, s kölcségesb nevelésemnek, mind igaz hazafiúi szeretetemnek megfelelőek”.²⁹

3.2 Antal katonai pályafutásának kezdete a Károlyi-huszárezredben

Antalt a Károlyi-huszárezred összeírásai már 1747-től századosként említik,³⁰ azonban tanulmányai miatt feltételezhető, hogy ténylegesen csak 1753-tól kezdte meg katonai hivatását. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy 1752 októberében azt írta, mikor az embereknek megemlíti, katona lesz, úgy érzi máshogy állnak hozzá, nem tartják gyerekeknek.³¹ 1758 májusában így tekintett vissza katonai hivatására: „tuggya nagyságod, hogy valamint nagyságod engedelmeiből katonává lettem, úgy magam intentioja szerint soha sem változtattam ideáimat, sőt magam intézéséhez képest voltam, s holtig is valódi katonának kívánok lenni”.³²

Antal 1753 májusában már a Károlyi-huszárezred alezredeseiként³³ Prágából azt írta, hogy idejét gyakorlatokkal és hadi szolgálatokkal tölti. Tudósításában egy kisebb anekdotát is megörökített, mely szerint mikor találkozott a táborba látogató I. Ferenc császárral (1745–1765) az mosolyogva kérdezte tőle mit csinál itt, mire azt felelte igyekszik, hogy „alkalmasba tethessem magamat szolgálattá”. Később a parolánál a tisztekkel együtt ismét megcsókolta a kezét, majd miután búcsúzáskor harmadszor is találkozott, és kezét szorítottak őfelsége már szóvá tette neki, hogy „mit alkalmatlankodom neki annyit”.³⁴

Az apja huszárezredében eltöltött idő alatt kelt levelek azt a képet mutatják, hogy Ferenc igyekezett betanítani Antalt az ezredparancsnoki teendőkhöz. Az akkor még csak 21 éves Antal 1754 márciusában megemlítette például, hogy az ezred számadásaival olykor napi 15 órát dolgozott.³⁵ Az év végén azonban már Bécsben tartózkodott, ahol december elsején kamarási esküt tett.³⁶ Úgy tűnik ekkor már otthonosan mozgott az udvari körökben is, beszámolója szerint beszélt

19 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-32699. (Nagykároly, 1737. ápr. 13.).

20 Szuhányi Márton feljegyzése alapján. HU-MNL-OL-P 392-I.-8.-155.; Az eseményről nagyapjának számolt be, eszerint találkozása a királynővel július 30-án történt. HU-MNL-OL-P 398-32706. (Pozsony, 1741. aug. 2.).

21 HU-MNL-OL-P 398-32703. (Pozsony, 1741. nov. 26.); Berkeszi István tévesen, mint nagyapjához címzett levelet említi: *Berkeszi István: A gróf Haller fiúk iskoláztatása a XVIII-ik század első felében. Századok 17. (1883) 342-362; 430-452. 351.*

22 „wie wohl ich mein particulaires Vergnügen in der Persohn Euer Gnade, dem Vatterland, und unser Gnädigsten Königin [...] ganz gern aufopfern will” – HU-MNL-OL-P 398-32712. (Pozsony, 1742. ápr. 15.).

23 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-32707. (Pozsony, 1742. ápr. 26.).

24 HU-MNL-OL-P 398-32720. (Bécs, 1748. dec. 28.).

25 Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724) II. Szerk.: Kovács Ágnes. Debrecen 1994. 415.

26 Károlyi Ferenc fiához HU-MNL-OL-P 398-34712. (Nagykároly, 1758. ápr. 13.).

27 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-32737. (Éger, ma: Cheb, Csehország, 1755. jún. 12.); HU-MNL-OL-P 398-32739. (Éger, 1755.05.18.).

28 HU-MNL-OL-P 398-32742. (Plan, ma Planá, Csehország, 1755. aug. 5.).

29 HU-MNL-OL-P 398-32753. (Éger, 1756. márc. 23.).

30 Monath Tabella Pro Mense Januario 1747. Itt gr. Károlyi, mint *Rittmeister* szerepel. HU-MNL-OL-P 396-24.-1747-143. [Károlyi család, Acta publica, Militaria] (Spa, den 29. jan. 1747.).

31 HU-MNL-OL-P 398-32726. (Bécs, 1752. okt. 10.).

32 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-34718. (Pest, 1758. máj. 6.).

33 Monath Tabella pro Mense Octobris 1753. Itt már, mint *Obristlieutenant* szerepel. HU-MNL-OL-P 396-24.-1753-293. (Staabs quartier Sziget, den 25-ten octobris 1753.).

34 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-32727. (Prága, 1753. máj. 2.).

35 HU-MNL-OL-P 398-32731. (Szeklence, 1754. márc. 12.).

36 HU-MNL-OL-P 398-32729. (Bécs, 1754. nov. 30.).

többek közt a nádorral,³⁷ Nádasdy kancellárral,³⁸ és Khevenhüller főkamarrással.³⁹ Tájékoztatót arról is, hogy a szóbeszéd szerint apja fogja megkapni az egyik baronatus.⁴⁰

3.3 Esterházy gyalogezred

Amint az a forrásokból kiderül, 1755. január 25-én Mária Terézia saját kegyéből (motu proprio) apja huszárezredéből az Esterházy József féle gyalogezredbe⁴¹ helyeztette betanuló (aggregátus⁴²) ezredesnek, az ezredparancsnok távollétében pedig (a pénzügyek kivételével) annak teendőit is elláthatta.⁴³ Az ekkor még mindig csak 22 éves gróf pártfogója Szent-Iványi László ezredes, az ezredparancsnok lett, Ferenc régi barátja, akit Antal csak „pajtás”-ként említett leveleiben.⁴⁴

Új ezredével májusban Égerben⁴⁵ táboroztak, ahol nem érezte különösebben jól magát „hazámtul távol lévén”, mert – mint írta – kevés volt a magyar, egyesek pedig távolságtartók voltak, de azért „főképp az magyarok és közembereknek az szemekből is kitezett, hogy szívesen látnak”. Később úgy tűnik kezdte megszokni a tábori környezetet: „Már mintha összeházasodtunk volna együtt kelletik élnünk, azért jobb lesz, ha jól élünk”.⁴⁶ Beszámolója szerint tábornokuk⁴⁷ azt mondta Szent-Iványinak, hogy ő (Antal) emberséges ember, de sokat akar tudni. Antal ezt a megjegyzést annak tudta be, hogy ő okosabb a tábornoknál, ugyanis kártya helyett inkább olvasással tölti szabadidejét. Apja aggodalmainak eloszlatása érdekében megemlítette még, hogy itt rá nézve a „tisza életnek veszedelme majd nem is lehet”, illetve mióta itt van, azóta többen hordják, a „magyar nadrágot”.⁴⁸

37 németújvári gróf Batthyány Lajos (1696–1765) *Nagy Iván*: Magyarország családai I. Pest 1857. 244–245.

38 nádasdi gróf Nádasdy Lipót magyar kancellár (megh.: 1758). *Nagy I.*: Magyarország családai VIII. Pest 1861. 25.

39 Joseph Khevenhüller-Metsch. *Constant Wurzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich (BLKÖ) 11. Bécs 1864. 211.

40 HU-MNL-OL-P 398-32729. (Bécs, 1754. nov. 30.); HU-MNL-OL-P 398-32730. (Bécs, 1754. dec.), Ferenc végül nem sokkal halála előtt, 1758 júliusában kapta meg a királyi főasztalnokmesteri méltóságot (HU-MNL-OL-P 392-I.-9.-225a).

41 Az ezred történetére vonatkozó összefoglaló munka: *Edmund Finke*: Geschichte des k. u. k. ungarischen Infanterie regimentes Nr. 37 Erzherzog Joseph I. Bécs 1896.

42 Aggregatus Colonellus. In.: *Bartal Antal*: A magyarországi latinság szó-tára. Bp. 1901. 20. (Bartal Antal szótára szerint tulajdonképpen alezredes); *Lázár Balázs*: Parmától Lobositzig, Szent-Iványi László ezredes katonai pályája. Hadtörténelmi közlemények 132. (2019) 809–843. 819.

43 A bécsi Haditanács értesítése szerint az áthelyezés a saját kérése alapján és az addigi szolgálatainak elismeréseként történt: „wegen seine Anstellung bey der Infanterie überbracht – aller unterthänigstes Bitten, und in Ansehung der von Ihme bishero in dem Dienst bezeugt ohnermüdeten Application, und lobwürdigen Eifers” – HU-MNL-OL-P 392-I.-8.-203. (1755. jan. 25.).

44 *Lázár Balázs*: i. m. 819.

45 ma: Cheb, Csehország.

46 Károlyi Antal apjához. P 398-32738. 8. (Éger, 1755. máj. 15.).

47 galántai gróf Esterházy József vezérőrnagy, az ezred tulajdonosa. *Finke, E.*: Geschichte i. m. 24.

48 Károlyi Antal levelei apjához. HU-MNL-OL-P 398-32738. (Éger, 1755. máj. 15.); HU-MNL-OL-P 398-32739. (Éger, 1755. máj. 18.); HU-MNL-OL-P 398-32740. (Éger, 1755. máj. 22.); HU-MNL-OL-P 398-32741. (Éger, 1755. jún. 8.); Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 396-32744 (Éger, 1755. szept. 27.), lásd: Függelék 1.

A levelezés Antal katonaeletének egy másik érdekes epizódjára is fényt derít. 1756 márciusában írt először apjának arról, hogy Prágában beszélt Browne tábornaggal,⁴⁹ aki elmondása szerint kitüntetett figyelemmel van iránta, meglátta benne a tehetséget és szívesen a mentora lenne. Külön megemlítette, hogy Ferenc régi ismerőse és jó barátja. Browne azt javasolta, hogy amikor Szent-Iványi ezredparancsnokot helyettesíteni kell, akkor mindenképpen maradjon ezredénél, a köztes időben viszont legyen mellette a prágai helyőrség-nél,⁵⁰ mert ezredénél csak azt látja, amit már amúgy is tud. A kérelemmel kapcsolatban a tábornagy azt mondta neki, hogy ő maga nem kérvényezheti, „mivel az mostani új Hofkriegsrathal igen kényesen kell bánni”, ezért azt kérte, hogy Ferenc ez ügyben Ignaz Koch báró kabinettitkáron⁵¹ keresztül írjon a királynőnek. Antal végül azt válaszolta, hogy ezt még megbeszéli apjával, lelkesedése azonban egyértelműen kiérezhető apjához írt tizenhárom oldalas levelében.⁵²

Ferenc tíz nappal később kelt válaszában azon felül, hogy jóváhagyta az ötletet azt írta, hogy már beszélt Koch báróval és több tábornokkal, akik támogatták a tervet.⁵³ Két nappal később azonban már aggodalmait is megírta, szerinte a tábornagy szerinte csak azért közeledik Antalhoz, mert hozzá szeretné adni a lányát, és amúgy is szereti a szép nemet. Figyelmeztette ezért fiát, nehogy a katonai szolgálaton kívül más elvonja a figyelmét.⁵⁴ Antal válaszában védelmébe vette a tábornagyot, ő úgy látta puritán életet él, nem kártyázik, mindenben jó példát vehet róla, ő maga pedig mindeközben próbál erkölcsileg is megfelelni neveltetésének, a táborban is mindig igyekszik megőrizni magyar identitását.⁵⁵ Apja végül március végén írta, hogy: „kívánságod resolváltott őfelségétől”.⁵⁶ A Bécsben tartózkodó Ferenc tehát kapcsolatai révén segített fiának minél hamarabb elintézni ezt az ügyet.

Június elején tudósított Antal először arról, hogy a prágai helyőrséghez érkezett. Browne sokat beszélt vele, olyan dolgokról is, amiket még a generálisokkal se szívesen osztott meg. Antal minden nap reggel ötkor kelt, és napját tanulással töltötte. Még angolul is elkezdett tanulni, saját bevallása szerint leginkább azért, hogy a tábornagyot szórakoztatni tudja.⁵⁷ Sok időt azonban nem tölthetett Prágában, a hétéves háború (1756–1763)⁵⁸ jelentős változásokat hozott felívelő karrierjében. Antal

49 Maximilian Ulysses von Browne gróf 1751-től a császári erők parancsnoka volt Csehországban. *Wurzbach C.*: BLKÖ 12. Bécs 1857. 161.

50 garnizon

51 Ignaz Koch. *Wurzbach C.*: BLKÖ 12. Bécs 1864. 181.; A Kabineti Iroda (*Kabinettskanzlei*) intézménytörténeti háttérének összefoglalása: *Fazekas István*: A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 10.). Bp. 2015. 377.

52 HU-MNL-OL-P 398-32750. (Prága, 1756. márc. 1.).

53 HU-MNL-OL-P 398-34592. (Bécs, 1756. márc. 11.).

54 HU-MNL-OL-P 398-34593. (Bécs, 1756. márc. 13.).

55 HU-MNL-OL-P 398-32753. (Éger, 1756. márc. 23.).

56 HU-MNL-OL-P 398-34595. (Bécs, 1756. márc. 21.).

57 HU-MNL-OL-P 398-32760. (Prága, 1756. jún. 4.); P 398-32763. (Prága, 1756. jún. 17.).

58 Az 1748-as aacheni béke értelmében II. Frigyes porosz király (1740–1786) megtarthatta Szilézia területét. Mária Terézia királynő azonban felkészült a visszavágásra, ennek érdekében pedig szövetséget kötött Franciaországgal és Oroszországgal. A szorongatott helyzetbe került Frigyes nem várta meg a támadást, és ősszel maga indított hadjáratot Szászország irányába. A háború a brit és francia gyarmatokra is kiterjedt. Az európai hadszíntér átfogó ismer-

tudósításából az is kiderül, hogy júniusban már nem volt kérdés a háború kitörése – amire egyébként abból is következtek, hogy a porosz tisztek hazamentek a karlsbadi⁵⁹ fürdőkből – azonban ekkor még azt írta apjának, szerinte csak a következő tavasszal fognak elkezdődni az összecsapások.⁶⁰

3.4 Hétéves háború

Antal jóslata azonban nem volt pontos, és a porosz támadás után szeptemberben már ezredét is mozgósították.⁶¹ A budini⁶² táborból három levelet is írt apjának. Ezekben a fiatal grófnál is megfigyelhetjük a jeleit annak az elfogult nemzeti öntudatnak, amely tüzes lelkületű apjára és reálpolitikus nagyapjára is egyaránt jellemzőek voltak. Apjának szerint korábban igaza volt abban, hogy az osztrák tábornokok semmiben nem tudnak egyetérteni, ami pedig a sereget illeti, a magyar huszárok csak kétszázan vannak, de mégis ők viszik az ígát.⁶³ Ferenc ezzel kapcsolatban korábban is arról írt, hogy a német vezetésnek nincs tehetsége,⁶⁴ Antal pedig a szövetséges franciákról írta, hogy szerinte örülnének, ha kitörne a német-porosz háború, mert ők messziről figyelnék, aztán majd ők irányítanák a békét, hogy hatalomra törjenek.⁶⁵

Ezrede részt vett az október 1-én lezajlott lobositz⁶⁶ csatában, amelyről már másnap beszámolt apjának. Az ütközet során eltalálta egy ágyúgolyó, ami a bal karjától kezdve a jobb kezéig sodorta mellét. Egész nap vért köpött, elmondása szerint a gránátosok emelték le a lóról, és elvitték egy borbélyhoz, aki eret vágott a bal kezén. Egy rudat köttettek az ágyára és úgy mozgatták, majd Elias Matthäus Unrein az ezred sebére⁶⁷ látta el, aki a szomszéd faluba, másnap pedig Prágába vitette. A csata végkimenetelét még nem tudta, ugyanakkor azt már igen, hogy Szent-Iványi „pajtás” nem élte túl az ütközetet.⁶⁸ Browne, aki annak a főserenak a parancsnoka volt, amely alá Antal ezrede is beosztott,⁶⁹ jelentésében külön kiemelte a fiatal gróf vitézi helytállását.⁷⁰

Ferenc, miután hírt kapott a sebesülésről október 6-án írt először fiának. Két levele közül az első írása közben még nem tudta halálos-e a seb, szerinte, ha Isten megtartja életét az nagy becsületére lesz, ha nem, akkor azzal vigasztalja majd magát, hogy amint családjának „eredete vitézséggel lett, úgy magvaszakadása is vitézül következik”.⁷¹ Aznap kelt második levelében már nagyobb biztonságban tudva fiát arra kérte, hogy egészségének javulásán kívül mással ne foglalkozzon, és

biztosította, hogy vitézségével a királynő kegyét is el fogja nyerni.⁷²

Ferenc, aki ekkor ismét Bécsben tartózkodott, több levélben is kérte fiát, hogy amíg nem érzi magát jobban ne induljon el Prágából, illetve amíg teljesen fel nem épül addig eszébe se jusson visszamenni ezredéhez. Bécsben mindenki hasonló véleményen volt, Mária Terézia pedig elmondása szerint személyesen biztosította, hogy az ezredparancsnokságot, és Szent-Iványi századát meg fogja kapni amint jobban lesz, de ő is arra kérte, hogy amíg ez nem következik be, addig maradjon nyugton.⁷³ Elképzelhető, hogy Antal 8-án kelt levele ijesztett meg mindenkit, abban ugyanis ezt írta: „Isten agyon mászor is oly bátorságot mint most volt, öremest Asszonyo[m], s hazám mellett újra onto[m] véretem”.⁷⁴

Antal végül megfogadta a tanácsokat, és novemberig Prágában maradt, majd 16-án számolt be Bécsbe érkezéséről. Már jól érezte magát, ugyanakkor időnként nehezebbé esett a légzés, a karját pedig még felkötve hordta.⁷⁵ Elmondása szerint Mária Terézia házi orvosa, Gerard Van Swieten is megvizsgálta, akinek megfogadta javaslatát és a télen még nem tervezte a hazautazást.⁷⁶ Bécsbe jöveteléhez Mária Terézia egy külön gyaloghíntőt⁷⁷ is küldött, azonban a levelek tanúsága szerint ezt ő nem használta. Ferenc több levelében is előhozta, hogy egy utolsó csepp is volt, a szigorú „szülői” poharában, és eljött az ideje megfedni fiát: „Ilyen gyümölcsöt hoz ám az hiúság cselekedete amin nem csudálkoznám, ha mind szóval, mint több rendbeli írásom által atyai tanácsommal nem éltettelek volna”.⁷⁸ Később: „egészséged restitúcióját örvendem, de, hogy ezzel rendfelett dicsekedel és az öfelsége kegyelmét is megvetetted, s nem annak, hanem magad szekerében mentél be Bécsbe sem okát, se illendőségét nem látom, így azon az mit arannyal szereztél kárával pecsétéled”.⁷⁹ Ferenc kirohanása után pár nappal Antal nővére, Éva is megemlítette, hogy hallott apjuk „pirongató” leveléről.⁸⁰

Úgy tűnik Ferenc nagyjából ebben az időben kezdett mindinkább csalódní a bécsi politikában, és a fenti „pirongatás” is ennek a lelkiállapotnak a hozadékaként magyarázható. Földültségének egyik okát az Ecsedi uradalom adománylevelének megszerzése körül kell keresnünk. Ez ügyben évek óta perek folytak, és amikor már úgy tűnt, hogy minden akadály elhárult, áprilisban a királynő végül kizárólag a férfira adta meg az adománylevelet, pedig két lánya miatt igyekezett mindkét ágra megszerezni azt.⁸¹ Egy másik csalódás lehetett, hogy július végén Ferenc arról írt, hogy a horvát-szlavón bán

tetése: Der Siebenjährige Krieg 1756–1763. 1–13. (Die Kriege Friedrichs des Großen III.) Hrsg. Großen Generalstabe. Berlin 1901–1914.

59 ma: Karlovy Vary, Csehország.

60 HU-MNL-OL-P 398-32763. (Prága, 1756. jún. 17.).

61 Finke, E.: Geschichte i. m. 84.

62 ma: Boharyně, Csehország.

63 HU-MNL-OL-P 398-32746. (Budín, 1756. szept. 21.).

64 HU-MNL-OL-P 398-34606. (Bécs, 1756. okt. 3.).

65 HU-MNL-OL-P 398-32763. (Prága, 1756. jún. 17.).

66 ma: Lovosice, Chehország.

67 Finke, E.: Geschichte i. m. 77.

68 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-32747. (Welwarn, ma: Velvary, Chehország 1756. okt. 2.).

69 Finke, E.: Geschichte i. m. 82.

70 Finke, E.: Geschichte i. m. 88.

71 HU-MNL-OL-P 398-34585. (Bécs, 1756. okt. 6.).

72 HU-MNL-OL-P 398-34586. (Bécs, 1756. okt. 6.).

73 HU-MNL-OL-P 398-34623. (Bécs, 1756. okt. 8.); HU-MNL-OL-P 398-34609. (Bécs, 1756. okt. 10.); Károlyi Ferenc fiához. HU-MNL-OL-P 396-34608. (Bécs, 1756. okt. 9.), lásd: Függelék 2.

74 HU-MNL-OL-P 398-32749. (Prága, 1756. okt. 5.).

75 HU-MNL-OL-P 398-32775. (Bécs, 1756. nov. 16.).

76 HU-MNL-OL-P 398-32777. (Bécs, 1756. nov. 22.).

77 Sänfte

78 Károlyi Ferenc fiához. HU-MNL-OL-P 398-34618. (Nagykároly, 1756. nov. 14.).

79 Károlyi Ferenc fiához. HU-MNL-OL-P 398-34620. (Nagykároly, 1756. nov. 25.).

80 HU-MNL-OL-P 398-66852. (hely nélkül, 1756. máj. 10.).

81 Eble G.: Az ecsedi i. m. 29.

üresedésével az ő neve is felmerült utódnak,⁸² október elejére viszont kiderült, hogy nem fogja megkapni a tisztséget. Bár azt írta, egyáltalán nincs kedve ehhez a hivatalhoz, a becsülete és fia jövőjének biztosítása érdekében elvállalta volna.⁸³ Később 1758-ban, mikor egy új magyar ezred felállítását javasolta, terve szintén elutasításra került.⁸⁴ Mindeközben egészségi állapota is romlott, orbánc gyötörte,⁸⁵ illetve folyamatos emésztési panaszai is egyre súlyosbodtak. Ezeken kívül fiát is igyekezett távol tartani a csatától, mert Lobositz után nyilvánvalóan félt egyetlen örökösének elvesztésétől. Az itt felsorolt nehézségek ettől kezdve haláláig testileg-lelkileg igencsak megviselhettké Ferencet, aki 1756 októberé után haláláig már nem is utazott Bécsbe, a császárvárosban intézendő ügyeit pedig fiával intéztette.

3.5 Károlyi Antal házassága

Az 1757-es év első fele a Károlyi család életében mégis egy boldog eseménytől volt mozgalmas, Antal nyáron ugyanis házasságot kötött Harruckern Jozefával,⁸⁶ báró Harruckern Ferenc Domonkos és harmadik neje, Dirling Mária Antónia gyermekével. A menyasszony kiválasztásánál nagy valószínűséggel fontos volt, hogy a Harruckernnek birtokai a Károlyiak csongrád-vásárhelyi uradalmának szomszédságában álltak, illetve a két család barátságban is állt egymással, amelynek kezdetei még Domonkos apja, Harruckern János György és Károlyi Sándor idejére tehetőek.⁸⁷ A házasság kérdése korábban kevésbé volt hangsúlyos Antal és Ferenc levelezésében, annyi bizonyos, hogy Antal nővére Éva, már 1756 júniusában arról írt testvérének, hogy „Esterházi Miklósnak az leánya⁸⁸ nekem igen jól tecik és sokkal jobban, mint az Haroker kisasszon”.⁸⁹ A házasság ügyében novemberben történhetett valami változás, 11-én Károlyi Ferenc arra kérte fiát, hogy a házasság kérdésében ne „praecipitáld⁹⁰ magadat”,⁹¹ ugyanezen a napon Károlyi Éva pedig ezt írta: „most újra azon hír vagyon, hogy az Haroker leányát elveszed nem magyarázhatom mennyire kisebbitnek ez iránt és ez által nekem nem kis szomorúságot okoznak”.⁹² Öt nappal később egy bécsi gála alkalmával a királynő is kérdezte Antalt a házasságról, mire ő kitérő választ adott, nehogy „parancsolatot” vehessen erre nézve.⁹³

Mindezekből feltételezhető tehát, hogy 1756 második felétől kezdve már szóban volt a házasság, az időpont kérdését pedig feltehetően komolyan befolyásolta, hogy Lobositz utáni lábadozása miatt Antal csak az újoncozással foglalkozott, és nem kellett külföldön az ezredénél tartózkodnia.⁹⁴ Koller Ferenc titkos tanácsos⁹⁵ 1757 áprilisában kelt német nyelvű levelében azt írta, hogy szerinte a házasság idejére a táborozástól való távollétet, és az utazást az egészséggel tudná indokolni anélkül, hogy bárkinek a figyelmét felkeltené.⁹⁶ A diszkrécio hangsúlyozása azért lehetett fontos, mert nem akarták azt a látszatot kelteni, mintha Antal csak a házasság miatt igyekezne távol maradni a katonai szolgálattól. Ferenc már az esküvő után, egyik júliusi levelében azt írta, hogy szerinte felesleges a Haditanácsnál magyarázkodni („magad jelentened”), „elég azomb[an] neked, hogy eöfelsé[ge] tudgya, nem ellenzi, sőt ap[ro]bállya házasságodat, mely más móddal nem lehetett, hanem modo et tempore optativo”.⁹⁷

Koller, mint a két család régi ismerőse közvetítőként vett részt a házasság lebonyolításában. Jozefa anyja április 21-én őt kérte fel, hogy tájékoztassa Ferencet arról, hogy mivel Antalban egy okos és határozott férfit ismert meg, ezért férjével hozzájárulnak a megkéréshez, de elvárják, hogy ő is nyilatkozzon szándékáról.⁹⁸ Harruckernné szintén felhívta a figyelmet a titoktartásra, levelének elején nem is említette konkrétan a házasságot, hanem arra, mint „ismert megkezdett munka” hivatkozott.⁹⁹

Antal végül május 15-én írta meg udvarló levelét Jozefának,¹⁰⁰ mire leendő anyósa fiává fogadta, és örömét fejezte ki, hogy lányának egy ilyen kiváló férjet adhat.¹⁰¹ Az esküvőre végül június 13-án került sor Gyulán.¹⁰² A fennmaradt források alapján azt mondhatjuk, hogy a frigy szorgalmazója inkább Ferenc volt, aki feltehetően egyetlen fiának vakmerőségére, és a hitelektől eladósodott pénzügyeire¹⁰³ tekintettel igyekezett minden eszközzel sürgetni a házasságot a nagybirtokos családdal. Bár Antal grófnak látszólag nem jutott ki olyan szerelmi házasság, mint apjának, vagy nagyapjának, júniusban mégis azt írta, hogy nagy meglegedés számára, hogy Ferenc „vezérlése mellett megáldott az Isten ilyen jó kis feleséggel”.¹⁰⁴ Ezt a felvetést látszik igazolni Koller Ferenc egy Antalhoz írt levele is, melyben Koller örömét fejezte ki, mert úgy értesült belenyugodott apja döntésébe grófi családjuk fenntartását illetően, továbbá úgy hallotta, a választás Antal hajlandóságával

82 HU-MNL-OL-P 398-34583. (Nagykároly, 1756. jún. 28.).

83 HU-MNL-OL-P 398-34606. (Bécs, 1756. okt. 3.).

84 *Éble Gábor*: Katonai sérelmeink 1758-ban. Századok 38. (1904) 447–453.

85 HU-MNL-OL-P 398-34619. (Nagykároly, 1756. nov. 22.).

86 A házasság legátfogóbb ismertetése: *Bara Júlia*: Gróf Károlyi Antal és báró Harruckern Jozefa házasságának háttere és körülményei. In.: A 18. századi arisztokrácia i. m. 13–37.

87 *Éble Gábor*: A Harruckern és a Károlyi család. Bp. 1895. 74–75.

88 feltehetően Esterházy Mária Anna, aki 1758-ban Grassalkovich II. Antallal (Grassalkovich I. Antal kamaraelnök fiával) kötött házasságot. *Dr. Závodszky Levente*: A Grassalkovich-ok. Turul 45. (1931) 66–83. 80.

89 HU-MNL-OL-P 398-66854. (Bécs, 1756. jún. 3.).

90 elhamarkodik

91 HU-MNL-OL-P 398-34617. (Nagykároly, 1756. nov. 11.).

92 HU-MNL-OL-P 398-66855. (Pozsony, 1756. nov. 11.) Károlyi Éva Harruckern Jozefával szemben táplált érzéseinek alapjai nem ismertek, mindenesetre érdekes megfigyelni, hogy Therese Corzan naplója alapján öccse esküvőjén sem vett részt, csak később augusztusban utazott el meglátogatni a párt Nagykárolyban, és akkor is többnyire igyekezett kimaradni a társas összejövetelekből. A 18. századi arisztokrácia i. m. 266–271.

93 HU-MNL-OL-P 398-32775. (Bécs, 1756. nov. 16.).

94 A 18. századi arisztokrácia i. m. 220., 222.

95 nagymányai báró Koller Ferenc. *Wurzbach C.*: BLKÖ 12. Bécs 1864. 349.

96 HU-MNL-OL-P 398-40979. (Bécs, 1757. ápr. 21.).

97 HU-MNL-OL-P 398-34674. (Nagykároly, 1757. júl. 11.).

98 HU-MNL-OL-P 398-26367. (Bécs, 1757. ápr. 21.).

99 „bewuste angefangene Werk” HU-MNL-OL-P 398-26367. (Bécs, 1757. ápr. 21.).

100 HU-MNL-OL-P 398-32783. (Nagykároly, 1757. máj. 15.).

101 HU-MNL-OL-P 398-26376. (Bécs, 1757. máj. 22.).

102 A házasság körülményeinek ismertetése Therese Corzan naplójában: A 18. századi arisztokrácia i. m. 188–202.; illetve Hueber Antal feljegyzései: A 18. századi arisztokrácia i. m. 75–135.

103 Károlyi Ferenc adósságai 1758-ban összesen 477 800 forinttra rúgtak. *Bakács István*: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században. Bp. 1965.

104 HU-MNL-OL-P 398-32791. (hely nélkül, 1757. dátum nélkül).

történt.¹⁰⁵ Ezek után júliusban arról számolt be apjának, hogy Jozefán már a terhesség jelei is megmutatkoztak: „mintha már az elkezdett successiohoz is volna probabilis reménség”,¹⁰⁶ illetve: a „várt cardinalisok is megjelentek”.¹⁰⁷ Ez azonban feltehetőleg egy félreértés volt Antal részéről, ugyanis egy forrásban sem találunk utalást arra, hogy Jozefa ebben az időben áldott állapotban lett volna. Annyi bizonyos, hogy felnőtt kort megélt gyerekük csak jóval később, 1768-ban született.¹⁰⁸

3.6 A hadszíntértől távol

Antal a lobosítzi csatától kezdve, egészen 1758 nyaráig toborzással foglalkozott, a levelezés tanúsága szerint 1757 végétől kezdve az egész magyarországi verbung parancsnoka volt,¹⁰⁹ emiatt pedig 1758 januárjától Pestre is kellett költöznie.¹¹⁰ Mivel a háború még javában zajlott, a házasságot követően a legnagyobb fejtörést az okozta, hogy Antalnak vajon mikor kell visszatérnie a katonai szolgálatba, ami ezredesi rendfokozata miatt még a táborba vonulást jelentette. Júliusban Antal szomorúan írta, hogy a híreket olvasva egyre inkább sajnálja kimaradását, fájlalta korábbi mentorának és barátjának Browne tábornagnak az elvesztését, aki a prágai csatában szerzett sérülése után elhunyt, és zavarta, hogy a győzelmek hírei közt a magyarokról általában nem szóltak.¹¹¹

Antal egyik, ebből az időből származó levele egyfajta valamósnak is tekinthető, mert meglepő őszinteséggel vallott a benne dülő érzelmekről. Ahogy írta, az újoncozás ideje alatt „Isten kegyelméből megválok az rossz háború eleitől [...] nem szomjuhozom én azt a táborozást mint tetszik”, ugyanakkor sajnálta, hogy nincs lehetősége kötelességét tenni, a háború alatt nem lehet ezredénél, nem szolgálhatja hazáját, a barátai pedig már majdnem mind tábornokok voltak ekkor. Meglátása szerint, ha több időt töltött volna ezredénél, akkor már ő is tábornok lenne, és sok bajtól mentesülne.¹¹² Ferenc lelkiállapotát jelzi, hogy Antal tábornoki vágyaira már azt írta, hogy ő tapasztalataiból kiindulva azért egy jó szót se adna, nemhogy vágya rá.¹¹³

1758 januárjától kezdve Ferenc szintén egy toborzást érintő kérdéssel volt elfoglalva, ami érezhetően nagyon felzaklatta. Mária Terézia január 4-én egy körlevelet küldött szét az ország főispánjainak, amelyben sürgette a magyarországi gyalogezredek kiegészítését. Ferenc erre egy válaszlevelet írt, amelyben kiemelte fia újoncozás terén elért eredményeit

is, de véleménye szerint a körlevélben foglalt mértékben semmi esély nem volt a kiegészítésre. Egy másik megoldást javasolt, nevezetesen olyan új magyar gyalogezredek felállítását, amelyekben magyar tisztek szolgálnak, illetve egyenruhájuk is elkülönült volna. Ismerve a bécsi udvar centralizálásra törekvő politikáját, nem meglepő, hogy a királynő Koch báró, kabinettitkáron keresztül küldött levelében megköszönte Ferenc fáradozásait, azonban továbbra is kitartott eredeti elképzelései mellett.¹¹⁴

Úgy tűnik az öreg gróf ettől kezdve már egyáltalán nem palástolta megvetését az udvarral szemben. Fiának is megírta véleményét, akit arra is intett, hogy az udvari pletykák hanyagolásával tudósítson leveleiben: „kapnak úgy az huszáron az háborúba, akit oly haszontalannak tartanak a békességben, talán azért rendelte Isten ezen eclypsisét, hogy te tanulj rajta [...] Isten felvivén Bécsben a salakjával nem gondolok, de a javául az dolgoknak elvárom tudósításodat.”¹¹⁵ Antal gróf áprilisban ennél jóval mérsékeltebben fogalmazta meg érzéseit, amikor arról írt, hogy Pálffy János gróf ezredét¹¹⁶ ő két németnél is jobban megérdemelte volna, viszont: „Ha nem volnék oly igaz hazafi, s egyszersmind oly igaz híve Mária Teréziának egészségesebb volnék”.¹¹⁷ Ferenc májusban feltehetőleg Antal egy hasonló kijelentésére válaszolta: „megismerheted ebből melyikünk szeret jobban én-e vagy M[ária] T[erézia] az ki annyi gyermeke közt egyet sem kapat önnön magáért is arra, hogy hadakozzon”.¹¹⁸ Mindebből arra következtethetünk, hogy Antal nem osztotta apja sarkos véleményeit, hiszen ha egyetértés állt volna fenn ketjük között, akkor nem alakult volna ki a fent vázolt levélváltás, Ferenc nem próbálta volna ilyen mértékben más belátásra bírni fiát. Azt láthatjuk, hogy Antal esetében már az udvarral való szolidaritás és a királynő iránti tisztelet irányába mozdult el a mérleg nyelve.

Antal gróf pénzügyeivel kapcsolatban is kapott egy kis dorgálást apjától. Mivel fizetése „csak imígy amígy fizetődik propter absentia”, és a toborzásra is sokat költött saját zsebből, ezért segítséget kért apjától.¹¹⁹ Ferenc erre azt válaszolta, hogy nem sajnálja a pénzt, de nevelő szándékkal addig nem ad, amíg el nem küldi neki költségvetését. „Annak tulajdoníthatod pénzbeli szükségedet, hogy sok mind intésemet mind kérésemet, csak arra sem vévéd magadat, hogy rendbe vedd minden dolgaidat szükségedet s multhatatlan kölcségedet és azt nem ahhoz képest szabd amint teczzik hanem ahhoz amenyinyit tudott fundusod, már most az Istenért mit csinálsz”.¹²⁰ Antal válaszában azt írta, hogy később el fogja küldeni a számadást,¹²¹ ennek megtörténtéről azonban nem tudunk.

105 „daß dieselbe zu beruhigung dero Herrn Vattern Excell[enz] auf die Conservation dero gräflichen Familie einfolglich auf die Fortpflanzung dero Stamens den baldigen bedacht zu nehmen beliebe”, „ist die Wahl nach ihrer innerlichen Neigung” – HU-MNL-OL-P 398-40999. (Bécs, 1757. ápr. 1.).

106 HU-MNL-OL-P 398-32790. (Gyula, 1757. júl. 11.).

107 HU-MNL-OL-P 398-32791. (hely nélkül, 1757. dátum nélkül).

108 Károlyi József. *Éble G.: A nagykárolyi gróf Károlyi i. m.*

109 HU-MNL-OL-P 398-66866. (Pozsony, 1757. szept. 24.) Éva nővére hivatkozik levelében arra, hogy Károlyi Antal a magyarországi verbung commendánsa volt.

110 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-32799. (Bécs, 1758. jan. 31.); A 18. századi arisztokrácia i. m. 222.

111 HU-MNL-OL-P 398-32789. (Gyula, 1757. júl. 6.).

112 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-P 32792. (Pest, dátum nehezen olvasható, tartalmából kiindulva: 1758. márc.).

113 HU-MNL-OL-P 398-P 34719. (Nagykároly, 1758. máj. 1.).

114 *Éble G.: Katonai sérelmeink i. m. 453.*

115 HU-MNL-OL-P 398-34699. (hely nélkül, 1758. jan.).

116 erdődi gróf Pálffy (VIII.) János (szül.: 1728) 1756-ban saját költségén egy gyalogezredet szervezett, majd két évvel később lemondott ezredtulajdonosi tisztségéről. Mittheilungen... (1898) 393-394.; *Nagy Iván:* Magyarország családai IX. Pest 1862. 62.; Antal szerette volna megszerezni az ezredtulajdonosi pozíciót. HU-MNL-OL-P 398-32802. (Pest, 1758. febr. 6.).

117 HU-MNL-OL-P 398-32807. (Pest, 1758. ápr. 16.).

118 HU-MNL-OL-P 398-34721. (Nagykároly, 1758. máj. 11.).

119 HU-MNL-OL-P 398-32806. (Pest, 1758. ápr. 14.).

120 HU-MNL-OL-P 398-34717. (Nagykároly, 1758. ápr. 27.).

121 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-34718. (Pest, 1758. máj. 6.).

Az országos toborzás irányítását végül április végén adta át Batthyány Ádám¹²² altábornagynak, és ahogy arról Ferenc is beszámolt, Pálffy Lipót főhadparancsnok¹²³ igencsak megdicsérte korábbi tevékenységéért. Úgy tűnik Antalnak valóban volt érzéke a toborzáshoz, saját bevallása szerint 1757 telén Abaúj vármegyében például olyan szép beszédet mondott, hogy „bátyám gróf Csáki úr”¹²⁴ el is sírta magát¹²⁵.

Ekkora Antal már feltehetően nagyon közel érezte a bevonulás idejét. Még Pestről, 1758 májusában azt írta, eddig „sok mesterséggel” sikerült távol maradnia a táborozástól, és most is el fog menni szabadságra, ugyanakkor végső soron „hogyan az kampagniatul megmenekedjek magyát nem látom”.¹²⁶ Említette még, hogy Grassalkovich Antal kamaraelnök azt írta neki, hogy a királynő érdeklődésére jelentette, hogy Károlyi Antal jobban van, de kedélye, és ereje még nem engedi a táborozást, ezért az javasolja, pár hónapig még ne menjen vissza. A királynő azt felelte, hogy ez még megoldható.¹²⁷ Így történhetett, hogy június és július folyamán végig súlyosan beteg apja mellett tartózkodhatott Nagykárolyban.¹²⁸

Amint korábban láttuk Antalt kissé felzaklatta egyfelől, hogy a harci eseményektől távol töltött idő miatt nem volt esélye előre lépni a katonai ranglétrán, másrészt pedig, hogy a háború alatt nem lehet ezredénél. Szeretett volna már visszatérni hivatásához, azonban Ferenc minden eszközzel igyekezett visszatartani ettől fiát. Ezt bizonyítja az is, hogy Therese Corzan tudósítása szerint egyszer például kirándulni is csak azért ment el, hogy meneküljön apjának marasztaló szavai elől.¹²⁹

Augusztusban végül elutazott Nagykárolyból, és Bécsben igyekezett kipuhatolni sorsának további alakulását. Királynői audiencián vett részt, ahol elmondta, hogy bár sebe még érzékeny ő indulna a seregbe, mire Mária Teréziától azt a választ kapta, hogy addig nem mehet el, amíg nem kérte ki Van Swieten véleményét. 11-én utolsó apjához címzett levele alapján ügye még mindig nem rendeződött, és még azt se tudta, el kell-e végül indulnia ezredéhez.¹³⁰

A levélváltások ezzel véget értek, Ferenc augusztus 14-én meghalt, ezt követően fia ismét hazatért Nagykárolyba.¹³¹ Rövidesen azonban már az ezredénél volt, október 14-én pedig részt vett a hochkirchi¹³² csatában. Élete második ütközetében is komolyan megsérült, de hősiességével ismét kitüntette magát. Alig négy nappal később a 26 éves gróft kinevezték vezérőrnagynak, szolgálatainak elismeréseként 1759 elején pedig

megkapta a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét is. A csatában a sajátján kívül Esterházy Miklós gyalogezredét is vezette, és egy sikeres rajtaütésével 34 darab ágyút is sikerült elfoglalnia az ellenségtől.¹³³ Éva nővére 29-én írta neki, hogy hallott újabb sebesüléséről, arról, hogy kinevezik tábornoknak, illetve arra tekintettel, hogy ismét a mellére és az oldalára sérült meg várhatóan már év vége előtt haza fog térni a háborúból.¹³⁴ Apja halála után még szeptemberben kinevezte a királynő Szatmár vármegye főispánjává, innentől tehát a közéleti teendőik, és a Károlyi birtokok igazgatásának feladatai is ránehezedtek vállára. Mindezzel együtt természetesen katonai hivatását sem kellett feladnia, hiszen 1763-tól egy gyalogezred ezredtulajdonosa, majd 1774-től már altábornagy, később pedig a magyar királyi testőrség kapitánya lett.¹³⁵

4. Összegzés

Látható tehát, hogy Antal érezhetően megbízott apja tapasztaltságában, és valóban érdekelték az atyai tanácsok, Ferencnek pedig nem esett nehezére leírnia mit gondol. Általában csak javaslatokat tett, fontos kérdésekben viszont inkább utasító volt a hangneme, többször pedig meg is intette fiát, amikor önféjűen cselekedett. Azt mondhatjuk, hogy Ferenc egészen haláláig kezében tartotta egyetlen fiának nevelését, illetve pályájának egyengetését. Antal sikereinek ez lehetett az egyik kulcsa, ami szerencsés módon összetalálkozott szorgalmával, intelligenciájával és a néha túlzásokban menő bizonyításvágyával. Ferenc a lobositz csatát követően – ahol fia mellkasát végigszántotta egy ágyúgolyó és közel került a halálhoz – azt írta, hogy Isten „vakmerőségnek tudniillik lágyítására járatta közel az ágyúgolyóbist”.¹³⁶ Ez az állítás jól szemlélteti kettejük kapcsolatát, ahol a szigorú, de szeretetteljes szülő megpróbálja csillapítani fia heves lelkületét.

Ferenc udvarkritikus nézetei feltehetően a nemzeti érdekek megalkuvást nem tűrő képviseléből eredtek, amelyek egyre inkább szembekerültek Mária Terézia udvarának felvilágosult abszolutista gondolkodásával, amelynek már birodalmi érdekeket kellett szem előtt tartania. Antalnak azonban már sikerült apja szemléletén annyira felülkerekedni, hogy ezen körülmények közt is felívelő, fényes életutat fusson be. Később egyre több időt töltött a császárvárosban, illetve kinevezték a Magyar Királyi Testőrség kapitányává, majd az Aranygyapjas rendbe is felvételt nyert. Írásaiból úgy tűnik, hogy gyerekkorától kezdve nagy befolyással volt gondolkodására a királynő iránt tanúsított őszinte bizalom is.

122 Feltehetőleg németújvári gróf (majd herceg) Batthyány III. Ádám (1722–1787). *Nagy Iván: Magyarország családai I.* Pest 1857. 246.

123 erdódi gróf Pálffy (II.) Lipót (1716–1773). *Nagy Iván: Magyarország családai IX.* i. m. 64–65.

124 keresszegi gróf Csáky (I.) Antal (megh.: 1764), Abaúj vármegye főispánja, Károlyi Ferenc feleségének, Csáky Krisztinának az unokatestvére. *Nagy Iván: Magyarország családai III.* Pest 1858. 88.

125 HU-MNL-OL-P 398-32794. (Kassa, 1757. dec. 19.).

126 Károlyi Antal apjához. HU-MNL-OL-P 398-34718. (Pest, 1758. máj. 6.).

127 HU-MNL-OL-P 398-32811. (Pest, 1758. máj. 23.).

128 A 18. századi arisztokrácia i. m. 253–259.

129 „kirándultunk, hogy levegőzzünk kicsit, a gróf meg azért, hogy apja győzködése elől meneküljön” idézet: A 18. századi arisztokrácia i. m. 256. (1757. júl. 5.).

130 HU-MNL-OL-P 398-32814. (Bécs, 1758. aug. 11.).

131 A 18. századi arisztokrácia i. m. 265.

132 ma: Hochkirch, Németország.

133 *Finke, E.: Geschichte i. m. 133–134.*; Károlyi Antal kérelme a császárhoz a Katonai Mária Terézia Rendbe való felvételéről, benne katonai érdekeinek felsorolása. HU-MNL-OL-P 392-I-9.-234. (1758. dec.); Éble Gábor másolata erről. HU-MNL-OL-P 395-V.-21.-38. (1904).

134 HU-MNL-OL-P 398-66885. (Pozsony, 1758. okt. 29.).

135 *Éble Gábor: A nagykárolyi gróf Károlyi i. m. II.*

136 HU-MNL-OL-P 398-34623. (Bécs, 1756. okt. 8–9.).

FÜGGELÉK

Az alábbiakban átírásban közölt két levél közül az első Antal gróf életének egyik legmeghatározóbb időszakába enged tágabb betekintést, amikor idejének nagyrésztét tanulással, és ezredesi feladatainak ellátásával töltötte. Találkozása III. Frigyes brandenburg-bayreuthi örgróffal és annak feleségével, a porosz király húgával¹³⁷ rámutat arra, hogy még szabadsága idején is igyekezett hű maradni családjának jó híréhez, az örgróf meghívásának udvarias visszautasítása pedig arról tanúskodik, hogy diplomáciai érzékel is rendelkezett.

Ferenc levele pedig fia életének egyik sorsfordító eseménye, a lobositzai sérülés után keletkezett. A rövid, de annál tartalmasabb levél jelentősége abban áll, hogy kiderül belőle, Antal életéért nem csak apja, de a bécsi udvar is rendkívüli módon aggódott, a bibliai versre való utalás pedig szintén Ferenc leveleinek egyik gyakran előforduló motívuma volt.

GRÓF KÁROLYI ANTAL LEVELE APJÁNAK, GRÓF KÁROLYI FERENCNEK. (ÉGER, 1755. SZEPTEMBER 27.)¹³⁸

Az ezredével Csehországban táborozó Antal gróf beszámol apjának arról, hogy szabadsága alatt őt is meg fogja látogatni, utána pedig leírja korábbi találkozását Frigyes brandenburg-bayreuthi örgróffal.

Meltóságos Gróff kegyes uram Atyám¹³⁹

Utóbbi alázatos udvarló levelémhez képest már jó időtől fogva várandom az Hofgrigs Rathnak¹⁴⁰ engedelmet, hogy Bécs felé vehessem utomat, de még eddig csak az G[ene]ralisom¹⁴¹ szabadságát vettem, az Hofgrigs Rathi pedig az jo expeditus Bécs uraknál maradt. Mivel mindazonáltal az napokba az Pajtásom¹⁴² engedelmé elérkezett, s magára veszi az Verantwortungot,¹⁴³ holnap szandékozunk együtt elindulni, és mivel az utak képtelen roszak Regensburg¹⁴⁴ fele on[n]an pedig az vizen szandékozunk lemenni, a hol is reménlem s ohajtom is N[agysá]g od kegyes kezeinek csókolását. Az napokba érkezünk visza az Parajti Marchiotul,¹⁴⁵ különös kegyességgel excipialtattam,¹⁴⁶ de szerencsétlenségemre az Marchioné az ki mivel az Prussiai Kiraly huga,¹⁴⁷ igen okos, de nem szép, hozzám adcsorozta magát és csak magamnak kelet divertálnom.¹⁴⁸ Másnap az Marchioval kellett az szarvast forszéroznom, ott is kitett az én Paripám, az eő Drága Engelderjein¹⁴⁹ mert maga már az harmadik lóra ült még

az én Magyar Lovam meg sem izzadt, mégsem érkezett, se tovább se elébb az szükséges helyre. Parajtban is invitált 4-ötször is, fogadtam ugyan hogy leszek udvarlására, de nem hiszem mivel az mi udvarunk talán nem ven[n]é jo néven, ha az országában által menék, szerencsémre előtte levettettem az Német ruhámot, és Magyar Ruhában nagy aprobatival¹⁵⁰ voltam udvarlására. Ezekből midőn leszen alázatos tudósításomat, Atyai aldását alázatosan kikérvén, ugyan Atyai Kegyelmeben töredelmes Sz[iv]vel ajánlott, élek halok úgy mint

Nagyságodnak alázatos engedelmes fia

G. Károly Antal
Obrist

GRÓF KÁROLYI FERENC LEVELE FIÁNAK, GRÓF KÁROLYI ANTALNAK. (BÉCS, 1756. OKTÓBER 9.)¹⁵¹

Antal nyolc nappal korábban a lobositzai csatában súlyosan megsérült. Apja beszámol audienciájáról, amelynek során a királynő és a császár arra kérték tartsa távol fiát a katonai szolgálattól amíg teljesen fel nem épül.

Édes fia[m] Ob[erster]

Szinte levelém végezése után vevén 8vo az Jagered által küldött leveledet újra vigasztaltatom magyarázott jobb statusoddal,¹⁵² de mind két felségünk¹⁵³ ma szólván, valamint azok dícsérték ugyan expositiodat¹⁵⁴ de ellenbe[n] fájlalták, úgy szintén nekem megparancsolták egességedre vigyázz ne fiunt novissima pejora prioribus.¹⁵⁵ Megmonta[m] sz[olga]latra készülsz felelték nem engedik migh telylyesen nem restitultatol¹⁵⁶ az pedig nem az külső sebednek gyógyulásabul hanem a belső megerőltetett részeidnek helyre állásabul áll. Most nem érek többre holnap bővebbe[n] ez alatt is arra kényszerlek hogy ne várd az ellenség motussat,¹⁵⁷ ha az borbellyok modgyát talályák hozasd bátorságosb helyre magadat Prágánál, mert bár miként bisztasd magadat mind felségeink mind minden régi katonák aszt tartják hogy sebeid gyógyulása után még nagyobb szükséged leszen magad conservatiojara. I[ste]n áldásába ajánlak Édes fiam.

Édes Atyád
G. K[árolyi] F[erenc]

137 Friederike, Sophia Friderica Wilhelmine prinzeßin von Preußen. In: Allgemeine Deutsche Biographie 8. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften. Lipsce 1878. 69–72.
138 HU-MNL-OL-P 396-32744.

139 A levél teteje, amelyen feltehetően a megszólítás volt olvasható leszakadt, a címzést utólag írta rá feltehetően a család levéltárosa Éble Gábor.

140 Hofkriegsrat

141 Esterházy József vezérőrnagy, az ezredtulajdonos

142 Szent-Iványi László ezredes

143 felelősséget

144 Regensburg (Németország), Égerből tehát Regensburgba utaztak, majd a Dunán hajóztak Bécsig.

145 III. Frigyes brandenburg-bayreuthi örgróf

146 külön kegyben részesül.

147 Vilma porosz hercegnő, az örgróf, felesége, II. Frigyes porosz király húga.

148 kitérnem

149 lófajta, talán angol telivér

150 helyesléssel

151 HU-MNL-OL-P 396-34608.

152 sorsának kedvező alakulását

153 Mária Terézia királynővel és férjével, Ferenc császárral

154 Feltehetően arra a szándékra gondol, hogy fia szeretne minél előbb felkészülni visszatérésére a katonai szolgálatba.

155 Egészsége később nehogy rosszabb legyen. vö. Máté 12, 45. (Károli Gáspár revideált fordítása): „Akkor elmegy és vesz maga mellé más hét lelket, gonoszabbakat ő magánál, és bemenvén, ott lakoznak; és ennek az embernek utolsó állapota gonoszabb lesz az elsőnél. Így lesz ezzel a gonosz nemzetséggel is.”

156 felépülsz

157 támadás

E számunk szerzői

FODOR LÁSZLÓ MTA doktora, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen).

HALÁSZ JÁNOS levéltári referens (Kulturális és Innovációs Minisztérium, Bp.)

HALMÁGYI MIKLÓS PhD, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula)

KÁDÁR TAMÁS (Bp.)

VASS CSABA GÉZA levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2022-ben is változatlan áron (4 × 750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához.
A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS)-hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálózatán keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat.
Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.